

VILNIAUS UNIVERSITETO
TEISES FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS KATEDRA

Neakivaizdinio skyriaus V kurso studentės

Inesos Kovaliukienės

Magistro darbas

**Baudžiamojo proceso ypatumai tiriant ir nagrinėjant nepakaltinamų ir
ribotai pakaltinamų asmenų bylas**

**(Peculiarities of the Criminal Procedure in the investigation and Trial of persons of
dismissed responsibility and Insane persons)**

Darbo vadovas: V. Kilinskas

Recenzentas: P. Kuconis

Vilnius

Turinys

1. Įžanga.....	3
2. Nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas.....	5
2.1. Samprata.....	5
2.2. Nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo statusas.....	15
2.3. Nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų teisės baudžiamajame procese.....	19
3. Baudžiamojo proceso ypatumai ikiteisminio tyrimo stadijoje.....	25
3.1. Ikiteisminis tyrimas, atliekamas bendra tvarka su asmenimis turinčiais psichikos sutrikimų (trūkumų).....	25
3.2. Teismo medicinos ekspertizė.....	34
3.3. Gautų duomenų įrodomoji reikšmė.....	38
4. Teisminio proceso ypatumai.....	43
4.1. Teisminis procesas vykstantis bendra tvarka.....	43
4.2. Priverčiamųjų medicinos priemonių proceso eiga bei reikšmė.....	47
4.3. Nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų baudžiamosios bylos išsprendimo galimybės (variacijos).....	56
5. Išvados.....	62
6. Literatūros sąrašas.....	64
7. Santrauka.....	69
8. Summary.....	70

1. Įvadas

Sunku būtų įsivaizduoti šiandieninę visuomenę be asmenų turinčių psichikos sutrikimų ar trūkumų. Kiekvienas iš mūsų veikiami vienokių ar kitokių veiksnių patiriame tam tikrus psichologinius impulsus, kurie veikia mūsų sugebėjimus, mąstymą, požiūrį ir net veiksmus. Todėl terminas „psichikos sutrikimas“ nėra jau toks tolimas ar nesuprantamas. Šiandien keliamas sunkus socialinis uždavinys: suvokti, kad visuomenė yra visi individai nepaisant jų požiūrio, ligų ar tautybės. Todėl asmenys su sutrikusia psichika yra mūsų visuomenės dalis. Vadinasi, kaip ir kiti visuomenės nariai, jie dalyvauja kasdieniniuose santykiuose ir, kaip ir kiti visuomenės nariai, - nusikalsta. Tačiau, pagrindinė problema tame, kad šių asmenų nusikaltimus įtakoja, ne jų pasirinkimas padaryti vieną ar kitą veiksą, bet jų turimas psichikos sutrikimas. Tai žinant, sudėtinga teisingai spręsti dėl asmens kaltės, dėl jo galėjimo išvengti nusikalstamos veikos padarymo ir dėl daugybės kitų faktorių.

Kyla didelis klausimas – kaip vertinti, kaip nagrinėti ir kaip tirti tokių asmenų padarytas nusikalstamas veikas. Kaip išsiaiškinti ar nėra piktnaudžiaujama psichikos būkle ir kaip įvardinti tuos asmenis: nusikaltėliais ar ligoniais? Baudžiamasis procesas turi visų pirma būti objektyvus. Tam, kad kaltą asmenį nubausti, o nekaltą išteisinti yra sukurta visa institucijų veikimo sistema. Ši sistema padeda atskleisti ne tik tiesą, bet ir parodo visas rūpimas detales. Ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo procese atliekama daugybė procedūrų, kurios nustato, ar prasikaltęs asmuo galėjo suvokti savo veiksmus ar galėjo juos valdyti, ar jo gebėjimai buvo tik susilpnėję. Procesas padeda nustatyti byloje ribotai pakaltinamus ir nepakaltinamus asmenis bei nurodo, kokias priemones ar bausmes pastariesiems būtų teisinga bei tikslinga taikyti.

Šio darbo problematika atsispindi tame, kad dėl esamo pakankamai mažo baudžiamųjų bylų skaičiaus sunku kalbėti apie esamą teisingą ar neteisingą tokių bylų tyrimo bei nagrinėjimo praktiką. Viena aišku, kad dėl specifinio šių bylų subjektų rato yra sudėtinga visapusiškai vykdyti ikiteisminį tyrimą ir nagrinėti bylas teismuose. Dėl specifinių poreikių keliami ir kitokie reikalavimai su tokiais asmenimis dirbantiems asmenims. Svarbu ne tik pasiekti galutinį tikslą, tinkamai išspęsti bylą teisme, tačiau ir užtikrinti visas teises bei išnaudoti visas procesines galimybes, kad tas tikslas būtų pasiektas kuo efektyviau. Viena vertus, atsižvelgiant kokiais būdais ir priemonėmis yra tiriamos bei nagrinėjamos nepakaltinamų asmenų bylos, kita vertus, gilinantis į riboto pakaltinamumo problematiką, reikia spęsti kaip tinkamai organizuoti bei vykdyti ikiteisminį tyrimą ar teismo procesą. Būtina nepamiršti, kad tokiems asmenims privalo būti užtikrintos jų teisės bei suteiktos galimybės būti proceso dalyviu. Todėl šalia procesinių aspektų privalo pažymėti ir asmenų teisių užtikrinimo būdus bei galimybes.

Darbo tikslai. Rašant darbą, kėliau sau keletą tikslų. Visų pirma, norėjosi atskirti nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo institutus. Darbe nagrinėsiu juos kaip atskirus, nors kai kuriais klausimais turinčius panašių elementų ar sprendimo būdų. Pagrindinis darbo tikslas - pateikti ir išanalizuoti ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso eigą, kai įtariamieji ar kaltinamieji turi psichikos sutrikimų.

Darbo aktualumas. Išaugus socialinei svarbai, būtina integruoti asmenis su psichikos sutrikimais ne tik į visą visuomenę, bet ir į atskirus teisinius santykius, kaip baudžiamasis procesas. Baudžiamąjį proceso praktikoje palyginus nedaug baudžiamųjų bylų, kuriose nusikalstamą veiką būtų padarę asmenys su psichikos sutrikimais. Tačiau, šių asmenų padėtis bei reikšmė procese nėra aiškiai apibrėžta ir kelia daug klausimų. Ypač keliant vis daugiau reikalavimų asmens teisių apsaugos srityje, būtina išanalizuoti psichikos sutrikimų turinčių asmenų padėtį baudžiamajame procese.

Darbo naujumas. Lietuvoje nėra pakankamai išplėtotą nepakaltinamų bei ribotai pakaltinamų asmenų pozicija baudžiamajame procese. Yra nemažai teorinių darbų apie nepakaltinamumą bei ribotą pakaltinamumą, tačiau labai stinga praktinių nurodymų, kaip turėtų būti sprendžiama baudžiamoji byla su šiais asmenimis.

Darbo metodai. Taikant istorinį metodą bus aptariama nepakaltinamumo bei riboto pakaltinamumo institutų atsiradimas bei formavimasis. Taip pat priverčiamųjų medicinos priemonių raida Lietuvoje.

Remdamasi dokumentų analizės metodu, analizuodama bei vertindama teisės doktriną, įstatymus, poįstatyminius teisės aktus bei remdamasi teismų praktika atskleisiu ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo ypatumus, kai įtariamieji, kaltinamieji yra asmenys, turintys psichikos sutrikimų.

Naudosiu lyginamąjį metodą, kuriuo aptarsiu Vokietijos, Latvijos, Rusijos, Lenkijos baudžiamuosius įstatymus nagrinėjama tema. Didesnį dėmesį skirsiu Rusijos baudžiamąja teisei.

Darbe, taikant loginį metodą nagrinėjamaiais klausimais, pateiksiu teorinio mąstymo apibendrinimus bei išvadas, suformuosiu pasiūlymus dėl kai kurių teisės normų konstravimo.

2. Nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas

2.1. Samprata

Nepakaltinamumas – viena iš sąvokų, įtvirtinta baudžiamajame įstatyme. Baudžiamasis kodeksas nepakaltinamumą apibrėžia kaip psichikos sutrikimą, dėl kurio darydamas uždraustą veiką asmuo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Įstatyme numatyta, kokio poveikio priemonę galima taikyti tokiam asmeniui. Šitaip sukuriamas atitinkamas baudžiamųjų teisinių santykių subjektas, kuriam turi būti taikomos specialiosios baudžiamojo įstatymo nuostatos. Sistemiskai nagrinėjant teisės aktus randame, kad nepakaltinamumas yra ypatingas teisinių santykių subjektas per savo psichinį santykį su daroma veika ir per savo procesinę padėtį tiriant bei nagrinėjant tokių asmenų padarytas nusikalstamas veikas. Visose proceso stadijose - tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teisminiame nagrinėjime, tiek „bausmės“ atlikime, šio subjekto padėtis aptariama specialiomis baudžiamojo proceso kodekso normomis.

Tokia nepakaltinamumo samprata tikrai nesusiformavo iškart. Atskirti psichinių sutrikimų (trūkumų) turinčius asmenis, kaip išskirtinį subjektą pradėta seniai. Jau Lietuvos Statute randame nepakaltinamumo užuomazgą. Tačiau, tuo metu psichikos sutrikimai buvo įvardijami, kaip antgamtinių jėgų veikimas: „Tai, esą žmonės, Dievui leidus, išėję iš proto ir įpratę kitus žmones žaloti ar kartais net nugalaboti“ (III Lietuvos Statutas. XI. 35. 2). Valdininkai pripažindavo tokius asmenis „šėlstančiais“, ir tik tuomet jie turėjo būti saugomi („padėti už stiprių užraktų ir geros sargybos“).¹

Europoje psichikos ligonių nepakaltinamumo koncepcijos atsiradimo pradininkė buvo Didžioji Britanija. Pagrindinis britų teisės principas – negalima teisti žmogaus, jeigu jis dėl psichinės būsenos nesugeba savęs apginti. Jau 1300 metais dokumentai patvirtina, kad Didžiosios Britanijos karaliai atleisdavo žudikams, jeigu jie nusikaltimą padarydavo būdami „pamišimo būsenos“ (angl. insane)².

Paranojikas, vardu M’Naghtenas, įsivaizdavo esąs persekiojamas Anglijos ministro pirmininko, todėl norėjo šį nužudyti, bet per klaidą nužudė jo sekretorių. Patrauktas baudžiamajon atsakomybėn už tyčinį nužudymą, dėl psichikos ligos jis buvo išteisintas. Dėl išteisinimo kilo daug emocijų, ir tada Lordų Rūmai nutarė paprašyti Karalienės Suolo teismo konsultacijos psichikos ligos apibrėžimo klausimu. Minėtas teismas pateikė apibrėžimą: “kad būtų skirta apsaugos priemonė, pagrįsta psichikos pažeidimu, reikia aiškiai įrodyti, jog veikos padarymo metu kaltinamasis dėl psichikos ligos buvo praradęs sąmonę ir nesuprato nei daromos

¹ J. Zajančkauskienė Fiziniai ar psichiniai trūkumai (sutrikimai): procesinė - teisinė samprata ir reikšmė realizuojant asmens teisę į gynybą. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai - Vilnius, Industrus, 2009m. psl. 289

² L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. – Vilnius: MRU leidybos centras, 2004m. psl. 50

veikos pobūdžio, nei ypatybių arba nežinojo, kad tai, ką jis daro, yra blogai. Anglijos teisėjų suformuluotą apibrėžimą perėmė ir kitos šalys.

Nepakaltinamumo klausimas kyla tada, kai kyla abejonių ar asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, yra psichiškai sveikas, ar jis galėjo darydamas nusikalstamą veiką suvokti jos pavojingumą, nusikalstamą pobūdį arba valdyti savo veiksmus, t.y. kai kyla abejonių dėl tokio asmens pakaltinamumo. Deja, Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (toliau- BK) neatskleidžia pakaltinamumo sampratos. Nėra įstatymiškai įtvirtinta, kokius kriterijus turi atitikti pakaltinamas asmuo. Pakaltinamumas apibrėžiamas kaip sugebėjimas suprasti savo veiksmus ir juos valdyti.³ A. Drakšienė ir R. Drakšas teigia, kad paprastai traukiamo baudžiamojon atsakomybėn fizinio asmens pakaltinamumas preziumuojamas kaip savaime suprantamas dalykas ir specialiai baudžiamajame įstatyme neaptariamas. Tačiau, kai kyla abejonių dėl asmens psichinio visavertiškumo nepakaltinamumas turi būti įrodomas.⁴ Įstatyme nėra įtvirtintos pakaltinamumo prezumpcijos, o tai rodo, kad taip pat nėra įtvirtinta, kokiais atvejais pakaltinamumas turi būti įrodinėjamas. Manau, kad šioje vietoje vertėtų užpildyti esamą teisės spragą įstatymiškai įtvirtinant kas yra pakaltinamumas. Taip pat nurodyti, kad pakaltinamumas turi būti įrodinėtina aplinkybė, jei kyla abejonių dėl asmens sugebėjimo suprasti savo veiksmus ir juos valdyti.

Nepakaltinamumas apibrėžiamas, kaip tam tikra asmens psichinė būseną darant nusikalstamą veiką. BK 17 str.: „Asmuo yra nepakaltinamas, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką jis dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų“. Taigi matome, kad tai psichinis asmens ir veikos santykis. Šio santykio esmė, kad asmuo negali būti kaltas dėl padarytos atsiradusios žalos, kadangi ji atsirado ne dėl jo sąmoningo elgesio, o yra psichinės būsenos rezultatas. Kad atsirastų baudžiamoji atsakomybė, būtina sąlyga yra kaltė. Kaltė – yra asmens psichinis santykis su daroma pavojinga veika ir (ar) pasekmėmis. Nepakaltinamumo atveju, šis baudžiamojo įstatymo reikalaujamas santykis yra kitoks. Nusikalstama veika turi būti sąmoninga ir valinga, ji turi būti kontroliuojama žmogaus sąmonės. Todėl nėra nusikalstama tokia veika, kuri visai nekontroliuojama žmogaus sąmonės, arba veika, kuri, nors ir suvokiama, bet žmogaus nevaldoma.⁵

Nustatant nepakaltinamumą reikalingi du pagrindiniai kriterijai: medicininis (biologinis) ir juridinis (psichologinis). Medicininio kriterijaus išraiška baudžiamajame įstatyme yra psichikos sutrikimas. Psichika – smegenų funkcija, atspindinti aplinką ir reguliuojanti organizmo sąveiką su ja. <...> Psichikos sutrikimai įvairiai pažeidžia žmogaus jutimą, atmintį, intelektą, sąmonę ir

³ Baudžiamoji teisė. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. –Vilnius: Eugrimas, 2001m. 188 psl.

⁴ A. Drakšienė, R. Drakšas Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida. - Vilnius: Eugrimas, 2008m. 50 psl.

⁵ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-62/2008

asmenybę, todėl žmogus, turintis psichikos sutrikimų, neadekvačiai suvokia ir vertina aplinką, nepakankamai joje orientuojasi ir nepajėgia pasirinkti tinkamą elgesio variantą.⁶ Medicininiam kriterijui priskiriami tik psichikos sutrikimai. Negalėjimas suvokti savo veiksmų pavojingumo, neteisėtumo, nesugebėjimas suprasti ką daro yra šių sutrikimų pasekmė, padariniai. Tai rodo, kad gebėjimas suvokti, suprasti priklauso ir nuo tinkamo psichikos funkcionavimo, sąmoningumo lygio, sugebėjimo teisingai suvokti aplinką, ją vertinti, gerai orientuotis, teisingai protauti ir samprotauti, logiškai, nuosekliai mąstyti, vertinti savo elgesio pavojingą, bauginančią pobūdį, numatyti žalingus savo elgesio padarinius.

Juridinis kriterijus apibūdina tokį psichikos sutrikimą, kuris atima jam sugebėjimą suvokti savo veiksmų esmę arba suvokiant tą esmę juos valdyti. Negalėjimas suvokti savo veiksmų esmės yra intelektualusis juridinio kriterijaus požymis, o negalėjimas jų valdyti – valinis požymis. Juridiniams kriterijui pripažinti alternatyviai pakanka vieno iš jų.

Negalėjimas, nesugebėjimas valingai ir tikslingai valdyti savo veiksmų, kuriuos sukelia psichikos sutrikimo poveikis individo valingai veiklai ir valiai, pasireiškiantis nesugebėjimu tinkamai organizuoti, reguliuoti, kontroliuoti savo veiksmus ir elgesį. Ši dalis vadinama valine. Ji gali pasireikšti kartu su intelektualine dalimi, bet gali pasireikšti ir nepriklausomai nuo jos. Tokiu atveju, asmuo, net ir suvokdamas savo elgesio pavojingumą, jo nusikalstamą pobūdį dėl liguistų valios sutrikimų, negali nugalėti poreikio arba potraukio atlikti pavojingą veiką.⁷ Tačiau ne visos ligos ir ne visi potraukiai gali sudaryti juridinį nepakaltinamumo kriterijų. Pavyzdžiui, vienoje baudžiamojoje byloje Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad „nusikalstamos veikos padarymo metu nustatytas histrioninio tipo asmenybės sutrikimas ir potraukis azartiniam lošimams; ji nusikalstamos veikos metu galėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti“⁸. Tokiu atveju, nors mediciniškai ir yra įvardinta, kad kaltinamoji turi psichikos sutrikimų, tačiau teisiškai jie nėra pagrindas pripažinti ją nepakaltinama.

Taigi, medicininis (biologinis) kriterijus apibūdina bendrą psichinę žmogaus būseną, o juridinis (psichologinis) – žmogaus intelektą ir valią darant pavojingą veiką.⁹ Medicininis kriterijus nusako asmens psichinę būseną, tam tikrą ligą. Tuo tarpu juridinis kriterijus tai išskirtinė teismo pareiga nuspręsti, remiantis ekspertizės duomenimis, ar asmuo galėjo nesuprasti savo daromos veikos pavojingumo, ar negalėjo valdyti savo veiksmų, ar konkrečiu atveju asmuo, kaltinamas veikos, padarymu yra nepakaltinamas.

⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis- Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004m. 114 psl.

⁷ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m. , psl.54

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-152/2009

⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis- Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004 m. 114 psl.

Medicininį kriterijų sudaro kompetentingo eksperto išvados formuluojamos pagal užduotus ikiteisminio tyrimo pareigūno ar teisėjo klausimus dėl tam tikros asmens psichinės būklės. Dėl juridinio kriterijaus būvimo ar nebūvimo kiekvienu atveju turi teisę spręsti tik teismas.

Esama įvairių būsenų, kurias sukelia psichologinės anomalijos. Kai kurias būsenas gali sukelti kiti veiksniai, kaip pavyzdžiui alkoholis, psichotropinės medžiagos ir kt. Pavyzdžiui, esant stipriam girtumo laipsniui asmuo gali iš tikrųjų nesuvokti savo veiksmų pobūdžio bei pavojingumo ir prarasti savo veiksmų kontrolę. Tačiau, BK 12 str. dispozicija tarp psichikos sutrikimų, kurie sudaro medicininį nepakaltinamumo kriterijų, nemini fiziologinio girtumo ar kito apsvaigimo įvairios kilmės medžiagomis. Fiziologinis girtumas nėra pagrindas laikyti asmenį nepakaltinamu dėl to, kad daromų veiksmų pavojingumo nesuvokimas ir kontrolės praradimas vyksta dėl sąmoningos ir kryptingos asmens veikos. Asmuo pats savo valia suprasdamas, kad dėl didelio išgerto alkoholio kiekio, ar kitų vartojamų medžiagų gali nesuprasti savo veiksmų pobūdžio, prarasti savo veiksmų kontrolę, ir numanydamas, kad dėl to gali padaryti nusikalstamą veiką, sąmoningai vartoja alkoholį ir taip priveda save prie tariamo nepakaltinamumo būsenos, ko pasekoje, tokioje būsenoje padaro nusikaltimą.¹⁰ Taigi, nepakaltinamumo medicininiu kriterijumi nelaikomi kiti psichikos sutrikimai: kaip apsvaigimas nuo alkoholio ar psichotropinių medžiagų. Teismų praktika šiuo klausimu sako, kad: “jeigu asmuo buvo apsvaigęs nuo narkotinių medžiagų ir apsvaigimas turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui, tai gali būti pripažįstama jo atsakomybę sunkinančia, o ne lengvinančia aplinkybe (BK 60 straipsnio 1 dalies 9 punktas). BK 59 straipsnio 1 dalies 12 punkte numatyta atsakomybę lengvinanti aplinkybė konstatuojama tik tada, jeigu nustatoma, kad veiką padarė prieš jo valią apsvaigintas ar nugirdytas asmuo”¹¹. Kaip matome, priklausomai ar savanoriško, ar priverstinio apsvaigimo būsenai, artima nepakaltinamumo būsenai, tačiau užtraukia visiškai kitokias teisinės pasekmes.

A.A. Ткаченко nuomone pasilikęs apibrėžimas netikslus, kadangi kalbama ne apie faktinę asmens būseną, o apie jo santykį su jo padaryta nusikalstama veika. Jų manymu, nepakaltinamumas turėtų būti vertinamas, kaip nesugebėjimas padaryti nusikalstamos veikos.¹²

Kitų šalių baudžiamieji įstatymai nepakaltinamumą apibrėžia labai panašiai. Pavyzdžiui, Rusijos baudžiamajame kodekse 21 straipsnyje nurodyta, kad asmeniui negali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė jei jis yra nepakaltinamas. Nepakaltinamumo sąvoka toliau straipsnyje nėra plėtojama, tik išvardijami atvejai kai asmuo gali būti laikomas nepakaltinamu. Tokie atvejai yra chroniška arba trumpalaikė psichikos liga, silpnaprotystė arba kita liguista psichinė būsenai.¹³

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-538/2001

¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-170/2008

¹² А.А. Ткаченко Судебная психиатрия. Консультирование адвокатов - Москва Голос 2006м. psl. 240

¹³ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> prisijungimo laikas 2011-04-03 18:27

Vokiškasis BK 20 straipsnis apibrėžia nepakaltinamumo sąvoką. Pagal ją nepakaltinamumu laikomas negalėjimas atsakyti už nusikaltimą, kuris padarytas dėl pataloginių psichikos sutrikimų, dėl gilių sąmonės sutrikimų ar dėl protinio atsilikimo, ar rimtų psichikos sutrikimų.¹⁴

Įdomu, kad Danų baudžiamasis įstatymas į nepakaltinamumo sąvoką įtraukia ir apsvaigimą nuo alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų. Tačiau, pagal šį įstatymą, turi būti realus pagrindas nebausti tokių asmenų. Tokiu pagrindu gali būti psichinė liga.

Mūsų kaimynų lenkų BK, panašiai kaip ir kitų Europos valstybių šalių kodeksai numato, kad asmuo, kuris dėl psichikos ligos, protinio atsilikimo ar kitų psichikos sutrikimų, negali veikti ar nesupranta savo veiksmų svarbos yra nebaudžiamas. Tačiau šioje šalyje pasvaigimas nuo alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų, kaip ir Lietuvoje, nelaikomas nepakaltinamumo sąlyga.

Galima padaryti išvadą, kad nėra nepakaltinamumo būsenos apskritai. Ji kiekvieną kartą nustatoma asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, kuris dėl psichikos sutrikimo tam tikram, dažniausiai neilgam laikotarpiui, apimančiam pavojingos veikos padarymo laikotarpį, negali suprasti savo veiksmų pavojingumo, esmės ir (arba) negali jų valdyti. Tai vienkartinis nustatymas ir galioja tik tai vienai nusikalstamai veikai. Todėl jei asmuo padarys kitą nusikalstamą veiką jo nepakaltinamumas bus nustatinėjamas iš naujo.

Ribotas pakaltinamumas labai artimas savo prasme nepakaltinamumo institutui, bet yra kur kas platesnis.

Riboto pakaltinamumo idėją teoriškai pagrindė baudžiamosios teisės sociologinės mokyklos atstovai (A. Prinsas ir F. Listas). Šie mokslininkai teigė, kad riba tarp normalios ir nenormalios reakcijos į konfliktines gyvenimo situacijas yra menka, todėl privalu įtvirtinti riboto pakaltinamumo institutą.

Atskirų valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose riboto pakaltinamumo institutas pirmą kartą buvo įtvirtintas Švedijoje 1864 metais. Vėliau ši idėja paplito ir kitose valstybėse. Švedijos pavyzdžiu pasekė Danija (1886 m.) ir Suomija (1889 m.).¹⁵

Prancūzijoje riboto pakaltinamumo institutas įvestas 1906 m. Remiantis to meto teisingumo ministro aplinkraščiu, kuriame teisėjams buvo rekomenduojama eksperto klausti, „ar psichiatrinis ir biologinis suinteresuoto asmens tyrimas neatskleidžia jo protinių ar psichikos nukrypimų, kurie iki tam tikro laipsnio sušvelnintų jo atsakomybę“.¹⁶

Lietuvoje riboto pakaltinamumo institutas įstatymiškai buvo įtvirtintas Baudžiamajame kodekse (1961 metų redakcija). „Asmuo, kuris darydamas nusikalstamą veiką nevysiškai galėjo suvokti savo veiksmų pobūdžio ar jų valdyti dėl psichikos nukrypimų, kurie vis dėlto nėra

¹⁴ <http://dejure.org/gesetze/StGB> prisijungimo laikas 20011-04-03 10:50

¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų“. – Vilnius: VĮ „Registru centras“, 2011m. psl. 239

¹⁶ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. – Vilnius: MRU leidybos centras, 2004m. psl.60

pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Asmeniui, pripažintam ribotai pakaltinamu, gali būti skiriama švelnesnė negu įstatymu numatyta bausmė arba atleidus nuo jos paskiriamos priverčiamos medicininio pobūdžio priemonės“ (1994 metų gruodžio 8 dienos BK 12 (1) straipsnio redakcija). Tuo metu riboto pakaltinamumo medicininis kriterijus buvo formuojamas kaip „psichikos nukrypimai“. Tačiau įvestas institutas gyvavo daugiau teorijoje, kadangi buvo panaikintas jam net neįsigaliojus. Nors praktiškai ribotas pakaltinamumas buvo įteisintas nusikaltimų sudėtyse (pvz.: nužudymas didžiai susijaudinus)¹⁷.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs naujasis Baudžiamasis kodeksas gražino riboto pakaltinamumo institutą Lietuvoje. Tačiau pripažintina, kad šis institutas tebetaikomas itin retai.¹⁸

Lietuvos įstatymai nurodo: „asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas šio kodekso uždraustas veikas tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų“. Lingvistiniu būdu nagrinėjant duotą sąvoką pastebėsime, kad ribotas pakaltinamumas ir nepakaltinamumas skiriasi keletu žodžiu kaip „kuris nėra pakankamas pagrindas“ bei žodeliu „visiškai“. Toks riboto pakaltinamumo apibrėžimas nėra geras, kadangi ribotas pakaltinamumas suvokiamas kaip nepakaltinamumo „silpnėsnė“ išraiška, kas yra neteisinga. Įstatymų leidėjas pateikia riboto pakaltinamumo apibrėžimą per nepakaltinamumo prizmę, kadangi bando gretinti juridinį ir medicininį aspektą, tačiau reiktu akcentuoti, kad ribotas pakaltinamumas tai pakaltinamumo būseną. A. Meška nurodo, kad paties riboto pakaltinamumo instituto atsiradimą lėmė nuomonė, kad psichiškai sveiko asmens tapimui psichikos ligoniu bei pačios psichikos ligos eigai būdingos tam tikros tarpinės ir ribinės būsenos, kada dėl besivystančio įgimto ar įgyto psichikos defekto, arba ūmaus laikino psichikos veiklos sutrikimo asmuo dar nėra psichikos ligonis, t.y. nekyla klausimas dėl jo nepakaltinamumo, bet asmens veiksmams ir gebėjimui atsispirti nuo nusikalstamų veikų darymo, minėti defektai jau daro didesnę ar mažesnę įtaką.¹⁹ Esant esamam apibrėžimui susidaro klaidinga nuomonė, kad norint nustatyti asmens riboto pakaltinamumo būseną reikia visų pirma įrodyti, kad asmuo serga tam tikra psichikos liga, bet ji nepaveikia pastarojo tiek, kad galima jį būtų pripažinti nepakaltinamu. Dėl klaidingai interpretuojamos sąvokos gali kilti rimtų praktinių problemų, todėl riboto pakaltinamumo sąvoka įstatyme yra taisytina.

Galima teigti, kad beveik sutampa ir riboto pakaltinamumo, ir nepakaltinamumo medicininis bei juridinis kriterijai. Ribotas pakaltinamumas – tai ne santykis su daroma nusikalstama veika. Tai asmens psichikos būklė, kuri uždraustos veikos darymo metu dėl psichikos sutrikimo,

¹⁷ G. Švedas Riboto pakaltinamumo problema. //teisė 1995 m. Nr. 29 psl. 132 psl.

¹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų“. – Vilnius: VĮ „Registrų centras“, 2011m. psl. 240-241

¹⁹ Ten pat psl. 245

neleidžia asmeniui visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar visiškai valdyti savo veiksmų. Šis psichikos sutrikimas neturi būti pakankamu pagrindu pripažinti asmenį nepakaltinamu. Ribotas pakaltinamumas, tai ne tie atvejai, kai asmuo nepripažįstamas nepakaltinamu, jis bus ribotai pakaltinamas. Ribotas pakaltinamumas turi savo sąlygas.

Riboto pakaltinamumo sąvoka, kaip ir nepakaltinamumo sąvoka, susideda iš dviejų dalių, arba kriterijų, išplaukiančių vienas iš kito, tik riboto pakaltinamumo psichiatrinė arba medicininė dalis yra daug platesnė, nes apima daug daugiau psichikos sutrikimų, kurie gali sutrikdyti asmens sugebėjimą visiškai suprasti ir kontroliuoti savo elgesį. Todėl aišku, kad riboto pakaltinamumo asmenų daug daugiau nei nepakaltinamų.²⁰ Jį gali sudaryti ir psichinės veiklos sutrikimai, sudarantys nepakaltinamumo medicininį kriterijų, bei kitos psichinės patologijos formos, pavyzdžiui, charakterio nukrypimai, ribinės būsenos ir pan.²¹ Bet ekspertizės metu, turi būti atsakoma į klausimą ar asmuo visiškai, ar tik iš dalies negalėjo suvokti veikos pavojingumo bei ar asmuo visiškai, ar tik iš dalies negalėjo valdyti savo veiksmų. Ribotas pakaltinamumas yra pakaltinamumo variantas, o ne tarpinė grandis tarp pakaltinamumo ir nepakaltinamumo. Riboto pakaltinamumo norma apibrėžia ne nustatyto psichikos sutrikimo ar būsenos sunkumą, o įtakos nusikalstamam elgesiui dydį, kuris tik iš dalies priklauso nuo sutrikimo sunkumo.²²

Ribotas pakaltinamumas – tai ne kažkokia nauja sąvoka, o pakaltinamumas, tačiau su tam tikrais niuansais. Kalbama apie tas situacijas, kai yra asmens susilpnėjęs, o ne pilnai prarastas sugebėjimas suvokti savo veiksmus ir juos valdyti. Reikėtų iškart pažymėti, kad medicinoje jau pakankamai ištirti ribiniai psichikos sutrikimai, todėl medicininis riboto pakaltinamumo aspektas jau nebėra toks problematiškas. Daugelis teisininkų teigė, kad riboto pakaltinamumo pripažinimas baudžiamajame kodekse yra tarsi įteisintas būdas nepagrįstai mažinti bausmes daugeliui kaltinamųjų, neatsižvelgiant į jų nusikaltimo pobūdį. Tačiau tokie teiginiai nėra nepakankamai pagrįsti, nes pakaltinamumas, nors ir šioje vietoje ribotas, nėra susijęs su teisine kaltės samprata. Kaltė – nusikalstamos veikos subjektyviosios pusės elementas, ir priklausomai nuo jos formos (tyčia ar dėl neatsargumo), nuo tyčinės rūšies (tiesioginė ar netiesioginė) arba neatsargumo (nusikalstamas nerūpestingumas ar nusikalstamas pasitikėjimas), nuo jų turinio, yra atitinkamai skirstoma. Šia prasme, jeigu manytume, kad kaltė susijusi su pakaltinamumu ir jo dydžiu, reikėtų pripažinti, kad galimi daliniai tyčiniai ar nevisiškai neatsargumas, nusikaltimai bei baudžiamieji nusižengimai. Esant ribotam pakaltinamumui gali būti susilpnėjęs nusikalstamos veikos pavojingumo ir faktinio veikos pobūdžio supratimas. Jie gali skirtis priklausomai nuo asmens, turinčio tam tikrą psichikos sutrikimą, sugebėjimo įvertinti vieną ar kitą elgesio variantą ir savo elgesio pasekmes. Tačiau ribotas pakaltinamumas jokiais būdais

²⁰ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m. psl. 62

²¹ Baudžiamoji teisė bendroji dalis vadovėlis Vilnius: Eugrimas, 2001 m. 193 psl.

²² L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m. psl. 58

negali būti traktuojamas kaip ribota kaltė. Asmeniui, pripažintam ribotai pakaltinamam, taikomi bendri baudžiamosios atsakomybės reikalavimai. Tačiau visais atvejais teismas privalo atsižvelgti į kaltinamojo asmenybę, todėl numatydamas bausmę, teismas šiuo atveju turėtų vertinti asmens sugebėjimą suprasti savo padarytos veikos pavojingumo laipsnį.

Labai artimi riboto pakaltinamumo institutui BK 19 straipsnyje numatyti atvejai. Asmuo negali visiškai suvokti savo veiksmų pavojingumo arba jų valdyti, dėl jo psichiką veikiančių tam tikrų medžiagų (alkoholio ar kitų psichotropinių medžiagų). Įstatymas numato, kad šiais atvejais asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmė jam gali būti švelninama, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pavojingumą. Būtina sąlyga, kad asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar švelninti jam bausmę, jis turi būti apsvaigintas ar nugirdytas prieš savo valią. Pirma šio straipsnio dalis nurodo, kad negali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmė švelninamas tokiam asmeniui, kuris savanoriškai, galėdamas numatyti tokio apsisvaiginimo pasekmes pats sau sukėlė tokią būseną, kurioje negalėjo kontroliuoti savo veiksmų ar jų suvokti. Tai pagrindinis šių dviejų institutų skirtumas. Kitas skirtumas, kad apsisvaiginimas pats savaime nereiškia jokios psichikos patologijos ar sutrikimo ir negali būti traktuojamas, kaip psichikos sutrikimas. Nusikalstama veika padaryta apsvaigus negali būti traktuojama kaip riboto pakaltinamumo atvejis, nes neatitinka medicininio kriterijaus reikalavimų. Tačiau tokia situacija galima tik kalbant apie fiziologinį girtumą. Ji negali būti taikoma, kai nusikalstama veika padaroma esant patologiniam girtumui ar kitiems psichikos sutrikimams, kurie tiesiogiai susiję su alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimu (pavyzdžiui „baltoji karštinė“, abstinencija ir pan.). Didelį dėmesį į šią problemą skyrė Vokietijos teisė. Pagal Jų įstatymus esama dvejopo pobūdžio medicininio poveikio priemonės. Vienos skirtos psichikos sutrikimus turintiems asmenim, kitos nuo priklausomybės kenčiantiems asmenim gydyti.

Įstatymas numato (BK 18 str. 2d.), kad skirdamas bausmę ar atleisdamas nuo jos, teismas ribotai pakaltinamam asmeniui, turi nuspręsti dėl medicinos prievartos priemonių taikymo tikslingumo. Teismas nėra įpareigotas, nors ir turi tokią galimybę, riboto pakaltinamumo atveju švelninti bausmę, ir gali įpareigoti asmenį priverstinai gydytis. Taip pat, esant visoms sąlygoms, gali asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės. Taigi, matome, kad aptariamiesiems asmenims gali būti taikomos ne tik visos įprastinės bausmės priemonės, tačiau dar ir papildomos medicininio poveikio priemonės. Reikėtų pažymėti, kad laisvės atėmimo vietose, nevyksta tokių asmenų adaptacija, todėl vargu ar tikslingas yra jų trumpalaikis bausmės atlikimas. Todėl visais atvejais, kai nusikalstamą veiką atlieka asmenys, turintys psichikos sutrikimus (nukrypimus), skiriant bausmę turi būti atsižvelgiama į psichikos būklę.

Ribotas pakaltinamumas kaip ir nepakaltinamumas nustatomas dėl konkrečios baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos ir gali būti tik tos veikos darymo metu. Asmenį ribotai pakaltinamu pripažįsta tik teismas.²³ Teismas negali savavališkai nuspręsti. Tokiom bylom būtina sąlyga yra psichiatrinės ekspertizės atlikimas.

Dėl riboto pakaltinamumo juridinės sąvokos vyksta ginčai jau seniai, tačiau surasti vieningą nuomonę yra pakankamai sunku. Yra sunku apsispręsti ir prieiti vieningos nuomonės dėl asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, kurie įvykdė nusikalstamą veiką, baudžiamosios atsakomybės. Visi sutrikimai, kurie turi įtakos tokių asmenų elgesiui, viena vertus, vykdant nusikalstamą veiką, antra vertus, atliekant bausmę, trukdo jos vykdymą ir skatina režimo pažeidinėjimą. Abejotina ir dėl bausmės tikslų įgyvendinimo skiriant asmeniui, turinčiam psichikos sutrikimų, vien tik pataisos priemonės. Deja, reikia pažymėti, kad šiai dienai nustatytas įvairių psichikos sutrikimų vertinimas nėra orientuotas į riboto pakaltinamumo koncepciją. Pagrindiniai tokio orientacinių gairių nebūvimo probleminiai aspektai yra šie: per nelyg sunku surasti kokį nors konkretų atsvaros tašką riboto pakaltinamumo kriterijui nustatyti; pačios ribos yra pernelyg neapibrėžtos; ribotas pakaltinamumas gali sudaryti sąlygas klaidoms ir piktnaudžiavimams atsirasti; riboto pakaltinamumo pripažinimas inicijuos bausmės sumažinimą piktybiniais nusikaltėliams, kurie užsitarnavo griežtą bausmę ir t.t. Tačiau riboto pakaltinamumo institutas nors ir nebuvo tiesiogiai įtvirtintas, tačiau įstatymuose egzistavo jau seniai. Pati pagrindinė problema nėra nustatyti riboto pakaltinamumo buvimą, tačiau nuspręsti, kaip ir kokiomis sąlygomis jį vertinti.

Ribotas pakaltinamumas procesiniu požiūriu labai platus. Iš BK 18 straipsnio 2 ir 3 dalių nuostatų seka, kad ribotai pakaltinamas asmuo pagal baudžiamąjį įstatymą atsako, tačiau aptariamoms normoms numato galimybę jam švelninti bausmę arba net atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, jei ribotai pakaltinamo asmens padaryta veika nepriskiriama prie sunkių ar labai sunkių nusikaltimų²⁴. Viena vertus, reikėtų atsižvelgti į galimybes atlikti ikiteisminį tyrimą su asmeniu turinčiu psichikos sutrikimus (trūkumus), kita vertus, galima būtų pereiti į priverčiamųjų medicinos priemonių procesą. Tokios galimybės sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju. BK numato tokias bylos baigimo variacijas: galima asmenį a) atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, b) taikyti priverčiamąsias medicinos priemones ir c) švelninti bausmę. Kuria iš šių galimybių pasirinkti yra teismo prerogatyva spręsti kiekvienu konkrečiu atveju. Šis straipsnis leidžia pasirinkti tą ar kitą bylos išsprendimo būdą. Tai pažymi ir teismų praktika šiuo klausimu: „Pažymėtina ir tai, kad baudžiamasis įstatymas (BK18 straipsnio 3 dalis) neįpareigoja, o tik suteikia teisę teismui taikyti asmeniui, pripažintam ribotai pakaltinamu,

²³ Lietuvos Respublikos baudžiamosio kodekso komentaras, bendroji dalis- Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004 m. psl. 114

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K- 350/ 2007 prieiga per internetą www.lat.lt

teisines priemonės, tarp jų ir numatytas BK 59 straipsnio 1 dalies 11 punkte“.²⁵ Aukščiausiasis teismas apie atleidimą nuo bausmės yra pasisakęs: “Jo atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis yra tai, kad nusikaltimą padarė būdamas nepilnametis, nuoširdžiai gailisi ir aktyviai padėjo išaiškinti nusikaltimą, nusikaltimo padarymo metu buvo ribotai pakaltinamas. Taigi, įvertinęs minėtas aplinkybes, teismas padarė išvadą, kad bausmės tikslus galima pasiekti be realaus bausmės atlikimo ir todėl taikė BK 92 straipsnį bei bausmės vykdymą atidėjo”²⁶. Taigi, matome, kad esama skirtingų riboto pakaltinamumo bylų išsprendimo variacijų.

Pažymėtina, kad ir daugelio užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose yra atsižvelgiama į asmens riboto pakaltinamumo būseną.²⁷ Panagrinėkime kalėtą pavyzdžių: Vokietijos baudžiamajame kodekse 21 straipsnyje yra nurodyta, kad tais atvejais, kai asmens galėjimas suvokti savo veiksmų neteisėtumą arba veikti pagal šį suvokimą dėl 20 straipsnyje nurodytų priežasčių (dėl patologinių psichikos sutrikimų, dėl gilaus sąmonės sutrikimo ar dėl protinio atsilikimo, ar rimto psichikos sutrikimo) yra smarkiai sumažėjęs, jam gali būti paskirta švelnesnė bausmė²⁸. Tokiu būdu, Vokietijos baudžiamasis kodeksas, kaip ir mūsų baudžiamasis įstatymas, nepateikia riboto pakaltinamumo sąvokos. Toks konstravimas neleidžia tinkamai įvertinti riboto pakaltinamumo kaip atskiro instituto, kadangi jo atsiradimo priežastys aiškiai siejamos su nepakaltinamumu. Reikėtų taisyti esamą sąvoką ir įrašyti, kad tai yra pakaltinami asmenys“, kaip antai, pasielgta Rusijos Baudžiamajame kodekse. 22 straipsnyje yra nurodoma, kad visų pirma tai yra pakaltinami asmenys. Toliau šiame straipsnyje nurodoma, kad pakaltinamų asmenų psichika turi būti sutrikusi tiek, kad nusikaltimo metu kaltininkas negali iš dalies suvokti savo veiksmų pavojingumo laipsnio ar iš dalies negali jų valdyti, tokiu būdu nurodoma, kas yra ribotas pakaltinamumas. Antra šio straipsnio dalis numato, kad į tokius sutrikimus teismas atsižvelgia skirdamas bausmę ir jie gali būti esmine prielaida (pagrindu) paskirti asmeniui priverčiamąsias medicininio poveikio priemones²⁹.

Latvijos Baudžiamajame kodekse (14 straipsnis) nėra išskiriamas nusikaltimo sunkumo laipsnis skiriant vieną ar kitą priemonę. Tiesiog įvardijama, kad tokiais atvejais galima švelninti bausmę ar atsižvelgus į faktines aplinkybes atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Taip pat, asmeniui esant reikalui gali būti taikomos medicininio poveikio priemonės³⁰.

Kaip matome, tiek Vokietijos, tiek Rusijos, tiek Latvijos baudžiamuosiuose įstatymuose nėra skirstoma, kokio sunkumo nusikalstamą veiką padariusio asmens atsakomybė. Manau, ši

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-142/2008 prieiga per internetą www.lat.lt

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-325 / 2004 prieiga per internetą www.lat.lt

²⁷ A. Drakšienė, R. Drakšas Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida. - Vilnius: Eugrimas, 2008 m. psl. 65

²⁸ <http://dejure.org/gesetze/StGB> prisijungimo laikas 2011-04-03 11:14

²⁹ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> prisijungimo laikas 2011-04-03 18:10

³⁰ <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57969> prisijungimo laikas 2011-04-03 19:35

pozicija, kur kas geresnė nei esama Lietuvoje. Ar veikos pavojingumo laipsnis turi įtakos susilpnėjusiam asmens sugebėjimui suvokti jos pavojingumą, ar ribotomis galimybėmis kontroliuoti savo veiksmus? Negi galima teigti, kad asmuo, turintis psichikos sutrikimą, kuris neleidžia pastarajam visiškai suvokti savo veikos pavojingumo, staiga imtų tai suvokti, ne dėl savo psichikos būsenos, o dėl daromos veikos? Ribotai pakaltinamam asmeniui pripažinti galima dėl esamos psichikos anomalijos, tačiau būtų klaidinga teigti, kad jau esamam trūkumui turi įtakos daroma veika. Manau, yra taisytina BK 18 straipsnio formuluotė, paliekant teismui galimybę, už bet kurią ribotai pakaltinamo asmens padarytą nusikalstamą veiką arba švelninti bausmę, ar (ir) skirti priverčiamąsias medicininio poveikio priemones.

Dar viena asmenų grupė labai artima nepakaltinamiems ir ribotai pakaltinamiems asmenims - tai asmenys, kurie turi psichikos sutrikimus (trūkumus). Iki teismo sprendimo pripažinti asmenį nepakaltinamam ar ribotai pakaltinamam šie asmenys dalyvauja procese, kaip asmenys su psichikos sutrikimais (trūkumais). Tokių asmenų apibrėžimo baudžiamasis įstatymas nepateikia. Tačiau iš įstatymų raidės formulavimo galima spręsti, kad šių asmenų procesinė padėtis yra labai stipriai susijusi (BPK XXIX skirsnio normos). Manau, tikslinga kalbėti ir apie juos šiame darbe kadangi, pagal pateiktus nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo apibūdinimus matyti, kad asmenys su psichikos sutrikimais (trūkumais), tai yra tie patys asmenys tik dar nepripažinti nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais teismo nutartimi. Kokių būdu reikėtų išskirti asmenį su psichikos sutrikimais ikiteisminiame tyrime? Baudžiamieji įstatymai šiems asmenims taikomi ta pačia apimtimi ir sąlygomis kaip ir įprastiems įtariamiesiems. Tačiau, jų psichinės galimybės dalyvauti procese neretai yra menkesnės. Šį probleminį aspektą pamėginsiu plačiau panagrinėti kalbėdama apie ikiteisminio tyrimo atlikimo tvarką.

Siekiant visapusiškai išnagrinėti temą, reikėtų tiksliau įvardinti asmenis, prieš kuriuos nukreiptas ikiteisminis tyrimas. Iš įstatymo formuluočių tampa aišku, kad terminai nepakaltinamas ir ribotai pakaltinamas naudojami tik procese dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo, o iki tol yra asmenys, turintys psichikos sutrikimus (trūkumus) (pvz. BPK 51 str. 2d., 141 str.).

2.2. Nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo statusas

Materialiųjų prasme. Asmens teisinis statusas – tai žmogaus teisių, laisvių, teisėtų interesų ir pareigų visuma, kuri yra numatyta teisės normose. Šiuo atveju mus domina nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų teisinis statusas baudžiamosios teisės kontekste. Ši kategorija traktuojama ypatingai per savo santykį su daroma veika. Jau anksčiau aptarti biologiniai bei juridiniai kriterijai leidžia daryti prielaidą, kad asmenys, nors ir padarę nusikalstamą veiką, viena

vertus, negali būti kalti (nepakaltinamumo atveju), ar yra susilpnėjusios jų galimybės suvokti veikos pavojingumą, ar valdyti faktinę situaciją (riboto pakaltinamumo atveju). Dėl šių priežasčių baudžiamojoje teisėje turi atsirasti pakankamai sudėtinga situacija, kada kaltas asmuo negali būti kaltas dėl jo padarytos nusikalstamos veikos. Teismų praktiką formuluojama šitaip: „Baudžiamojo įstatymo uždrausta veika, padaryta nepakaltinamo asmens, nėra nusikalstama veika.“³¹ Taip nutinka todėl, kad nepakaltinamas asmuo nėra tinkamas baudžiamųjų teisinių santykių dalyvis. Pagal BK 2 straipsnio 3 dalį matome, kad toks tinkamas dalyvis yra: „asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.“ Vadinasi, pats įstatymas numato, kad asmens nesugebėjimas suvokti savo veiksmų esmės bei asmens nesugebėjimas savo valios pastangomis kontroliuoti savo veiksmų, asmenį eliminuoja iš baudžiamojo įstatymo subjektų rato. Vadinasi, šis asmuo materialiaja prasme negali įgyti jokių teisių ir pareigų, susijusių su baudžiamosios teisės reglamentuojamais teisiniais santykiais. Toks aiškinimas atitinka ir baudžiamojo proceso poziciją, kad nepakaltinamas asmuo neįgyja kaltinamojo statuso bei, kad dėl nepakaltinamo asmens nėra priimamas nuosprendis ir nėra surašomas kaltinamasis aktas.

Ribotai pakaltinamas asmuo atitinka BK 2 straipsnio reikalavimus ir turi būti pripažįstamas tinkamu baudžiamosios teisės subjektu. Tačiau, šios kategorijos teisinis statusas turi ypatumų, susijusių su asmenų susilpnėjusiais dvasiniais ar fiziniiais sugebėjimais. Negalima teigti, kad psichikos sutrikimas eliminuoja galimybę pasinaudoti viena ar kita teise, todėl materialiaja prasme galima teigti, kad ribotai pakaltinamas asmuo turi apribotą veiksnumą baudžiamojoje teisėje. Deja, neįmanoma nustatyti ribų, kur tos veiksnumo ribos baigiasi. Tai individualus dalykas. Todėl kalbėti apie teisinio statuso ypatumus juos konkretizuojant yra praktiškai neįmanoma.

Procesine prasme tiek nepakaltinamo, tiek ribotai pakaltinamo asmens statusas yra pakankamai keblus. Kiekvienas asmuo turi tam tikrą padėtį, kuri leidžia mums atlikti tam tikrus teisinius veiksmus. Kalbant apie asmenų turinčių psichinių sutrikimų padėtį baudžiamajame procese, visų pirma, reikėtų aptarti jų procesinį veiksnumą ir teistumą. Veiksnumas ir teistumas tai dvi būtinos dalys leidžiančios visapusiškai dalyvauti procese, kitaip tariant, tai galėjimas savo veiksmais būti baudžiamųjų teisinių santykiu subjektu. Teistumas yra tokių teisių turėjimas, o veiksnumas – galimybė jais pasinaudoti. Teistumas atsiranda automatiškai asmeniui su sutrikusia psichika tapus baudžiamųjų teisinių santykių dalimi. Tačiau, veiksnumas automatiškai neatsiranda. Tam, kad asmuo būtų procesiškai veiksnus, jam neužtenka turėti procesinį

³¹ Iš Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo archyvinės baudžiamosios bylos Nr. 1-799-270/2009

suinteresuotumą. Asmuo, norėdamas pasinaudoti savo turimomis teisėmis ir išnaudoti procesines galimybes, turi aiškiai jas suprasti, įsisamoninti. Deja, asmenys su psichikos sutrikimais dažnai dėl savo būsenos negali turėti procesinio veiksnio. Problema dėl nepakaltinamų asmenų yra palyginus mažesnė, jei atmesime tuos atvejus, kai asmens būklė iki ikiteisminio tyrimo atlikimo ar teismo pagerėja ir asmuo suvokia save, kaip proceso dalyvį. Tačiau, tais atvejais, kai asmuo nepajėgia būti procesiškai veiksnus BPK numato keletą saugiklių:

1) būtinas gynėjo dalyvavimas (BPK 51 str. 2d.);

2) atstovo dalyvavimas (BPK 53 str. 4d);

3) baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad asmenys, dėl kurių pradėtas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, nėra kaltinamasis (BPK 397 str. 1 d. 2 p.).

Apie teisę turėti gynėją ir įstatyminių atstovą bus aptariama kiek vėliau.

Nepakaltinami ir ribotai pakaltinami asmenys, dėl kurių yra pradėtas procesas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo baudžiamajame procese, neįgyja kaltinamojo teisinio statuso. Tai iš principo susiję su tuo, kad nepakaltinami asmenys negali būti kalti dėl nusikalstamos veikos, nes ji įvyko dėl priežasčių, nepriklausomų nuo minėtų asmenų. Todėl, BPK XXIX skyriaus dalyvis teisinėje literatūroje vadinamas ne kaltinamuoju, o asmeniu, kurio atžvilgiu pradėtas (vykdomas) procesas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo. Konkrečių procesinių teisių toks asmuo neįgauna. Laikoma, kad jis yra tiesiog pasyvus stebėtojas ar pasyvus proceso dalyvis. Tiesa, egzistuoja kelios išimtys numatytos BPK 399 straipsnyje, kad net ir nepakaltinamam ar ribotai pakaltinamam asmeniui privalu pranešti apie jo bylos nagrinėjimą. Tokiu būdu, asmuo gali pasirengti gynybai ar prisiminti reikšmingus faktus. Taip pat BPK 404 straipsnyje numatyta galimybė apskusti teismo priimtą nutartį. Tai rodo, kad nors ir pasyvus proceso dalyvis, tačiau jis turi keletą svarbių teisių, leidžiančių užtikrinti tinkamą procesą.

Kaip jau buvo minėta, asmenys, teismo pripažinti nepakaltinamais, negali naudotis kaltinamajam būdingomis teisėmis. Ši teisė, kaip ir kitos susideda iš daugybės elementų. Tokiomis, kaip paskutinio žodžio teisė, teisė duoti parodymus teisme, teikti prašymus, pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant, susipažinti su bylos medžiaga ar kitais veiksmais. Iš principo, eliminuojamos visos galimybės nepakaltinamam asmeniui, kaip nors reikštis procese. Toks išskyrimas grindžiamas tuo, kad šie asmenys nėra kaltinamieji ir nėra kaltinami dėl veikos padarymo. Tačiau reikia prisiminti, kad bet kuriuo atveju yra sprendžiama apie tokių asmenų socialinių teisių suvaržymą ir tolimesnį jų gyvenimą. Ribotai pakaltinamas asmuo turi kaltinamajam priskiriamą teisių paketą, tačiau teismas turi galimybę nepriimti tokio asmens prašymų, skundų ar įrodymų, bei uždrausti naudotis jam suteiktomis kai kuriomis teisėmis (pvz.: duoti parodymus), remdamasis tuo, kad

asmens psichikos sutrikimas jam gali trukdyti dalyvauti procese. Jis gali nesuprasti vykstančių veiksmų svarbos ar netinkamai juos interpretuoti. Mano manymu, negalima vienareikšmiškai atmesti tiek ribotai, tiek visiškai nepakaltinamo asmens galimybių aktyviai dalyvauti baudžiamajoje byloje. Visais atvejais reikėtų pažvelgti į konkrečias žmogaus galimybes.

Tačiau yra aišku, kad kai kuriose situacijose nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo visa tai darys netik kad nesuprasdamas atliekamų veiksmų svarbos ir tiesioginio santykio su tiriamą ar nagrinėjama jo byla, bet ir, kai kuriais atvejais, suteikus tokias galimybes, gali būti trukdoma bylos eigai. Todėl, jei asmeniui su psichiniais sutrikimais suteiksime galimybes naudotis savo, kaip proceso dalyvio teisėmis visa apimtimi, deja, dažnu atveju norimų rezultatų tikrai nepasieksime. Todėl, būtina užtikrinti asmens su psichikos sutrikimais galimybę turėti gynėją, kuo anksčiau, kuris ir galėtų tinkamai įgyvendinti savo ginamojo teisių paketą tiek ikiteisminiame tyrime, tiek ir teisminiame nagrinėjime.

Dar vienas labai svarbus aspektas – kad tiek nepakaltinami, tiek ribotai pakaltinami asmenys baudžiamajame procese visuomet turi kompleksines teises. Tiek dėl nepakaltinamumo, tiek dėl riboto pakaltinamumo nustatymo būtina sąlyga yra teismo psichiatrijos ekspertizė. Tokiu būdu, įtariamasis, kaltinamasis ar asmuo kurio atžvilgiu pradėtas procesas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo³² įgyja ne tik baudžiamajo įstatymo jam suteiktas teises, bet ir tam tikras teises bei pareigas, kurias jam suteikia paciento statusas teismo medicininės ekspertizės atlikimo metu. Be to, minėti asmenys turi ir bendras teises (pavyzdžiui, stacionarios ekspertizės atlikimo metu negalima riboti įtariamajo ir jo gynėjo pasimatymų).

Su ribotai pakaltinamais asmenimis vėl iškyla nesklandumų. Jų procesinė padėtis labai panaši į nepakaltinamų asmenų. Nors pagal psichikos būseną šie asmenys gali kur kas tvirčiau gintis nuo pareikšto kaltinimo. Iš principo, nors jie yra pakaltinami, tačiau procesiniu atžvilgiu jiems gali būti taikomos tos pačios normos, reglamentuojančios nepakaltinamų asmenų teisinį statusą. Jei yra pradėtas procesas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo ribotai pakaltinamo asmens teisinis statusas yra tapatus nepakaltino asmens statusui. Tačiau, jei procesas vyksta bendra tvarka nepereinant į XXIX skyriaus procesą, tada ribotai pakaltinamas asmuo tampa kaltinamuoju su visomis teisėmis. Tokiu atveju, ribotai pakaltinamas asmuo įgyja visą kaltinamojo teisių paketą ir visas gynybos galimybes. Tačiau, kyla klausimas ar asmuo turintis psichikos trūkumų gali tinkamai naudotis savo statusu? Šiuo atveju, viskas priklauso nuo konkretaus asmens konkrečioje baudžiamajoje byloje. Kiek asmuo suvokia ir įsigilina į su juo vykstančius reiškinius (konkrečiai baudžiamajo proceso veiksmus) ir koks jo procesinis veiksnumas.

³² Šis statusas kinta priklausomai nuo baudžiamosios bylos stadijos bei pasirinkto proceso. Kadangi ir nepakaltinami ir ribotai pakaltinami asmenys gali būti bylose įtariamaisiais, tačiau kaltinamojo statusą gali įgyti tik ribotai pakaltinami asmenys, kurių bylos sprendžiamos įprasto procese būdu.

Kiek sudėtingesnė situacija yra ikiteisminio tyrimo stadijoje. Pagrindinis faktas yra tas, kad ikiteisminiame tyrime asmenys turi vienodą teisinį statusą. Šioje proceso stadijoje negalima išskirti nepakaltinamų ar ribotai pakaltinamų asmenų. Visi asmenys, jei kyla įtarimas, gali būti nurodomi, kaip asmenys turintys psichikos sutrikimų. Taigi, iš principo, visų ikiteisminio tyrimo dalyvių procesinis statusas yra vienodas nepaisant galimybių pripažinti asmenį nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu. Visi turi įtariamojo teisių paketą. Tačiau BPK numato kažkurias išimtis: 396 straipsnio 2 dalis numato, kad, jei nėra galimybės atlikti su asmeniu tam tikrų proceso veiksmų, turi būti surašomas protokolas. Iš straipsnio formuluotės aišku, kad pirmenybė teikiama galimybei ar būtinybei atlikti vieną ar kitą proceso veiksmą. Tačiau, tik jei šiomis galimybėmis negalima pasinaudoti, taigi tik išskirtiniais atvejais turi būti surašomas protokolas. Tačiau, net su asmenimis su psichikos sutrikimais ikiteismini tyrimas turi būti atliekamas bendra tvarka.

Vėl kitokia situacija tampa pradėjus bylą nagrinėti teisme priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso tvarka. Įtariamųjų teisinis statusas pasikeičia, tačiau jis lieka problemiškas. J. Zajančkauskaitė teigia, kad BPK normose, reglamentuojančiose priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą, subjektui apibrėžti vartojamas terminas „asmuo“, pvz.: procesas dėl nepakaltinamo ar ribotai pakaltinamo asmens (395 str.); asmuo, kurio byla nagrinėjama (404 str.) ir pan. Įstatymas neapibrėžia tokio asmens procesinio statuso, jis neišskiriamas, kaip savarankiškas baudžiamąjo proceso dalyvis, turintis suinteresuotumą bylos baigtimi, atskirose įstatymo normose nenumatytos jo teisės ir pareigos. Teisės doktrinoje siūloma šį subjektą įvardinti kaip asmenį, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių procesas.³³

Rusijos įstatymas suteikia tokiam asmeniui visas įtariamajam skirtas teises, tačiau tik tuo atveju, jei jo psichikos būklė leidžia jam naudotis tokiomis teisėmis. Tai nustatant atsižvelgiama į dalyvaujančių procese ekspertų nuomonę ir, jei būtina, į medicinos psichikos ekspertizės aktą.

2. 3. Nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų teisės baudžiamajame procese

BPK 44 straipsnis-savotiškas žmogaus teisių katalogas, savo turiniu atitinkantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 5, 6, 8 straipsnių nuostatas ir kitas tarptautines normas. Tai fundamentaliųjų teisių įtvirtinimas, nors dauguma įtariamojo teisių galima rasti ne šiame, o daugumoje kitų, konkretizuojančių normų. Tačiau tikslinga pažymėti kokia apimtimi šis straipsnis turėtų būti taikomas ir asmenims su psichiniais sutrikimais (trūkumais).

³³ J. Zajančkauskaitė Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai// Jurisprudencija, 2006 m. Nr. 10(88) psl. 80

EŽTK 6 straipsnis kaip ir BPK 44 straipsnis teigia, kad asmenims negali būti suvaržyta laisvė, išskyrus nedideles įstatymo numatytas išimtis. Taigi, laisvės suvaržymas galimas tik šį veiksmažodį sankcionavus Valstybei (plačiąja prasme). Laisvės atėmimo formos yra pakankamai įvairios, tačiau visos turi būti nurodytos įstatyme. BPK laisvės apribojimo atvejus įvardina kardomosiomis priemonėmis arba kitomis procesinės prievartos priemonėmis. Kokia apimtimi vieną ar kitą prievartos priemonę galima būtų skirti asmeniui su psichikos sutrikimais (trūkumais)? Norima pažymėti, kad laisvės suvaržymas yra ne būtinybė, o galimybė, kurią, esant reikalui, gali pasinaudoti ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Deja, kalbant apie nagrinėjamų asmenų grupę, reikėtų pažymėti, kad, šiuo atveju, tikriausiai šio principo apimtis turėtų būti kitokia. Jei asmeniui, sergančiam klaustrofobija, paskirsim suėmimą, tai gali taip pat būti neteisinga priemonė. Todėl reikėtų pabrėžti, kad skiriant tam tikrą poveikio priemonę ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi įvertinti ne tik proporcingumo principą, bet ir asmens, kuriam ši priemonė skiriama, būklę ir santykį su skiriama priemone. Ikiteisminio tyrimo pareigūnui skiriama ne lengva užduotis, jei reikia asmeniui su sutrikusia psichika apriboti vieną ar kitą laisvę, tačiau niekas šiuo atveju neatima iš pareigūno galimybės konsultuotis pagal kodekso 89 straipsnį. T.y. kreiptis į specialistą pagalbos, prašant įvertinti ar vienas, ar kitas įtariamojo laisvės apribojimo būdas, visų pirma, a) ar tai leis pasiekti norimų rezultatų ir b) ar neigiamai nepaveiks asmens su psichikos sutrikimais. Kaip rodo baudžiamųjų bylų analizė, specialisto tokio tipo bylose praktikoje nebūna. Paskirta kardomoji priemonė dažniausiai švelninama gavus ekspertizės duomenis, kad asmuo turi sveikatos sutrikimų.

Svarbi įtariamojo teisė, kuri reikalauja atskiro aptarimo, tai teisė, kad jam būtų išaiškinama, kuo asmuo kaltinamas. Ši teisė taip pat įtvirtinta ir BPK 21 straipsnio 4 dalyje: „asmuo turi teisę žinoti kuo jis yra įtariamas“. Žinotina, kad asmenims su sutrikusia psichika, ne visada įmanoma įsiminti, ar suprasti. Net ir visiškai sveikam asmeniui būtų sudėtinga visais atvejais susigaudyti teisės terminijoje. Kyla klausimas, ar įstatymas reikalauja faktinio asmens supratimo (suvokimo), ar reikalavimas tiesiog formalus, kad visais atvejais asmuo turėtų galimybę žinoti jam pareikšto įtarimo turinį. Pirmuoju atveju, psichikos sutrikimo laipsnis gali trukdyti asmeniui įsisamontinti, suvokti svarbią informaciją, todėl išaiškinti, kuo asmuo įtariamas gali būti neįmanoma. Tai priklausytų nuo asmens savybių ir gebėjimų. Antruoju atveju, informavimas būtų formalus, nesiekiant, kažkokių rezultatų. Įstatymas neišskiria jokio kitokio būdo pranešti apie įtarimą asmeniui jei jis turi psichikos sutrikimų. Todėl taikomos bendros taisyklės, kurios nereikalauja įsitikinti, kad asmuo tikrai suvokė įtarimo turinį.

Būtina atkreipti dėmesį, kad nepakaltinami asmenys baudžiamajame procese neįgauna kaltinamojo statuso, todėl sunku kalbėti apie jų turimų teisių paketą nagrinėjant bylą teisme.

Gynybos ir kaltinimo šalių procesinis lygiateisiškumas yra esminis ir lemiamas rungimosi principo elementas. Rungimosi principas prarastų savo prasmę bei teisinę ir socialinę vertę, jeigu, vaizdžiai tariant, rungtyniautų skirtingų svorių procesiniai priešininkai. Tačiau, kai varžosi valstybės baudžiamojo persekiojimo aparatas ir nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo, tą tikrai sunku pavadinti lygiateisiškumu. Todėl kiek įmanoma tokiam asmeniui būtina padėti. Bendros garantijos sudaro sąlygų kompleksą, kuris užtikrina teisingą ir objektyvų požiūrį į baudžiamąją bylą. Bet jie tik potencialiai turi galimybę realizuoti įstatymo leidėjo jam suteiktas galimybes. Šios garantijos neveiks automatiškai, taip kaip reikalingas jų aktyvus įgyvendinimas.³⁴ Baudžiamojo proceso įstatymas konstatuoja, kad dėl „psichinių trūkumų“ įtariamasis negali savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą. Nors šią teisę jam tiesiogiai numato 44 str. 8 d. Tai kyla klausimas – kaip turi būti aiškinama pastaroji teisė, koks šios teisės turinys? Galime remtis oficialiais aiškinimais: Teisė į gynybą – tai vienas iš sąžiningo proceso garantų, sudarantis prielaidas teisingai nubausti kiekvieną, kuris padarė nusikalstamą veiką bei užtikrinti, kad nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistas. Teisinėje valstybėje asmens teisė ginti savo teises nekvestionuojama, ji suponuoja tai, kad kaltininkui įstatymu turi būti užtikrinta pakankamai procesinių priemonių gintis nuo pareikšto kaltinimo bei galimybė jomis naudotis. Teisė į gynybą viena iš teisingo bylos nagrinėjimo sąlygų.³⁵ „Teisės į gynybą turinį sudaro įtariamojo ar kaltinamojo teisių bei procesinių garantijų sistema, kuri suteikia galimybę neigti arba ginčyti iškilusį įtarimą arba pareikštą kaltinimą“³⁶. Teisės į gynybą garantavimas įtariamajam yra konstitucinis principas (31 str. 6d.), kurio turi būti laikomasi visose proceso stadijose.³⁷ Įtariamasis teisę į gynybą realizuoja pats asmeniškai arba per pasirinktą (atskirais atvejais paskirtą) gynėją. Ši teisė negali būti tiesiog formali. Gynėjas šiuo atveju turi būti aktyvus ir naudotis visomis jam suteikiamomis teisinėmis priemonėmis. Teisė į gynybą realizuojama tik tuomet, kai įtariamasis sugeba naudotis visomis nurodytomis teisėmis. Sugebėjimas sąmoningai pasirinkti tinkamą elgesio variantą, numatyti kokias pasekmes gali sukelti konkretus poelgis, sugebėjimas įvertinti, kurios priemonės tinkamiausios gynybai – tai įtariamojo procesinio veiksnio pagrindas.³⁸ Kaip bebūtų gaila, asmenys su sutrikusia psichika dažniausiai tokio procesinio veiksnio neturi, todėl jiems teisė į gynybą tampa kur kas sunkesniu uždaviniu. Pasak R. Merkevičiaus, tiek įtariamasis, tiek ikiteisminio tyrimo

³⁴ Н. И. Капинус процессуальные гарантии лиц в назначении санкций в уголовном процессе – Питер. Буквод. 2007, psl. 184

³⁵ LR Konstitucinis teismas 2000 09 19 nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118(1), 156(1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317(1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ žinios 2000 Nr. 80-2423

³⁶ LR Konstitucinio teismo 1994m. Lapkričio 18d. nutarimas “Dėl baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antros dalies trečio punkto atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“

³⁷ LR Konstitucija//Žin., 33-1014

³⁸ J. Zajančkauskienė. Fiziniai ar psichiniai trūkumai (sutrikimai): procesinė–teisinė samprata ir reikšmė realizuojant asmens teisę į gynybą. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai – Vilnius, Industrus, 2009m. 325 p.

pareigūnas, suinteresuoti teisingai išspręsti bylą. Todėl įtariamasis kiek tik galėdamas turi talkinti pareigūnui visuose veiksniuose. Šioje vietoje, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turėtų būti suinteresuotas teisingu bylos tyrimu ir kiek galima anksčiau įvertinti ar įtariamasis turi teisinį-procesinį veiksnumą. Tinkamai įvertinti pareigūnas gali ir pasinaudojęs BPK 180 str. nuostata t.y. patikrinti ar asmuo geba pats pasinaudoti gynybai skirtomis priemonėmis, pasikvietus specialistą. Specialistui pateikus savo išvadas apie asmens „negalėjimą savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą dėl psichinių trūkumų“ (BPK 51 str. 1d. 2p.) visais atvejais turi būti kviečiamas gynėjas.

Tačiau kai kuriais atvejais psichikos trūkumai gali tik iš dalies apriboti įtariamojo sugebėjimą suvokti, įprasinti, atsiminti ir atgaminti bylai reikšmingas aplinkybes, savarankiškai, be pašalinių pagalbos, dalyvauti procesiniuose veiksniuose, t.y. naudotis visomis gynybos priemonėmis ir būdais. Kai kurie psichikos trūkumai (sutrikimai) ne visiškai panaikina pastarųjų baudžiamojo proceso dalyvių sugebėjimus, o tik juos apriboja. Įtariamasis, turintis psichikos trūkumų (sutrikimų), suprasdamas savo veikos pavojingumą ir baudžiamumą negali tiksliai suprasti, kodėl jo veika kvalifikuojama pagal vieną, o ne pagal kitą Baudžiamojo kodekso straipsnį, kodėl kai kurios aplinkybės pripažįstamos sunkinančios jo atsakomybę ir pan.

Taigi, kurie „psichikos trūkumai“ suponuoja tarpinę procesinio neveiknumo ir veiknumo būseną? Kada įtariamasis bus pripažintas ribotai veiksniumi, negalinčiu savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą?³⁹ Abiem atvejais turi būti garantuojama, kad asmuo bus ginamas.

Matome, kad tiek nepakaltinami, tiek ribotai pakaltinami asmenys turi ribotas galimybes savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą. BPK numato keletą papildomų garantijų: pirmoji – tai BPK 51 str. 1d. 2 p. būtinas gynėjo dalyvavimas, antroji – ne ką mažiau svarbi 52 str. 2d. neprivalomas gynėjo atsisakymas. Kodėl įstatymų leidėjas būtent šitaip formuluoja asmenų su psichikos sutrikimais (trūkumais), teise į gynybą turinį? Dažnai tokių asmenų bendravimo įgūdžiai yra sutrikę. Jiems sunku pasitikėti kitais asmenimis, o nepasitikėjimą lydi įvairios neigiamos išraiškos kaip irzlumas, užsisklendimas, nenoras bendrauti ir net apatija. Todėl dažnas reiškinys, kai nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo savo noru atsisako paskirto gynėjo. Tokiu atveju dėl savo psichikos būklės toks asmuo lieka be gynybos instrumento. Todėl, kaip papildoma garantija, įvestas draudimas atsisakyti paskirto gynėjo. Tačiau kyla praktinių klausimų dėl šių straipsnių įgyvendinimo. Jei asmuo atsisako savo pasirinkto ar paskirto gynėjo, kokių būdu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pripažinti asmenį, turint psichinių trūkumų, kad galėtų taikyti 52 str. 2 d.?

³⁹ J. Zajančauskienė. Fiziniai ar psichiniai trūkumai (sutrikimai): procesinė- teisinė samprata ir reikšmė realizuojant asmens teisę į gynybą. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai – Vilnius, Industrus, 2009m. 358 p.

Mano manymų, kiekvieną kartą, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnui kyla abejonių dėl asmens psichinės būklės, gali būti kviečiamas specialistas. Šiuo atveju turi būti suformuluota pagrįsta nuomonė, kodėl asmuo negali atsisakyti gynėjo. Praktikoje, specialisto paslaugomis nesinaudojama, pateikiant argumentą, kad nėra pakankamai kvalifikuotų specialistų dirbti šį darbą. Bet manau, kad taip būtų įmanoma sutaupyti ir laiko, ir lėšų, jei kiekvienu kilusiu klausimu nereikėtų bylos medžiagos siųsti ekspertams, o pakaktų pasikonsultuoti su kvalifikuotu specialistu.

Neturėjimas teisės atsisakyti gynėjo, tikrai neturėtų būti aiškinamas taip, kad nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo neturi teisės pakeisti gynėjo. Ši pastarojo teisė negali būti varžoma. Todėl, jei asmuo atsisako paskirto gynėjo, kad jį galėtų pakeisti kitu, jokiais būdais negali būti taikoma 52 str. 2 d. nuostata.

Vis dėl to, teisė turėti gynėją ir teisė į gynybą nėra tapačios. Kaip jau minėjau, teisę turėti gynėją nepakaltinami ir ribotai pakaltinami asmenys procese įgyja nuo to momento kai prasideda ikiteisminis tyrimas nukreiptas prieš juos. Tačiau teisę į gynybą šie asmenys įgauna vėliau. Norėtusi paaiškinti. Kad, viena vertus, asmuo gali naudotis jam suteikiama teisine pagalba arba gintis pats. Tačiau, antra vertus, nepakaltinami ir ribotai pakaltinami asmenys gintys patys negali, todėl jiems turi būti realiai užtikrinta teisė į gynybą. Kaip tik šios teisės turinį ir įtvirtina BPK 52 str. 2d. Dar viena šios teisės garantija atsispindi 396 str. 3d.

Pastarajame straipsnyje geriau ir tinkamiau atsispindi reali padėtis. Jei jau asmenį siunčiame medicininei ekspertizei, vadinasi, yra aiškus pagrindas abejoti to asmens psichine būkle. Jei kyla rimtų abejonių dėl asmens psichinės būklės, vadinasi, jam būtina užtikrinti tinkamą gynybą.

Deja, dažnai nutinka, kad pirmos apklausos metu yra atisakoma gynėjo, o pasinaudoti 52 str. suteikta galimybe ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali dėl neturėjimo pakankamai duomenų apie asmenį, neturėjimo psichiatrinių žinių ir pan. Todėl neretai tarp pirmos apklausos ir nutarties skirti teismo psichiatrinę ekspertizę, nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo neturi gynėjo ir negali įgyvendinti teisės į gynybą.

Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas taip pat įtvirtina būtiną gynėjo dalyvavimą baudžiamajame procese. Pagal 140 straipsnio 6 dalį gynėjo dalyvavimas būtinas, jei kyla klausimas, dėl asmens psichikos būsenos. Tačiau psichikos būklės klausimo išsprendimas nėra savaiminis dalykas. Šis klausimas pagal vokiškąjį baudžiamojo proceso kodeksą sprendžiamas remiantis 81 straipsniu. Pastarasis formuoja nuomonę, kad tik pagrįstas įsitikinimas dėl asmens psichikos sutrikimų ar trūkumų. Toks pagrindas gali būti psichikos ekspertų konsultacija. Tačiau asmenį siųsti pas ekspertus taip pat būtini tam tikri elementai. Pagal 81 straipsnio 2 dalį teismas gali kreiptis į ekspertus tik tuomet, kai yra pagrįsti įtarimai dėl asmens psichinės būklės

nukrypimų.⁴⁰ Taigi, teisė į privalomą gynybą atsiranda tik esant rimtam pagrindui, kad įtariamasis turi psichikos sutrikimų ar trūkumų.

Rusijos federacijos baudžiamojo proceso kodeksas labai panašiai kaip ir Lietuvos konstruoja atvejus kai gynėjo dalyvavimas būtinas. 51 straipsnio 3 dalis nurodo tuos atvejus, kai asmuo dėl savo fizinių ar psichinių savybių negali pats savarankiškai gintis. Tais atvejais gynėjo dalyvavimas būtinas. Analogiškai, kaip ir Lietuvoje, taip ir šiame įstatyme (49 straipsnio 3 dalies 4 punktas) kaip saugiklis ir punktas, kad gynėjas dalyvauja byloje nuo teismo nutarimo skirti teismo psichiatrijos ekspertizę.⁴¹

Lenkijos BPK šiek tiek kitaip traktuoja gynėjo būtinumą. Nors pagal šios šalies BPK 79 straipsnio 1 dalies 3 punktą ir išskiriamas subjektas, kuriam gynība yra privaloma, kaip toks kurio psichinė būseną kelia abejonių, bet šio straipsnio 4 dalis teigia, teismas gali atšaukti advokato paskyrimą, jei tampa aišku dėl asmens nepakaltinamumo.⁴² Tuo tikriausiai bandoma pagrįsti, kad nepakaltinamas asmuo procese nėra kaltinamas todėl jam nėra dėl ko gintis.

Teisė turėti atstovą. Baudžiamajame procese galimas dviejų rūšių atstovavimas: pagal įstatymą ir pagal įgaliojimą. Vadovaujantis atstovavimo rūšimi skiriami įstatyminiai⁴³ ir įgaliotieji atstovai. Atstovų pagal įstatymą paskirtis – dalyvauti procese ir ginti atstovaujamojo teises ir teisėtus interesus bei jų nepažeidžiant įgyvendinti kito asmens (atstovaujamojo) veiksnumą, kai jis pats negali to padaryti savarankiškai.

BPK 53 straipsnis numato atvejus, kai atstovo dalyvavimas baudžiamosiose bylose yra galimas. Į tokių atvejų sąrašą patenka asmenys, kurie teismo yra pripažinti neveiksniais. Civilinis kodeksas įvardija, kas yra neveiksnūs asmenys. Pagal 2.10 straipsnio 1 dalį tai fizinis asmuo, kuris dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu. Neveiksniui asmeniui yra nustatoma globa. Šitokiu būdu globėjas užsitikrina galimybę dalyvauti procese bei ginti savo atstovaujamojo interesus, išskyrus tuos atvejus, kai tai prieštarauja neveiksnaus asmens interesams. Toks neveiksnumas turi būti nustatytas teismo proceso metu, pateikus pareiškimą dėl asmens pripažinimo neveiksniu. Tokį pareiškimą gali pateikti atitinkamai tam tikras ratas asmenų. Tačiau, yra nemažai atvejų, kai yra tiriamos ir nagrinėjamos baudžiamosios bylos, kuriuose įtariamieji yra asmenys, turintys psichikos sutrikimų, tačiau nėra duomenų apie tokių asmenų apribotą ar panaikintą veiksnumą civilinę tvarka. Šią situaciją bando išspręsti jau minėto BPK 53 straipsnio 4 dalis: „prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu,

⁴⁰ <http://www.dejure.org/> prisijungimo laikas 2011-04-03 11:40

⁴¹ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> prisijungimo laikas 2011-04-03 20:14

⁴² <http://lex.pl/serwis/kodeksy/akty/97.89.555.htm> prisijungimo laikas 2011-04-08 16:45

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-433/2003 prieiga per Internetą www.lat.lt

tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui, pateikusiai rašytinį ar žodinį prašymą.” Ši dalis leidžia ne tik užpildyti tam tikrą spragą, jei dėl asmens neveiksnumo nebuvo kreiptasi į teismą, bet ir tinkamai įgyvendinti teisę turėti atstovą asmenims su sutrikusia psichika.

Tuo tarpu Rusijos BPK 437 straipsnio 1 dalis Teisinis atstovas asmens, kurio atžvilgiu vyksta procesas dėl privalomo medicinos priemonių taikymo, yra paskirtas dalyvauti baudžiamojoje byloje tyrėjo arba teismo sprendimo pagrindu. Atsižvelgiant į artimo giminaičio teisinio atstovo nėra, gali būti pripažintas globos institucijai.⁴⁴

3. Baudžiamojo proceso ypatumai ikiteisminio tyrimo stadijoje

3.1. Ikiteisminis tyrimas atliekamas bendra tvarka su asmenimis turinčiais psichikos sutrikimų (trūkumų)

Tiek dėl nepakaltinamų, tiek dėl ribotai pakaltinamų asmenų ikiteisminis tyrimas pradedamas bendra tvarka, neatsižvelgiant į kaltininko asmenines savybes, jo sugebėjimus ar psichikos būseną. Ikiteisminio tyrimo pradžia turi reikšmės tiktai nusikalstamos veikos padarymo faktas (BPK 166 str. 1d.). Nustačius, kad yra įvykdyta nusikalstama veika, bandoma surasti asmenis, kurie šią veiką galėjo įvykdyti. Nustačius galimai kaltus asmenis ir tinkamai pranešus apie įtarimą, ikiteisminiame tyrime atsiranda naujas dalyvis – įtariamasis. Kyla klausimas: ar įmanomas tinkamas pranešimas, kai asmuo nesuvokia jo turinio ir svarbos? Nėra įstatyminio reikalavimo išaiškinti pranešimo apie įtarimą turinio. Tačiau, kaip jau buvo minėta, būtina atsižvelgti į aplinkybę, kad šiais atvejais yra didelė tikimybė, jog asmens psichinės savybės jam neleidžia įsisamontinti informacijos. Galima būtų kaip analogiją taikyti BPK 21 straipsnio 3 dalį, turint omenyje, kad jei asmeniui nėra galimybių išaiškinti įtarimo turinio, tai to daryti ir nėra privaloma.

Pripažinimas įtariamuoju asmens su psichikos sutrikimais turi ir tam tikras teises pasekmes (pvz.: būtinas gynėjo dalyvavimas). Po pripažinimo įtariamuoju ikiteisminiame tyrime praktikoje seka gynėjo paskyrimas ir pirmoji apklausa. Kaip rodo nagrinėtų archyvinių bylų medžiaga, visais atvejais, pirmoji apklausa buvo atliekama tiek ir su vėliau pripažintais nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais asmenimis. Prieš pirmąją apklausą yra pasirūpinama gynėju. Apklausa įforminama protokole ir pasirašoma įtariamojo.

⁴⁴ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> prisijungimo laikas 2011-04-08 18:34

Remiantis archyvinių bylų analize, praktikoje yra nusistovėjusi tam tikra tvarka, kuri leidžia surinkti informaciją apie įtariamąjį. Standartiškai yra išsiuntinėjami užklausimai į įvairias įstaigas (bankus, Sodrą, gydymo įstaigas, registrų centrą ir pan.). Nėra numatyta įstatymiškai, į kokias įstaigas ar institucijas reikia siųsti užklausas. Keista tai, kad ir nesant pagrindui įtarti, jog asmuo turi psichikos sutrikimų, jo pakaltinamumu ikiteisminiame tyrime vis tiek yra abejojama ir tikslinamasi gydymo įstaigose. Jau esu minėjusi, kad pakaltinamumas yra preziumuojamas, kaip savaime suprantamas reiškinys, o norint jį paneigti reikalingi tam tikri įtarimai dėl asmens psichinių sugebėjimų. Ikiteisminio tyrimo atlikimo praktika rodo visiškai priešingą tendenciją. Kaip būtinas epizodas siunčiamos užklaustos ar įtariamasis gydėsi vienoje ar kitoje psichikos įstaigoje. Tokia praktika nėra tinkama, nes ja siekiama patvirtinti arba paneigti prezumpciją, nors jokių kitų duomenų apie jos nebuvimą tyrimo medžiagoje dar nėra. Tinkamesni atvejai turėtų būti tie, kai įtariamieji patys praneša apie savo sirgtas ligas per apklausą ar pateikdami tai patvirtinančius dokumentus. Dar kitais atvejais, apie tai praneša jų gynėjai ar atstovai. Tada būtų paranku siųsti užklausimą konkrečiai gydymo įstaigai.

Gavus informaciją apie asmens psichikos sutrikimus yra siunčiama gauta medžiaga teismo psichiatrijos ekspertizės įstaigai su suformuluotu klausimu. „Ar konkrečiu atveju yra tikslinga skirti teismo psichiatriinę ekspertizę. Pagal gautus duomenis ekspertas atsako į pateiktą klausimą bei rekomenduoja kokią ambulatorinę ar stacionarią ekspertizę tikslingiau skirti. Tais atvejais, kai byloje nėra duomenų, kad asmuo turi ar turėjo psichikos sutrikimų bylą tiriančiam pareigūnui, reikėtų atkreipti dėmesį į tam tikras detales, kurios padėtų nustatyti, kad asmuo gali būti nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas.

Tyrimo veiksmai. Ikiteisminis tyrimas tai pirmas proceso etapas. Jame ne tik pradedama baudžiamoji byla, bet ir pasinaudojant visomis įstatyme numatytais priemonėmis siekiama išaiškinti nusikalstamą veiką ir ją padariusį asmenį. Tai kruopščiai įstatymu sureguliuota veikla, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka visą eilę, jo manymu, būtinų atlikti, veiksmų, kad pateikiant bylos medžiagą teismui nekiltų abejonių dėl to, kas padaryta ir kas tai padarė. Ikiteisminis tyrimas, kaip jau minėta, vyksta pagal tam tikras taisykles, nuostatas įtvirtintas ne tik baudžiamajame įstatyme, bet ir Konstitucijoje ir tarptautinėse ratifikuotose sutartyse. Šios normos ir principinės nuostatos apsaugo asmenis, kurie šioje situacijoje yra silpnesni, prieš kuriuos nukreipta vienokia ar kitokia prievartos priemonė, kuri paremta valstybės turima jėga. Šiuo atveju, iš vienos pusės atliekami tyrimo veiksmai padeda nustatyti įvykusio fakto detales, iš kitos pusės, jie turi būti atliekami nepažeidžiant numatyto tvarkų bei asmenų teisių. Didele reikšmę tyrimo veiksmų atlikimui turi kriminalistinės taktikos parinkimas. Tai gali nulemti visą tyrimo eigą bei sėkmę. Deja, metodologinių nurodymų, kaip kokią taktiką pasirinkti dirbant su asmenimis turinčiais psichinių trūkumų nėra. O keliant šio klausimo svarbą, matome, kad tokių

metodinių nurodymų labai trūksta. Aiškus faktas, kad retai įmanoma atlikti vieną ar kitą tyrimo veiksmą, neatsižvelgiant į asmens psichines intelektualines savybes. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi atsižvelgti į du labai svarbius aspektus. Pirmas – ar asmens sveikatos būklė leidžia jam atlikti tam tikras reikalingas užduotis. Ir antra – kiek įmanoma pasikliauti asmens psichinėmis savybėmis atliekant tyrimo veiksmą. Ar sugebės asmuo su psichikos negalavimais tinkamai įvertinti ir atlikti jam suformuluotą užduotį. Tik tinkamai įvertinus šiuos aspektus galima su įtariamoju atlikti tyrimo veiksmus. Kai psichika sutrikusi nepilnamečiui, ikiteisminis tyrimas atliekamas su tam tikromis, specialiomis taisyklėmis. Tačiau reikia nepamiršti, kad tokiu atveju prioritetas turėtų būti nepilnamečio sveikata.

Apklausa – tai viena iš gynybos priemonių. Apklauso metu įtariamasis nurodo savo poziciją dėl pareikšto įtarimo (teismo metu – dėl kaltinimo), pateikia paaiškinimus, gali pateikti savo kaltę įrodančius duomenis ir kitą vertingą informaciją. Reikėtų prisiminti, kad duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga. Pagal BPK įtariamieji su psichiniais sutrikimais (trūkumais) apklausiami remiantis bendromis normomis (188, 189 str.). Tačiau, reikia pažymėti, kad dažnai jau pirmos apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas gauna duomenis apie asmens psichinę būklę. Tokios informacijos gavimo būdai gali būti įvairūs. Apie savo sirgtas psichines ligas gali pranešti pats įtariamasis, apie tai gali numanyti pareigūnas iš tam tikrų įtariamojo veiksmų (pvz.: fantazuoja, nesugeba pasakyti rišlaus sakinio). Kaip jau minėta, kuo ankstesnis įtariamojo psichinės būklės nustatymas yra labai svarbus tolimesnei procesinei eigai, bei asmens teisėms užtikrinti. BPK nustatytas terminas kada įtariamasis turi būti apklaustas. Toks terminas yra 48 val. prieš jam skiriant kardomąją priemonę (188 str. 2 d.). Asmuo turi būti apklaustas ne vėliau kaip per 24 val., kad po to dar būtų laiko parengti medžiagą kardomosios priemonės skyrimui.⁴⁵ Tačiau, šis reikalavimas nėra numatytas įstatyme, todėl reikėtų vadovautis 48 val. Kaip jau minėta, apklausa, viena iš gynybos priemonių, todėl įtariamajam reikėtų suteikti palankias sąlygas duoti parodymus. Kadangi kalbame apie asmenį su psichikos sutrikimais (trūkumais), reikėtų tokiam asmeniui duoti daugiau laiko. Asmens trūkumai riboja, o kartais gali ir visiškai panaikinti gebėjimą dalyvauti procesinėje veikloje. Reikėtų visada atkreipti dėmesį į įtariamojo psichinę būklę tiek apklausiant prieš kardomosios priemonės skyrimą, tiek apklausiant asmenį pirmą kartą po pasirašytinai įteikto pranešimo apie įtarimą (187 str.). Norėčiau pažymėti, kad asmenims su psichikos sutrikimais reikia daugiau laiko susikaupti. Jie naudoja daug didesnes pastangas bandydami prisiminti bei analizuoti. Baimė, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali jų nesuprasti ar neteisingai suprasti, skatina duoti iškreiptus atmetinus parodymus ar net viską neigti. Ar įtariamasis gali būti apklausiamas nakties metu? Normos reglamentuojančios kratai ir

⁴⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al). – Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003m., psl. 129

poemį sako, kad galima tik neatidėliotinais atvejais (149 str. 5d). Tačiau apie apklausą nėra tokį draudimą įtvirtinančios normos. Tačiau nakties metu apklausti įtariamąjį su psichiniais trūkumais turėtų būti draudžiama. Kokią taktiką pasirinkti atliekant apklausą? Čia ir vėl galime sugrįžti prie nepilnamečių proceso ypatumų. Kai kuriais atvejais galima pasiremti ir jų tyrimo veiksmams taikomomis rekomendacijomis. „Jauno amžiaus apklausiamieji lengviau pasiduoda emocijoms, įvairiems aplinkos veiksniams, galintiems daryti įtaką jų parodymų teisingumui“.⁴⁶ Tačiau reikia prisiminti, kad asmenims su psichikos sutrikimais šie veiksniai taip pat daro įtaką ir dėl jų nestabilumo apklausai galima taikyti tuos pačius standartus, kaip ir nepilnamečių apklausoms. Labai svarbus faktorius, kad apklausos metu turi dalyvauti gynėjas. Šiuo atveju jis turėtų būti aktyvus ir naudotis visomis jam suteiktomis galimybėmis. Gynėjas turėtų įtariamajam paaiškinti kuo jis įtariamasis ir kokia apklausos esmė. Pateikti reikšmingus duomenis, užduoti klausimus įtariamajam. Jei įtariamojo būklė neleidžia jam dalyvauti apklausoje, gynėjas turi teisę ją nutraukti. Reikėtų nepamiršti, kad apklausos tikslas – gauti teisingus, patikimus parodymus apie nusikalstamą veiką bei jos aplinkybes. Todėl siekiant kokybiškos apklausos, būtina vadovautis tam tikromis taktikomis. Būtina vengti sudėtingų klausimų. Dažnai asmenys su psichikos sutrikimais nesugeba atsiminti visų sudėtinio sakinio dalių, todėl atsako tik į vieną dalį. Klausimus reikėtų konkretizuoti, jei reikia pakartoti. Reikėtų bandyti klausti taip, kad suprastų įtariamasis t.y. reikia bandyti pasiekti dialogą. Dar vienas svarbus aspektas – jei ikiteisminio tyrimo pareigūnas nusprendžia, kad reikia, į apklausą gali būti kviečiamas specialistas (BPK 89 str.). Dėl kitų, sudėtingesnių tyrimo veiksmų atlikimo, kyla klausimas, ar asmuo gali pajėgti susidoroti su jais. Tačiau vienareikšmiškai neleisti dalyvauti jokiam – negalima. Manau, kiekvienu atveju, reikėtų spręsti atsižvelgiant į įtariamojo asmenybę ir jo ligos eigą. Deja, tyrimo veiksmai praktikoje atliekami labai skurdžiai. Kaip rodo nagrinėtos bylos, iki teismo psichiatrijos ekspertizės dažniausiai vienintelis tyrimo veiksmas būna pirmoji įtariamojo apklausa. Vienas iš pateikiamų klausimų teismo psichiatrijos ekspertizei būna: „ar galima su asmeniu atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus“. Kai gaunamas atsakymas, kad asmuo negali visiškai suvokti su juo atliekamų veiksmų esmės, prokuroras, remdamasis BPK 396 str. 2 d., surašo protokolą visam tolimesniam ikiteisminiam tyrimui. Pagrindiniai motyvai skamba taip: „atsižvelgiant į gauto ekspertizės akto išvadas, dėl savo psichinės būsenos, negali teisingai suprasti baudžiamosios bylos medžiagos ir su ja negalima atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų.“⁴⁷

Parodymas atpažinti. BK neriboja parodyme atpažinti subjektų rato. Ar atpažįstantysis asmuo gali būti asmuo su psichiniais sutrikimais (trūkumais)? Ar galima tokiems asmenims pateikti atpažinti nusikalstamos veikos padarymo įrankius, objektus, dokumentus ar kitus

⁴⁶ G. Bučiūnas, E. Gruodytė Ikiteisminis tyrimas: procesiniai kriminalistiniai ir praktiniai aspektai – Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009m., psl. 50

⁴⁷ Iš Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo archyvinės baudžiamosios bylos Nr. 1-767-203/2009

daiktus, ant kurių išliko nusikalstamos veikos pėdsakų? Manau, turi būti suteikiama galimybė tokiam veiksmui dalyvauti ir įtariamajam su keliomis sąlygomis. Reikia atsižvelgti, ar pastarojo psichiniai sugebėjimai leistų atlikti šį uždavinį. Taip pat reikėtų atsižvelgti ar asmens sveikatos būklė leidžia jam tai padaryti.

Viena pagrindinių parodymo atpažinti taisyklių numato, kad atpažįstantysis iš anksto apklausiamas apie aplinkybes, kuriomis esant jis stebėjo atitinkamą objektą ar veidą; apie žymes ir ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti jį.⁴⁸ Turi būti išsiaiškinama, pagal kokius požymius atpažįstantysis gali iširti tam tikrą asmenį, daiktą ar objektą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi įsitikinti, kad asmuo geba nurodyti objekto ypatumus, bei nustatyti kokiais būdais jis gali tą objektą atpažinti. Jei asmuo su psichikos sutrikimais tik bendrais, niekuo neišsiskiriančiais, bruožais nupasakoja atpažįstamą objektą, gali kilti abejonų ar šį tyrimo veiksmą verta atlikti.

BPK 192 str. 7 d. nurodo: „Asmenį, šiame straipsnyje nustatyta tvarka, taip pat gali būti pasiūloma atpažinti pagal kitus jutimo organais suvokiamus požymius.“ Vadinasi BPK neriboja būdų, kuriais vienas ar kitas asmuo gali atpažinti kitą asmenį, daiktą ar dokumentą. Jeigu atpažįstantysis gali atpažinti asmenį pagal specifinius požymius (eiseną, laikyseną, stovėseną, sėdėseną, judesius, gestikuliaciją ir pan.) arba pagal kitus jutimo organais išskiriamus požymius (tarseną, kalbos manierą ir pan.), ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras šio proceso veiksmo metu turi sudaryti visas tam būtinas sąlygas.⁴⁹

Šio tyrimo veiksmo taktika siejama su asmens psichiniais išgyvenimais. Parodant atpažinti, naudojami tokie pagrindiniai psichologiniai, taktiniai būdai, kaip psichologinio kontakto tarp dalyvių formavimas ir kriminalistinė analizė. Atpažintino objekto požymių suvokimas ar atsiminimas daug priklauso nuo to, ar įdėmiai ir ilgai buvo stebimas objektas įvykio metu, kokiomis sąlygomis buvo stebimas, kokia yra atpažįstančiojo asmens rega, klausa ir t.t.⁵⁰ Taip pat, labai svarbu įvertinti asmens sugebėjimus ir ar jam pavyks atpažinti objektą. Reikėtų atkreipti dėmesį, kokias emocijas jam gali sukelti atpažinti pateiktas objektas ir ar tai nepablogins asmens psichinės būklės. Tam tikri atpažinimai (pvz.: artimojo lavonas) gali sukelti neadekvačias reakcijas, todėl visais atvejais prieš parodymą atpažinti, reikėtų įvertinti psichologinius ryšius tarp atpažįstančiojo ir objekto.

Dar vienas reikalavimas, kad atliekant šį tyrimo veiksmą turi būti ne mažiau nei trys asmenys, daiktai ar objektai. Suvokiant, kad kai kuriais atvejais, atpažįstantysis turi ribotas psichines galimybes, šio tipo tyrimui reikalingas dar vienas reikalavimas, kad tokių objektų, asmenų ar daiktų skaičius būtų ne per didelis ir nesupainiotų atpažįstančiojo.

⁴⁸ R. Burda, R. Krikščiūnas, E. Latauskienė ir kt. Kriminalistikos taktika ir metodika Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms – Vilnius, Lietuvos teisės universitetas, 2004m., psl. 62

⁴⁹ G. Bučiūnas, E. Gruodytė. Ikiteisminis tyrimas: procesiniai kriminalistiniai ir praktiniai aspektai – Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009 m., psl. 98-99

⁵⁰ E. Palskys, M. Kazlauskas, P. Danisevičius. Kriminalistika – Vilnius: Mintis, 1985m., psl. 245-246

Lieka padaryti išvadą, kad šiame tyrimo veiksmo gali dalyvauti ir asmenys su sutrikusia psichika, tik jiems turi būti sudaromos palankios sąlygos bei įvertinama sveikatos būklė ir psichinės galimybės.

Eksperimentas – ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu bandymai daromi panašiomis sąlygomis, kaip ir įvykio metu, atkuriami įvykio veiksmai, situacija ar kitokios reikšmingos aplinkybės. Šio tyrimo veiksmo būtinumas gali atsirasti, kai atsirado ar vėliau gali atsirasti abejonių dėl kokių nors faktų tikrumo (įvykių ar veiksmų atlikimo), ar galimybės juos įgyvendinti konkrečiomis sąlygomis, kai tai turi reikšmės tyrimui.⁵¹ Eksperimentas atliekamas siekiant ištirti ir patikrinti duomenis, turinčius reikšmės įvykiui tirti. Tačiau, būtina atkreipti dėmesį, kad atliekant eksperimentą, negali būti siekiama iššaukti analogiškos įtariamojo reakcijos. Negalima specialiai bloginti asmens psichinės sveikatos ar stengtis, kad liga paūmėtų, siekiant atkurti identiškas įvykio detales. Eksperimentas leidžia patikrinti ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, gautus apklausiant įtariamąjį, nukentėjusįjį, liudytoją, atlikus parodymą atpažinti bei kitus proceso veiksmus arba duomenis, kurie buvo gauti taikant procesines prievartos priemones.⁵² Viena vertus, eksperimentas vertintinas labai teigiamai, kadangi tai tyrimo veiksmas, padedantis geriau prisiminti, atgaminti įvykio detales, kurias asmeniui, turinčiam psichinių sutrikimų (trūkumų), kartais padaryti be galo sunku. Tai gali būti labai informatyvus tyrimo veiksmas. Kita vertus, toks tyrimo veiksmas padėtų nustatyti konkrečias įvykio detales, kurių galbūt neįmanoma nustatyti kitais tyrimo veiksmais dėl asmens psichikos sutrikimo. Eksperimentu galima patikrinti: 1) asmens galimybes suvokti tam tikrą faktą; tiksliau nustatomas matomumas ir galimybė girdėti; tyrėjui būtina atkreipti dėmesį į objektyvius veiksmus, kurie galėjo nulemti dominuojančių faktų suvokimą; 2) asmens galimybes atlikti tam tikrus veiksmus; 3) tam tikro reiškinių, fakto būvimą; 4) pėdsakų susiformavimo mechanizmą.⁵³ Eksperimentas gali būti pagrindinis ir papildomas. Jei pagrindinis eksperimentas neįvyko ar netinkamai įvyko dėl asmens psichikos būklės, ar asmeniui pasidarė per sunku, sudėtinga tęsti eksperimentą, reiktų vengti atlikti papildomus eksperimentus, siekiant išvengti įtariamojo sveikatos pablogėjimo. Galima būtų eksperimentą skaidyti į epizodus ir stengtis, kad jis būtų kuo trumpesnis bei siekti išsiaiškinti tik konkrečią įvykio detalę. Reikia užtikrinti asmenų teises. BPK 11 str. sako: (...) atliekant šiame kodekse numatytus tyrimo veiksmus, draudžiama naudoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius bei sveikatai kenkiančius veiksmus. Panaudoti fizinę jėgą leidžiama tik tiek, kiek tai būtina proceso veiksmo

⁵¹ Е. П. Ищенко, В. А. Образцов Криминалистика. Учебное пособие- Москва: Издательство „Елит“, 2007 м., psl. 349

⁵² G. Bučiūnas, E. Gruodytė Ikiteisminis tyrimas: procesiniai kriminalistiniai ir praktiniai aspektai- Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009 m., psl. 105

⁵³ R. Burda, R. Krikščiūnas, E. Latauskienė ir kt. Kriminalistikos taktika ir metodika Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms- Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004 m., psl. 67-68

atlikimo trukdymams pašalinti.“ Tačiau svarbu paminėti, kad, visų pirma, prieš pradėdant tyrimo veiksmą, įtariamajam turi būti tinkamai išaiškinta kas ir kaip bus daroma. Reikėtų įsitikinti, kad asmuo supranta atliekamo veiksmo esmę, nes kitaip asmuo su psichiniais sutrikimais patenka į stresinę situaciją ir priklausomai nuo jo būsenos gali netgi imti siautėti. Žinoma, kad eksperimente privalo dalyvauti specialistas. Jo dalyvavimas ir turimos informacijos apie asmenį analizė tampa tarsi procesinė garantija tiek užtikrinant įtariamųjų teises bei teisėtus interesus, tiek siekiant surinkti patikimus duomenis. Taip pat, manau, reikėtų stengtis sudaryti sąlygas, kad eksperimente galėtų dalyvauti ir įstatyminis atstovas ar gynėjas, siekiant palaikyti psichologinį kontaktą su įtariamoju.⁵⁴

Svarbus momentas, kai įtariamasis yra pilnametystės nesulaukęs asmuo, kuris turi psichikos sutrikimų. Pagal bendras taisykles ikiteisminiame etape yra išskiriami nepilnamečiai asmenys ir ikiteisminis tyrimas su pastaraisiais atliekamas pagal specialias taisykles bei taktikas. Reikėtų pažymėti, kas tokiam asmeniui turi būti taikomos visos nepilnamečiams asmenims taikomos garantijos tačiau prioritetas turėtų išlikti asmens sveikata, o tik po to auklėjamas poveikis.

Deja, nėra stengiamasi įsigilinti į konkrečią situaciją bei išsiaiškinti ar apskritai visų tyrimo veiksmų negalima atlikti, gal įtariamasis kai kuriuose veiksmuose gali padėti išsiaiškinti tam tikras detales.

Patalpinimas į sveikatos priežiūros įstaigą.

Asmens atidavimas į psichinės sveikatos priežiūros įstaigą yra viena griežčiausių procesinės prievartos priemonių, todėl šios procesinės priemonės paskyrimo klausimas sprendžiamas laikantis žmogaus teisių apsaugos standartų. Kiekvienu atveju, kalbant apie asmens patalpinimą į sveikatos priežiūros įstaigą, reikėtų atkreipti dėmesį į pacientui reikiamą globos pobūdį ir psichinės priežiūros intensyvumą. Jis, be abejo, labai skirsis asmenų, pavyzdžiui, su sutrikusiu suvokimu ir asmenų su šizofrenija ar haliucinacijomis.⁵⁵

BPK 141 str. reglamentuoja kokia tvarka asmuo gali būti atiduotas į sveikatos priežiūros įstaigą. Šių atvejų sąrašas tikrai neilgas. Straipsnis sako: „jei tiriant ar nagrinėjant baudžiamąją bylą prireikia įtariamajam daryti teismo medicinos ar teismo psichiatrijos ekspertizę...“ Vadinasi, įstatymas įtvirtina, nurodo išimtinį atvejį, kai ši kardomoji priemonė gali būti skiriama. Reikia pažymėti, kad asmens atidavimas į medicinos įstaigą yra griežta kardomoji priemonė ir jai taikomos suėmimą reglamentuojančios taisyklės. Taigi, atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą teismo psichiatrijos ekspertizei atlikti, tai tarsi būtina sąlyga, siekiant nustatyti asmens nepakaltinamumą ar ribotą pakaltinamumą.

⁵⁴ J. Kanapeckaitė baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais(sutrikimais) daktaro disertacija – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004m.

⁵⁵ R. I Simon, M.D D. W. Shuman, J D. Clinical Manual of Psichiatriy and low Amerikan Psichiatric publishing, Inc psl. 12

Kaip jau minėjau, atidavimo į sveikatos įstaigą tvarka yra labai panaši į suėmimo tvarką. Todėl būtina ją detaliau išanalizuoti. Galimos dvi situacijos: pirmoji – kai įtariamasis yra suimtas, antroji – kai įtariamajam nėra paskirtas suėmimas. Pirmuoju atveju, atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą atliekamas ta pačia tvarka kaip ir suėmimas. T.y. prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjas priimą nutartį skirti asmeniui kardomąją priemonę – atidavimą į sveikatos priežiūros įstaigą. Sprendžiant nesuimto įtariamojo prievartinio patalpavimo į stacionarią psichinės sveikatos priežiūros įstaigą klausimą, be BPK 141 straipsnio, taikytinas ir Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies e punktas, kuris leidžia apriboti fizinio judėjimo laisvę, tuomet, kai „teisėtai sulaikomas psichiškai nesveikas asmuo“⁵⁶. Jei asmuo nebuvo prieš tai sulaikytas, jis turi per 48 val. būti pristatytas ikiteisminio tyrimo teisėjui, kad šis galėtų jį apklausti. Šioje apklausoje turi dalyvauti ir gynėjas.

Jei suėmimas paskirtas, tvarka paprastesnė. Tokiu atveju, į sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigą ikiteisminio tyrimo metu atiduodama prokuroro nutarimu, nes asmens laisvė jau yra suvaržyta ir atidavimu į sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigą tik pakeičiama tokio asmens sulaikymo vieta. Nutarime turi būti nurodoma atiduodamo ekspertizei asmens anketiniai duomenys, sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigos, į kurią atiduodama, atidavimo tikslas.⁵⁷ Reikėtų pažymėti, kad atlikti teismo psichiatrinę ekspertizę yra ikiteisminio tyrimo teisėjo arba teismo nutartis. Kol ši nutartis nėra gauta, ekspertai nevykdo jokių ekspertinių tyrimų, kitų veiksmų, susijusių su teismo psichiatrine ekspertize. Matome, kad bent jau teoriškai galima situacija, kai asmuo yra patalpinamas į sveikatos priežiūros įstaigą, nors dar nėra gauta nutartis skirti stacionarią ekspertizę.

Tačiau skiriant ar atliekant ekspertizę nepakaltinamiems ir ribotai pakaltinamiems asmenims, kyla ir kitų probleminių niuansų. Visų pirma, reikėtų pažymėti, kad atidavimas į psichiatrijos įstaigą yra laisvės suvaržymas. LR Konstitucija sako “niekam negali būti atimta ar apribota laisvė, kitaip nei įstatymu“. Todėl reikia turėti svarų įstatyminių pagrindą. BPK sako, kad galima suvaržyti laisvę “jei prireikia daryti...“ Vadinasi, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ikiteisminio tyrimo metu turi sprendžiamąją galią ir tik jie nustato ar „reikia“ asmeniui daryti psichiatrinę ekspertizę.

Pasak R. Merkevičiaus, remiantis Europos Žmogaus teisių Teismo jurisprudencija galima (bendriausiu požiūriu) suformuluoti šiuos psichiškai nesveiko žmogaus laisvės atėmimo teisėtumo kriterijus:

⁵⁶ R. Merkevičius Baudžiamasis procesas Įtariamojo samprata- Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas, 2008 m., psl. 433

⁵⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al). – Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 358

1. žmogaus psichikos sutrikimas turi būti tikras, o ne spėjamas ar menamas – jį gali pagrįsti objektyvi medicininė ekspertizė;

2. žmogaus psichikos sutrikimas turi būti tokios rūšies arba laipsnio, kuris būtinai reikalautų priverstinio izoliavimo;

3. atimant žmogui laisvę, būtina užtikrinti pagrindines sąžiningo proceso garantijas.⁵⁸

Norėtusi šiuos aspektus panagrinėti plačiau.

Kokiais kriterijais turi remtis pareigūnas siekdamas nustatyti asmens psichinę būklę. Tikrai ne visada įmanoma, nebūnant specialistu, atskirti ar tam tikras asmuo turi psichikos sutrikimų (trūkumų), ar ne. Siekiant užtikrinti žmogaus teisę, labai svarbu, kuo anksčiau nustatyti asmens psichinę būklę. Įtarimai apie asmens būklę gali būti pagrįsti pareigūno, atliekančio ikiteisminį tyrimą nuomone, asmens parodymais (jei jis pats informuoja, kad serga tam tikra psichikos liga), dokumentais (pažymos, ligos istorija). Į šiuos duomenis pareigūnas privalo reaguoti. Pareigūnas tokiu atveju gali patikrinti savo nuomonę ir paskirti specialistui atsakyti į klausimus, susijusius su asmens psichine būkle ir tik tada siūlyti ikiteisminio tyrimo teisėjui pasiųsti asmenį į ekspertizės atlikimo vietą ar jei yra galimybė atlikti ambulatorinę ekspertizę.

Kyla praktinis klausimas, jei ikiteisminio tyrimo pareigūnui, atliekant tyrimą, paaiškėja, kad asmeniui reikia skubios psichiatro pagalbos, koku būdu jis turi užtikrinti, visų pirma, asmens sveikatos gerovę, o tada teisingą procesinių nuostatų laikymąsi? Jei turim omenyje asmenis, kurių sveikata dėl ligos gali paūmėti. Nėra BPK numatytos galimybės, esant reikalui, sulaukytą asmenį pristatyti tiesiai į sveikatos priežiūros įstaigą net jei jam nereikia (bent esamoje tyrimo stadijoje) daryti ekspertizės. Norint asmenį paguldyti priverstinai į psichiatrijos ligoninę, visų pirma, reikia atlikti psichikos sveikatos būklės patikrinimą. Tai atliekama vadovaujantis Sveikatos apsaugos ministerijos 1996-03-07 įsakymo Nr.133 „Dėl pirminio asmens psichikos būklės patikrinimo tvarkos patvirtinimo“ nuostatomis. Šio įsakymo 4 straipsnyje teigiama, kad gydytojas psichiatras gali atlikti pirminį asmens psichikos sveikatos būklės patikrinimą, pagrįstai įtaręs esant sunkių asmens psichikos sutrikimų, dėl kurių kyla reali grėsmė, kad asmuo savo veiksmais gali padaryti esminę žalą savo sveikatai, gyvybei ir (ar) aplinkinių sveikatai, gyvybei.

Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 23 straipsnyje nurodoma, kad dėl asmens pirminės apžiūros gali kreiptis gydytojas, paciento atstovas, artimieji, policija.⁵⁹ Tokiu būdu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi galimybę užtikrinti būtinos pagalbos įtariamajam suteikimą, nors ir nėra teismo nutarties asmenį atiduoti į sveikatos priežiūros įstaigą.

Asmenį, atidavus į sveikatos priežiūros įstaigą, jis, pagal suėmimą reglamentuojančias taisykles, per 48 valandas turi būti pristatytas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tačiau jo liga gali

⁵⁸ R. Merkevičius Baudžiamasis procesas Įtariamojo samprata- Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas, 2008m., psl. 434

⁵⁹ "Klubo 13 ir Ko žinios", 2007 m. Nr.2/36

trukdyti įvykdyti šį įstatymo reikalavimą. Manau, kad 141 straipsnis yra taisytinas praplečiant jo taikymą net ir tiems atvejams, jei nereikia daryti teismo medicininės ekspertizės, tačiau iš faktinės situacijos akivaizdu, kad asmeniui sveikatos pagalba yra būtina. Reikėtų papildyti šį straipsnį tokia dalimi: „Jeigu yra įtarimas, kad asmuo dėl savo sveikatos būklės gali pakenkti sau ar aplinkiniams jis gali būti atiduotas į sveikatos priežiūros įstaigą.“ Taip pat papildant šio straipsnio 3 dalį, kad asmenį pristatyti ikiteisminio tyrimo teisėjui būtina tik tuo atveju, jei tai nepakenks asmens sveikatos būklei. Toks reglamentavimas labiau atspindėtų asmens su sveikatos sutrikimais interesus.

3. 2. Teismo medicinos ekspertizė

Teismo ekspertizė netik turi konstatuoti tam tikrus faktus apie asmens psichinę būseną. Ekspertui yra paskiriama sunki užduotis išsiaiškinti priežastis, susijusias su asmens emocine būkle, emocinių reakcijų aprašymas ir analizavimas, taip padedant teismui susidaryti teisinį vaizdą apie tiriamą asmenį.⁶⁰ Asmens psichikos sutrikimo klausimai, sudarantys medicininio nepakaltinamumo kriterijus, yra išimtinė eksperto-psichiatro kompetencija. Juridinis nepakaltinamumo kriterijus t.y. asmens gebėjimas, dėl jo psichikos sutrikimų, suvokti savo veiksmų pavojingumą arba juos valdyti, priklauso teismo kompetencijai, todėl tik jis gali išspręsti klausimus apie asmens nepakaltinamumą. Tačiau joks teismas negali spręsti nepakaltinamumo klausimo neturėdamas kompetentingo eksperto-psichiatro išvadų apie asmens būklę.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, 1990 metais, kurį laiką dar galiojo sena sovietinė teismo psichiatrijos ekspertizės atlikimo tvarka, nebuvo savarankiškos teismo psichiatrinės ekspertizės organizacinės struktūros. Jau 1992 metais prie Sveikatos apsaugos ministerijos buvo įkurtas Teismo medicinos ir psichiatrijos centras. Jam buvo pavesta organizuoti ir atlikti teismo psichiatrijos ekspertizes. 1994 metais šis centras reorganizuotas ir jo vietoje buvo įkurtos dvi savarankiškos tarnybos: Teismo medicinos centras ir Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba.⁶¹

Žinoma, esti ir atvejų, kai ekspertizės skirti nereikia. Pavyzdžiui, vienoje byloje Aukščiausiasis teismas konstatavo, kad „iš byloje esančios specialisto išvados matyti, jog A. O. ambulatorinė teismo psichiatrijos ekspertizė nereikalinga. Be to, šiuo klausimu išsamiai pasisakė

⁶⁰ И. И. Матячук Экспертиза личности в исследовательной судебной практике, -Москва: Реч, 2002 м., psl. 99-100

⁶¹ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m, psl. 73

apeliacinės instancijos teismas. Pripažinti A. O. ribotai pakaltinamu šioje byloje pagrindo nėra.”⁶²

Pagal BPK 208, 396 straipsnių prasmę, baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padariusio asmens psichinė būklė patikrinama paskyrus teismo psichiatrijos ekspertizę, tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui kyla abejonių dėl asmens psichinės sveikatos būklės. Praktikoje, tai dažniausiai būna žinios apie nusikalstamą veiką padariusio asmens ankstesnius susirgimus psichinėmis ligomis, nustatytas diagnozes, gydymosi laikotarpius bei vietas, faktai, rodantys asmens elgesio nelogiškumą, neadekvatumą, proceso dalyvių prašymai skirti ekspertizę ir pan. Praktikoje, norėdami įsitikinti psichologinės ekspertizės būtinumu, ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai išsiunčia užklausimą ekspertizės įstaigai ar pagal turimus duomenis yra tikslinga atlikti asmens psichikos ekspertizę. Gaunama ne tik rekomendacinio pobūdžio informaciją apie ekspertizės atlikimo tikslingumą, bet ir kokio tipo (ambulatorinę ar stacionarią) pastarąją reikėtų atlikti. Būtiniosios ekspertizės atvejų BPK 286 straipsnis nenumato. Ši procesinė norma palieka teisę teismui spręsti, kada reikia skirti ekspertizę. Taigi, minėtų procesinių normų analizė leidžia daryti išvadą, kad įtariamajam psichiatrinė ekspertizė skiriama kai pakanka duomenų, rodančių, kad nusikalstamą veiką galėjo padaryti nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo.⁶³

Pagal savo rūšį, priklausomai nuo atlikimo sąlygų, teismo psichiatrijos ekspertizės skirstomos į ambulatorines ir stacionarines. Pirmosios – skiriamos, kai eksperto išvadą galima pateikti remiantis medicinos dokumentų analize ir vienkartiniais asmens tyrimais ambulatorijos sąlygomis, antrosios – sudėtingesniais atvejais, kai eksperto išvadai pateikti reikalingas ilgalaikis ekspertinis asmens tyrimas, jo ilgalaikis stebėjimas stacionaro sąlygomis. Paprastai, kilus įtarimams dėl asmens psichikos būsenos, patartina skirti ambulatorinę teismo psichiatrijos ekspertizę. Stacionarinė teismo psichiatrijos ekspertizė dažniausiai skiriama tais atvejais, kai ekspertai atsisako pateikti išvadą pagal nutartį skirti ambulatorinę teismo psichiatrijos ekspertizę tuo pagrindu, kad asmens tyrimo ambulatorijos sąlygomis nepakanka eksperto išvadai padaryti ir reikalingas ilgalaikis stebėjimas.⁶⁴

Svarbiausias teismo psichiatrinės ekspertizės uždavinys – įvertinti įtariamųjų, teisiamųjų psichikos būklę, kai ikiteisminio tyrimo ar teismo pareigūnams kyla abejonių dėl tų asmenų psichinio visavertiškumo ir pakaltinamumo.<...> O nustačius psichikos sutrikimą, jo pobūdį, keliamas dar vienas uždavinys – įvertinti, kaip tas psichikos sutrikimas paveikia individo sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti, paveikia, sutrikdo jo elgesį arba gebėjimą

⁶² Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr.2K-377/2004

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-28/2007

⁶⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 431-432 psl.

savarankiškai spręsti socialinius klausimus. Šis vertinimas padeda teismui sprendžiant asmens pakaltinamumo klausimą.⁶⁵

Skiriant ekspertizę turi būti teisingai suformuluoti klausimai, užduodami ekspertui. Jie neturi išeiti už jo kompetencijos ribų. Jie neturi būti teisinio pobūdžio ir jokiais būdais negali būti prašoma patikrinti apklausiamojo parodymų teisingumo. Esminė klausimų funkcija, kad kuo tiksliau ir pilniau atskleisti ekspertizės objektą. Tinkamai įforminta pabaigta ekspertizė turi įrodymo galią baudžiamajame byloje. Ekspertizė yra viena iš priemonių užtikrinanti įstatymo laikymąsi baudžiamajame procese.⁶⁶

Labai svarbus momentas, kokį statusą turi asmuo tuo metu kai jam atliekama psichikos ekspertizė. Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas⁶⁷ skelbia, kad „psichikos sveikatos priežiūra ekspertizės atlikimo laikotarpiui yra vykdoma pagal psichikos sveikatos priežiūros įstatymo reikalavimus. Pacientai ekspertizės laikotarpiu turi visas šio įstatymo nustatytas teises.” Tai reiškia, kad ekspertizės atlikimo metu, iš dalies keičiasi turimų tokio asmens teisių paketas. Iš esmės, jis praplečiamas paciento teisėmis. Šiuo atveju, net ir būdamas hospitalizuotas, asmuo gali nevaržomai susitikti su savo gynėju ar pateikti prašymus.

Dar vienas svarbus aspektas. Tai laikymo ekspertizės įstaigoje terminas. Jau buvo minėta, kad patalpinimas sveikatos priežiūros įstaigoje ekspertizės atlikimui – tai suėmimui prilyginama kardomoji priemonė. Todėl yra svarbu, kuo tiksliau nurodyti kardomosios priemonės taikymo laikotarpį. Įstatymas teigia: „(...) įtariamasis ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi gali būti atiduotas į ekspertizės įstaigą ir laikomas ten iki ekspertizės akto pateikimo prokurorui arba teismui“ (141 str.). Tačiau formuluotė iki ekspertizės akto įteikimo labai abstrakti ir neaišku koks tas terminas gali būti. Komentaro rengėjai siūlo alternatyvą: „ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje turi būti nurodytas ir laikas, iki kurio asmuo gali būti laikomas tokioje įstaigoje; nutartyje tai formuluojant maždaug taip: „Atiduoti į sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigą iki ekspertizės akto pateikimo prokurorui (teismui), bet ne ilgiau kaip... (nurodant laiką).“ Prireikus šis terminas gali būti pratęstas ta pačia tvarka kaip ir pratęsiant suėmimo terminą.⁶⁸ Ekspertizių darymo nuostatuose įtvirtinta tokia norma: „Įtariamasis teisėjo ar teismo nutartimi gali būti atiduotas į ekspertinį skyrių ir laikomas ten iki ekspertizės akto pateikimo prokurorui arba teismui. Suimtas įtariamasis į ekspertinį skyrių ikiteisminio tyrimo metu gali būti atiduodamas prokuroro nutarimu. Tiriamojo asmens laikymo ekspertiniame skyriuje terminas negali būti ilgesnis už teisėjo arba teismo skirtą suėmimo terminą. Jei stacionarinę teismo ekspertizę teisėjas ar teismas skyrė nesuimtam asmeniui, jis gali būti laikomas ekspertiniame skyriuje ne ilgiau kaip tris

⁶⁵ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 psl. 85-86

⁶⁶ В. Л. Васильев Юридическая психалогия. Питер 2001 м., psl. 548

⁶⁷ Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas// žinios 1995m. Nr. 53-1290

⁶⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso komentaras (1 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 58

mėnesius po nutarties skirti ekspertizę priėmimo dienos. Jeigu nurodytuoju laiku negalima pateikti galutinės išvados apie tiriamojo asmens psichinę būklę, jo buvimo laiką ekspertinėje įstaigoje ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas gali pratęsti. Ekspertizę daranti ekspertų komisija apie tai, kad per paskirtą laiką negalima padaryti ekspertizės, ne vėliau kaip prieš 15 dienų iki suėmimo termino pabaigos turi raštu informuoti prokurorą. Kartu su pranešimu siunčiamas prašymas pratęsti ekspertizės darymo laiką.⁶⁹ Pagal šią formuluotę matome, kad nesuimtas asmuo gali būti laikomas ne ilgiau nei tris mėnesius, o suimtajam asmeniui šis terminas turi sutapti su suėmimo terminais. Seka logiška išvada, kad jei suėmimo terminas pasibaigė ir nėra pratęsiamas, tokiam asmeniui turi būti taikoma trijų mėnesių taisyklė.

Tiriamojo asmens dalyvavimą ekspertizėje turi užtikrinti ją skyręs teismas arba teisėjas, arba jo pavedimu kita institucija. Jam neatvykus arba jo nepristačius ekspertizei, apie tai raštu informuojamas teismas, skyręs teismo psichiatrinę ekspertizę. Tiriamajam turi būti paaiškinamas jo atvykimo tikslas. Teismo psichiatrinė ekspertizė įtariamajam yra privaloma ir nepriklauso nuo tiriamojo ar kitų asmenų valios. Jeigu dėl asmens psichinės būklės neįmanoma paaiškinti atvykimo tikslo apie tai parašoma atitinkamame dokumente.⁷⁰

Reikėtų aptarti ir ekspertizės gautų duomenų svarbą. Šie, daugeliu atveju, gali lemti ir tolimesnę proceso eigą. Galimi trys variantai: a) ekspertizė nurodo, kad asmuo neturi psichikos sutrikimų (trūkumų) – ikiteisminis tyrimas toliau vyksta bendrais pagrindais, b) nustatoma, kad asmuo dėl savo psichinės būklės negali suvokti savo veiksmų ar jų kontroliuoti – procesas pradedamas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, c) nustatoma, kad asmuo dėl savo psichikos būklės negali iš dalies suvokti savo veiksmų ar jų kontroliuoti. Paskutiniu atveju, pareigūnas, vykdamas ikiteisminį tyrimą, turi, atsižvelgdamas į įtariamąją būklės laipsnį ir sunkumą, nuspręsti ar pradėti procesą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių, ar tęsti tyrimą bendrąja tvarka. Būtent po medicinos ekspertizės skyrimo, galima kalbėti apie pagrindą pripažinti asmenį nepakaltinamu ir ribotai pakaltinamu, kadangi atsiranda vienas iš būtinų kriterijų.

Teismo psichiatrijos ekspertizė gali būti atliekama dviem būdais: pirma – jei to nereikia ji gali būti atliekama ambulatoriškai. Ir antrasis būdas – tai per BPK 141 str. kaip poveikio priemonė ji gali būti atliekama stacionariai patalpinant asmenį į teismo psichiatrijos įstaigą. Teismo ekspertizės įstatymas (19 str.) 1. Teismo ekspertizės įstaiga yra specialiai įsteigta valstybės įstaiga ar valstybės įstaigos padalinys, kurių pagrindinė veikla – teismo ekspertizių atlikimas.⁷¹ Todėl tik ši įstaiga gali atlikti įstatymo reikalavimus atitinkančią ekspertizę, kurios

⁶⁹ Ekspertizių darymo nuostatai PATVIRTINTA Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m., rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr.V-499

⁷⁰ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m., psl. 79

⁷¹ Teismo ekspertizės įstatymas// žinios 2002 m. spalio 29 d. Nr. IX-1161

duomenys įgauna byloje įrodomąją galią. Tačiau kyla klausimas – ar galima tokia situacija, kai asmuo reikalauja, kad ekspertizę jam atliktų kitas ekspertas, neįrašytas į ekspertų sąrašą. Pagal šias įstatymo nuostatas, tokią ekspertizę atlikti galima, tačiau ar galima remtis jos gautais duomenimis teisme, kaip įrodymo šaltiniu, abejotina.

Svarbu pažymėti, kad jei teismo psichiatrijos ekspertizės metu ekspertai nustato, kad įtariamasis dėl psichikos sutrikimo yra pavojingas visuomenei, teisėjo ar teismo nutartimi jo buvimo laikas ekspertiniame skyriuje gali būti pratęstas arba jis gali būti perkeltas į kitą specialią įstaigą, kol teismas nuspręs dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo.⁷² Vadinas, pirmasis prioritetas šio tipo bylose yra ne teisingas bylos išsprendimas, o asmens sveikata. Tai būtina pabrėžti nagrinėjant šią temą.

Teismo psichiatrijos ekspertizė baigiama ekspertizės aktu, kuriame formuluojamos gautos išvados ir atsakymai į pateiktus ekspertam klausimus. Visi atsakymai turi būti suformuluoti tiksliai ir aiškiai. Į kiekvieną pateiktą klausimą turi būti atsakyta iš esmės arba nurodyta, kad negalima į juos atsakyti, ir paaiškinta priežastis. Eksperto iniciatyva pateikiamos rekomendacijos surašomos išvadų dalies pabaigoje.

Vokietijos BPK 81 straipsnis reglamentuoja medicinos ekspertizės atlikimo tvarką. Ekspertizės tikslas nustatyti asmens psichinę būklę. Nurodoma, kad ekspertizė gali būti skiriama tik kai yra rimtas pagrindas įtarti, kad būtent šis asmuo padarė nusikalstamą veiką. Teismas gali nuspręsti, kad asmuo turi būti stebimas viešojoje psichiatrijos ligoninėje, bet tam, kad asmenį paguldyti į šią įstaigą, turi būti išklaustyti ekspertas bei gynėjas. Dar vienas skirtumas, kad Vokietijoje ekspertizės laikas numatytas šešios savaitės.⁷³

Rusijos BPK 196 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtintas privalomos ekspertizės atvejis. Jis apima dvi dalis. Pirma – tirama psichikos ar fizinė būklė įtariamojo kai kyla abejonių jo sugebėjimais (nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo); antra – kai kyla abejonių dėl asmens gebėjimo savarankiškai apginti savo teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese.⁷⁴

3. 3. Gautų duomenų įrodomoji reikšmė

Neabejotina, kad gauti duomenys, net ir gauti asmenų su sutrikusia psichika pagalba, turi atspindėti realius įvykius. Tačiau kiek šie reiškiniai atspindi realiai įvykusią pavojingą veiką. Kokius elementus įtariamasis sugebėjo įsisamontinti, o kurie iš jų tik psichikos sutrikimo padarinys. Teisinė literatūra nurodo galimybę su tokiais asmenimis atlikti kai kuriuos proceso

⁷² Ekspertizių darymo nuostatai PATVIRTINTA Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m., rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr.V-499

⁷³ http://dejure.org/prisijungimo_laikas_2011-04-08_17:00

⁷⁴ http://www.consultant.ru/popular/ukrf/prisijungimo_laikas_2011-04-08_17:05

veiksmus (pvz.: asmens apžiūra, psichiatrijos ekspertizė, parodymas atpažinti, laikinas sulaikymas ir kt. Proceso veiksmų sąrašas tikrai nėra baigtinis. Kiekvieną kartą turi būti atsižvelgiama į konkrečias asmens savybes, psichikos sutrikimų pobūdį ir laipsnį. Tačiau reikia atsakyti į klausimą, kokia šių gautų duomenų įrodomoji reikšmė? Kodėl eliminuojama galimybė tokiam asmeniui būti aktyviu veikėju, o ne objektu savo baudžiamosioje byloje, jei tai leidžia asmens psichinė būklė.⁷⁵

Visi duomenys, gaunami tiriant padarytą nusikalstamą veiką, privalo atspindėti įvykčius įvykius ir reiškinius. Todėl kyla klausimas – ar įmanoma gauti duomenis, kurie priklauso nuo psichikos sutrikimą turinčio asmens intelektualinių savybių, jo sugebėjimo suvokti, įsiminti, atgaminti ar atkurti.

Manoma, kad egzistuoja tik tam tikrų proceso veiksmų su tokiais asmenimis atlikimo galimybė. Tokiems proceso veiksmams atlikti asmeniui turi nereikėti didelių emocinių-valinių pastangų. Tokiems proceso veiksmams priskirtini: asmens apžiūra, psichiatrijos ekspertizė, parodymas atpažinti, laikinas sulaikymas, kardomųjų priemonių taikymas. Uždrausti šiuos procesinius veiksmus tikslinga tik tada, kai gali sukelti pavojų savo ar kitų asmenų sveikatai. Galimų atlikti proceso veiksmų šios kategorijos baudžiamosiose bylose sąrašas nėra baigtinis. Susiklosčius tam tikrai situacijai, priklausomai nuo psichikos sutrikimo pobūdžio, sunkumo, tėkmės, įmanoma atlikti akistatas bei apklausas, jei asmens psichikos būklė tai leidžia. Taigi, teisinėje literatūroje nėra draudimo realizuoti tokią galimybę. Nurodomas logiškai pagrįstas argumentas – galima atlikti akistatas bei apklausas, jei tam nekliudo asmens psichikos būklė.

Lietuvos Respublikos baudžiamosio proceso kodekse taip pat nėra įtvirtintas griežtas draudimas atlikti proceso veiksmus su nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais asmenimis. Kodekso 396 str. skelbia: “Jei dėl baudžiamosio įstatymo uždraustą veiką padariusio asmens psichikos būklės negalima atlikti proceso veiksmų, kuriose jis dalyvautų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas surašo protokolą.“ Seka logiška išvada, kad jei psichikos būklė leidžia, galima atlikti bet kokius proceso veiksmus. Taigi, tokių asmenų proceso veiksmų metu gauti parodymai turi būti neatmetami, o vertinami remiantis įrodymų visetu. Įstatymo komentare, norma, kurioje įtvirtinta galimybė atlikti proceso veiksmus, aiškinama taip: “Nepakaltinamas asmuo negali dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kurių atlikimas ir rezultatas priklauso nuo psichointelektualinių tokio asmens savybių: jis negali būti apklausiamas, suvedamas akistatoje, jam negali būti rodomi asmenys, daiktai ar nuotraukos atpažinimui ir pan.“ Galima atlikti tokius proceso veiksmus su nepakaltinamu asmeniu, kurių metu jo vaidmuo būtų pasyvus, pavyzdžiui, toks asmuo gali būti parodomas nukentėjusiajam, liudytojui, kitam asmeniui atpažinti, iš tokio

⁷⁵ J. Kanapeckaitė Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos sutrikimų (trūkumų) ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė// Jurisprudencija 2005 m., Nr. 77(69) psl. 23

asmens gali būti paimami pavyzdžiai lyginamajam tyrimui ir pan.⁷⁶ Tokie pat argumentai pateikiami komentuojant 399 str. 2 dalį: “Teisėjas gali nuspręsti pristatyti į teisiamąjį posėdį asmenį, kurio byla nagrinėjama, jeigu pagal eksperto išvadą tam nekliudo šio asmens ligos pobūdis. Šis asmuo gali būti reikalingas teisiamajame posėdyje tais atvejais, kai tokio asmens dalyvavimas gali padėti teismui tiksliau įvertinti eksperto išvadą ir t.t. Negalima su tokiu asmeniu atlikti procesinių veikslių, kurių rezultatas priklauso nuo jo intelektualinių, psichologinių ir valinių savybių“.⁷⁷ Taigi, vienas iš kriterijų, kuriuo turi būti remiamasi sprendžiant klausimą: ar galima su nepakaltinamu ir ribotai pakaltinamu asmeniu atlikti proceso veiksmus, jo intelektualinės savybės proceso veiksmo atlikimo metu. Tačiau reikėtų prisiminti ir dar vieną faktorių – nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas yra teisinė kategorija, siejama su nusikalstamos veikos padarymo momentu.

Atlikta ekspertizė patvirtina, kad asmuo turi tam tikrą psichikos sutrikimą: dažniausiai nepakaltinamumo atveju yra konstatuojama psichikos liga t.y. kad asmuo baudžiamųjų įstatymų uždraustos veikos padarymo momentu sirgo liga, dėl kurios jis negalėjo suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Kaip ir kiekviena liga, psichinė būseną nėra pastovi. Kaip jau buvo minėta, asmens psichikos būklė gali pagerėti, jis gali net pasveikti. Tokiu atveju, negalime atmesti galimybės atlikti proceso veiksmų ir ne tik tuos, kurių nepakaltinamo ir ribotai pakaltinamo asmens vaidmuo būtų pasyvus, bet ir tų, kurių – aktyvus. Neabejotina, kad dėl psichikos ligos asmens psichikos gebėjimai gali būti apsunkinti, apriboti. Reikia nepamiršti asmens parodymų vertinimo procese (juo gretinant su kitais turimais įrodymais turima informacija baudžiamojoje byloje), taip pat netikslinga atmesti tokių duomenų kaip nepatikimų.

Įrodymų leistinumas – būtina įrodymų savybė (BPK 20str. 4 d.). „Įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame kodekse numatytais proceso veiksmiais.“ Taisėtais duomenų įrodymo gavimo būdais laikomi ne tik tie, kurie įtvirtinti baudžiamojo proceso kodekse, bet ir kituose teisės aktuose. Be to, svarbu, kad renkant įrodymus būtų laikomasi baudžiamojo proceso formos reikalavimų bei nebūtų pažeisti baudžiamojo proceso principai, kita sudedamoji įrodymų leistinumo dalis – galimybė juos patikrinti, tik baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintais teisiniais būdais – proceso veiksmiais, turima omeny, įrodymų šaltiniai (formos). Apie įrodymų šaltinių sąvoką jau ne vienerius metus yra diskutuojama teisinėje literatūroje.⁷⁸ Įrodymo šaltinio teisėtumas (patikimumas) patvirtintas vertinant ne tik jo atitikimą procesinės formos reikalavimams, bet ir duomenų (gautos

⁷⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (2 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 433

⁷⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (2 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 439

⁷⁸ А.В. Победкин, В. А. Гавриков О некоторых проблемах определение допустимости доказательств в уголовном процессе// Государство и право 1999 м., psl. 53-56

informacijos) šaltinį t.y. subjektą ar materialų objektą, pateikusį duomenis, informaciją. Juo gali būti bet kuris baudžiamojo proceso dalyvis, tarp jų ir įtariamasis su psichikos sutrikimais. Nagrinėjamu aspektu, toks įrodymų šaltinio leistinumo pagrindimas labiausiai priimtinas. Šaltinis laikomas neteisėtas ne tik tuomet kai pažeisti procedūriniai reikalavimai, bet ir tuomet, kai duomenys gaunami iš netinkamo subjekto.⁷⁹

Įtariamasis su psichikos sutrikimais kartai gali būti leistinu (tinkamu) įrodymų šaltiniu. Šią problemą derėtų išspręsti taikant analogiją t.y. remiantis baudžiamojo proceso įstatymo nuostatomis, įtvirtinančiomis draudimą apklausti psichiškai nesveiką liudytoją.⁸⁰ Tačiau baudžiamojo proceso įstatyme nėra tiesioginio draudimo apklausti tokį asmenį. Nurodomas tik nesugebėjimas teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus (LR BPK 79 str.). Įtariamojo parodymai, taip pat esant nesugebėjimui, dėl psichikos sutrikimo, teisingai suvokti reikšmingai bylai aplinkybių, negali būti įrodymų šaltinių.

Jei įtariamasis buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo metu, o po to buvo pripažintas nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu (ekspertinė išvada), jo atžvilgiu pradėtas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas ar anksčiau duotus parodymus galima laikyti leistiniais? Atsakyti į šį klausimą, vėl gi, neįmanoma be specialiųjų psichiatrijos, psichologijos žinių. Skiriant psichiatrijos-psichologijos ekspertizę turi būti pateikiami tokie klausimai: “ar tiriamasis turėjo psichikos sutrikimų tuo metu, kai jis buvo apklausiamas (kai dalyvavo akistatoje, kai buvo atliekamas parodymų patikrinimas vietoje ir kt.)? Jei taip, tai ar dėl sutrikimų sugebėjo suprasti savo veiksmus ir juos tuo metu valdyti? Taip pat svarbu, kokia tiriamojo psichikos būklė buvo (ar turėjo tuo momentu psichikos sutrikimų), kai jam reikėjo suvokti aplinkybes, apie kurias jis davė parodymus?”.

Priešingai, jei ekspertinėje išvadoje bus pateikiama, kad apklausiamas įtariamasis sugebėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti, tokia apklausa gali tapti įrodymų šaltiniu, o parodymai – leistinu įrodymu. Tačiau, ar teismas, priimdamas sprendimą, galės remtis tokiais parodymais baudžiamojoje byloje dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo? Ikiteisminio tyrimo pareigūnui duoti parodymai įrodomosios reikšmės teismui priimant galutinį sprendimą byloje neturi (LR BPK 301str.), t.y. tokie parodymai gali turėti reikšmės tik formuojantis teismo vidiniam įsitikinimui galutinai įvertinant įrodymus ir teismas turi į juos atsižvelgti.⁸¹

Jei ikiteisminio tyrimo metu, jau esant abejonių dėl galimų įtariamojo psichikos sutrikimų, nors jie dar nepatvirtinti ekspertize, įtariamąjį apklaustų ikiteisminio tyrimo teisėjas, tai gavus

⁷⁹ J. Kanapeckaitė Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos sutrikimų (trūkumų) ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė// Jurisprudencija 2005 m., Nr. 77(69) psl. 24

⁸⁰ А.В. Победкин, В. А. Гавриков Допустимость показаний лица, страдающего психическим заболеванием, в уголовном процессе// Государство и право 1999 м., psl. 73

⁸¹ J. Kanapeckaitė Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos sutrikimų (trūkumų) ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė// Jurisprudencija 2005 m., Nr. 77(69) psl. 21

ekspertų psichiatrų išvadą, kad tuo momentu, kai buvo atliekama apklausa, apklausiamasis asmuo suprato savo veiksmų esmę ir galėjo juos valdyti, - ar tuomet duoti parodymai galėtų gauti įrodomąją reikšmę?

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nėra įtvirtintos tokios išimties – įtariamuosius su psichikos sutrikimais gali apklausti tik ikiteisminio tyrimo teisėjas. Prokuroras, atsižvelgdamas į tai, kad šiuo momentu įtariamojo psichikos būklė leidžia jį apklausti, galėtų kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją prašydamas leisti apklausti tokį asmenį. Tokiu keliu būtų įtvirtinta įtariamojo parodymų procesinė įrodomoji galia. Neabejotina, kad asmenų su psichikos sutrikimais apklausos metu būtų privalomas psichiatro ar psichologo, taip pat gynėjo dalyvavimas. BPK 189 straipsnio 3 dalyje sakoma: „(...) prokuroro iniciatyva, įtariamąjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas tuo atveju, kai manoma, kad bylos nagrinėjimo teisme metu kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus“. Atvejų sąrašas baigtinis.

Toks aptariamų proceso dalyvių parodymų įrodomosios galios procesinis įtvirtinimo būdas ypač būtų svarbus, kuomet psichikos sutrikimai nesiejami su nusikalstamos veikos padarymo momentu, t.y. atsiradę proceso eigoje. Įtariamojo psichikos būklė gali paūmėti ir gali būti prarasta galimybė su tokiu asmeniu atlikti tyrimo veiksmus ir gauti reikšmingų bylai duomenų.

Kita vertus, asmens, kurio atžvilgiu jau pradėtas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, psichikos būklė gali pagerėti (pavyzdžiui, sergant kai kuriomis šizofrenijos formomis). Tokį asmenį būtų tikslinga apklausti. Apklauskos dalyku gali būti įvairūs duomenys, pavyzdžiui, apie asmens ligas, psichikos ligas praeityje, santykius su nukentėjusiuoju ir kt. Tokiu atveju, asmuo gali būti iškvieštas ir į teisiamąjį posėdį, kuriame nagrinėjama byla dėl priverčiamųjų medicinos priemonių jam taikymo. Šiuo atveju apklausa negali būti įrodymų šaltiniu, tačiau kaip jau buvo minėta, gali teismui padėti nustatyti asmens psichikos būklę ir jo požiūrį į veiką.⁸²

Tačiau praktikoje, minimi asmenys nėra apklausiami, jiems nesuteikiama galimybė asmeniškai dalyvauti procese. Manau, ši pozicija yra ydinga. Siekiant, gauti kiek įmanoma daugiau duomenų, reikėtų naudotis specialisto institutu. Manant, kad asmuo gali atlikti tam tikrą tyrimo veiksmą ar jo pagalba gauti svarbios tyrimui informacijos turėtų būti kviečiamas specialistas, gebantis įvertinti asmens psichikos būklę, konkrečiu, duomenų gavimo momentu.

⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (2 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 440

4. Teismo proceso ypatumai

4.1. Teisminis procesas vykstantis bendra tvarka

Teismo proceso etapas prasideda gavus teisme kaltinamąjį aktą. Kai kuriais atvejais prokuroras remdamasis BPK 398 straipsniu gali surašyti nutarimą perduoti bylą teismui, kad šis taikytų priverčiamąsias medicinos priemones. Abiem atvejais teismas, gavęs bylą, užrašo rezoliuciją ir skiria ją nagrinėti teismo posėdyje. Parengiamoji teismo posėdžio dalis yra viena svarbiausių baudžiamosios bylos nagrinėjime. Būtent šioje dalyje teismas suponuoja ir užtikrina tinkamas sąlygas tirti įrodymus kitai teismo posėdžio daliai. Teismas šioje dalyje priima svarbius sprendimus, tiesiogiai susijusius su procesinių kaltinamojo teisių apsauga. Visų pirma, turi būti užtikrinta, kad asmenys turėtų gynėją.

Kokiais prioritetais vadovautis ir į ką orientuoti teisminį procesą nuspręsti turi teisėjas. Deja, kažkokių rekomendacinių nurodymų šio tipo bylose nėra, turbūt, dėl per mažo jų skaičiaus. Tačiau jų skaičius nuolat didėja, todėl būtina suformuluoti bent pagrindines proceso gaires. Kalbant apie nepilnamečių baudžiamąjo proceso ypatumus yra nurodyta, kad nepilnamečių baudžiamajame procese dėmesio centre daugiau yra ne veika, o tą veiką padaręs asmuo. Todėl šiam procesui keliami kiek kitokie reikalavimai lyginant su procesu, kuriame kaltinamasis yra pilnametystės sulaukęs asmuo. Pagrindiniai nepilnamečių procesui keliami reikalavimai yra šie:

1. Procesas turi būti ypač lankstus, mažiau formalizuotas, vykti laisvesne forma, nes per dideli formalumai gali sumenkinti auklėjamąjį proceso poveikį – laisvumo pirmenybė prieš formalumą;
2. Proceso dalyviai (teisėsaugos atstovai, prokurorai, gynėjai) turėtų turėti pedagoginių sugebėjimų;
3. Teismo nagrinėjimo supaprastinimas ir nuosprendžio apskundimo galimybių susiaurinimas, siekiant, kad procesas būtų kuo trumpesnis;
4. Maksimalus proceso individualizavimas – itin kruopštus visų kaltinamąjį liečiančių aplinkybių išsiaiškinimas.⁸³

Nepilnamečių proceso reikalavimus galima taikyti ir asmenims su psichikos sutrikimais. Šie institutai panašūs savo socialine reikšme bei subjektais. Kadangi tiek nepilnamečiai, tiek ir asmenys su sutrikusia psichika negali procese būti pilnaverčiu subjektu, dėl savo savybių. Negali tinkamai įgyvendinti teisių bei ribotai gali atlikti tam tikrus veiksmus. Šie pagrindiniai reikalavimai kiek įmanoma turėtų būti taikomi ir mūsų nagrinėjamam procesui, netgi tada, kai jis

⁸³ Nepilnamečių kriminalistinė justicija Kvalifikacijos kėlimo kursų medžiaga – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija 2002 m., psl. 197-198

vyksta bendra tvarka. Apie nepilnamečių ir asmenų su psichikos sutrikimais panašumus buvo kalbama jau anksčiau. 1723 metais teisėjas A. Tracey nurodė teismo komisijos nariams, kad kaltinamasis gali išvengti bausmės už padarytą nusikaltimą, jeigu bus įrodyta, kad nusikaltimo metu „jis buvo praradęs suvokimą ir atmintį tokiu laipsniu, kad negalėjo suvokti, ką daro, kaip to nesuvokia vaikas arba laukinis žvėris“. Taip pat, kiek vėliau, Matthew Hale'as priėjo išvados, kad „geriausias matas“ nepakaltinamumui nustatyti būtų išsiaiškinimas, ar kaltinamasis „turi tokį suvokimą, kokį paprastai turi keturiolikos metų vaikas“.⁸⁴

Svarbu užtikrinti asmens teises. Baudžiamosiose bylose, kuriose kaltinamasis turi psichikos sutrikimų, gynėjo dalyvavimas yra būtinas (BPK 51 str. 1 d.). Jei į teisiamąjį posėdį neatvyko gynėjas ir nėra galimybės jį pakeisti, skelbiama teismo posėdžio pertrauka arba bylos nagrinėjimas atidedamas (BPK 250 str. 1d.). Pakeisti į teismo posėdį neatvykusį gynėją galima tik laikantis Baudžiamojo proceso kodekso 50 straipsnio reikalavimų. Norėtusi pabrėžti, kad gynėjo pakeitimas tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose turėtų būti galimas tik išimtiniais atvejais, kadangi kitas gynėjas gali nežinoti kaltinamojo psichinių ypatumų ir nesugebėti tinkamai jo ginti. Taip pat būtina duoti pakankamai laiko pasiręgti gynybai.

Tam tikrus ypatumus šios kategorijos bylose turi ir įrodymų tyrimo pradžia (BPK 271str.). Įrodymų tyrimas, kaip bylos nagrinėjimo teisme dalis, pradedama paskelbiant kaltinamąjį aktą, kurį balsu perskaito prokuroras. Kaltinamiesiems, turintiems atminties ar intelekto sutrikimų, paskelbus kaltinamąjį aktą, tikslinga jį dar kartą perpasakoti, akcentuoti svarbiausius dalykus. Kai kaltinamojo akto apimtis didelė (3-5 puslapiai), galima jo paskelbimą skirstyti į dalis, po kiekvienos dalies trumpai išdėstant perskaityto epizodo esmę. Manau šiose bylose neturėtų būti taikoma galimybė prokurorui išdėstyti kaltinamojo akto turinį sutrumpintai (BPK 271 str. 1 d.). Tokia galimybe galima pasinaudoti, kai: „bylos nagrinėjimo teisme dalyviai ir asmenys, esantys posėdžių salėje, turi suprasti kaltinimo esmę“.⁸⁵ Tačiau dažnai asmenų su sutrikusia psichika pažintiniai sugebėjimai yra riboti ir todėl jiems būna sunku suprasti kaltinamojo akto turinį, ypač jei jis yra perpasakotas ir sutrumpintas. Tokiomis pačiomis taisyklėmis reikėtų vadovautis, kai byla perduodama į teismą prokuroro nutarimu, dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo.

Suteikiant kaltinamajam galimybę atsakyti į klausimą, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, derėtų įvertinti kaltinamojo galimybę atsakyti į šį klausimą. Sutrikusios psichikos asmenys gali ypatingą dėmesį skirti detalėms, jų atsakymo motyvavimas gali pavirsti kaltinimo akto turinio aiškinimu ir pan. Siekiant to išvengti, reikėtų paklausti kaltinamojo – ar pastarasis supranta, kas yra jo klausiamas. Svarbu, kad teismas, atsižvelgdamas į kaltinamojo

⁸⁴ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. – Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m., psl. 50

⁸⁵ Ten pat psl. 130

asmenybę, jo intelektą ir psichikos sutrikimo pobūdį bei galimybę suprasti, suvokti reikšmingai bylai aplinkybes, pasirinktų tinkamą įrodymų tyrimo taktiką.

Įrodymų tyrimą, tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose, tikslinga pradėti nuo asmenų, kurių neriboja psichiniai trūkumai. Pateikti įrodymų tyrimo pradžioje asmens su psichiniais trūkumais parodymai gali būti neišsamūs, nes pastarajam bus sunku atsiminti visas detales. Sutrikusio intelekto kaltinamieji dažnai nesugeba abstrakčiai mąstyti, pažinti, spręsti naujas užduotis. Pavyzdžiui, silpnaprotyste sergantis asmuo nesugeba apibendrinti, klasifikuoti ir kt.⁸⁶ Turinčių tokių sutrikimų kaltinamųjų apklausa įrodymų tyrimo pradžioje netikslinga. Be to šie asmenys apibūdinami kaip sunkiai susikaupiantys, primityviai ir nenuosekliai pasakojantys apie nusikalstamos veikos aplinkybes. Tačiau juos apklausiant įrodymų tyrimo pabaigoje, jau apklausus liudytojus, nukentėjusiuosius, bus kur kas tikslingiau, nes tai gali leisti asmeniui prisiminti kai kurias svarbias bylai aplinkybes, atkurti veikos įvykių seką, pasirinkti gynybos poziciją ir suderinti ją su gynėju.

Gali būti ir priešingų atvejų, pavyzdžiui, jei psichiatro ekspertinėje išvadoje parašyta, kad kaltinamasis asmuo, dėl savo sutrikimų lengvai pasiduoda įtaigai, linkęs fantazuoti ir pan. Tokį asmenį reikėtų apklausti pirmiau nei nukentėjusiuosius ir liudytojus, priešingu atveju, gali būti duodami iškreipti, išgalvoti parodymai. Todėl kiekvienu atveju teismas gali nuspręsti kokia įrodymų tyrimo tvarką jis pasirinks, atsižvelgdamas į konkrečią kaltinamojo psichikos būklę ir jos sutrikimo pobūdį.

Svarbus aspektas, kad bylose dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo privalo dalyvauti ir ekspertas. Šią nuomonę Aukščiausiasis teismas išsakė taip: „BPK 359 str. 2 d. nustatyta, kad teisiamajame posėdyje nagrinėjant priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių skyrimą asmeniui, padariusiam pavojingą visuomenei veiką, turi būti išklausoma eksperto išvados apie psichinę kaltinamojo būseną. Nagrinėjant priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių skyrimą, D.G., 1999 m. kovo 2 d., teisiamajame posėdyje ekspertas psichiatras nedalyvavo. Šis BPK 359 str. 2 d. pažeidimas yra laikytinas esminiu baudžiamąjį procesą įstatymo pažeidimu, sukliudžiusiu teismui visapusiškai išnagrinėti bylą.“⁸⁷ Eksperto dalyvavimas yra labai svarbus. Tik jis turi išskirtinę teisę konstatuoti medicininį nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo kriterijų. Be šio kriterijaus neįmanoma nustatyti ar tikrai asmuo dėl psichinės būsenos padarė nusikaltimą. BPK 399 straipsnis numato teisėjo pareigą pranešti apie bylos nagrinėjimą teisme ekspertams. Taip pat 400 straipsnio 2 dalis numato, kad teismo posėdyje dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo turi būti išklausyta eksperto išvada.

Skundo teisė.

⁸⁶ L. Radavičius *Psichikos sutrikimų požymiai ir jų reikšmė teisėtvarkos, teisėsaugos, administracijos ir valdymo įstaigų darbuotojams: mokomasis leidinys* Vilnius Lietuvos teisės universiteto leidybos centras 2000 m., psl. 25

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-358/1999 m.

Teisė apskusti pareigūnų veiksmus, nutarimus ar teismo nutartis – tai viena svarbiausių įtariamojo teisių. Tačiau dažniausiai psichinių sutrikimų (trūkumų) turintys asmenys šia teise naudojami itin aktyviai ir, deja, visai be reikalo. Taigi, bandysime nagrinėti du atvejus. Viena vertus, skundo teisę turintis asmuo gali ja naudotis kaip gynybos priemone, kita vertus, gali ja piktnaudžiauti, tuo užtraukdamas neigiamas pasekmes. Dėl ribotai pakaltinamų asmenų ikiteisminis tyrimas bei bylos nagrinėjimas teisme (su kažkuriom išimtim) vyksta bendra tvarka, todėl naudotis galimybėmis apskusti neteisėtą pareigūno ar ikiteisminio tyrimo, ar teisėjo neteisėtus veiksmus, ar sprendimus nėra jokių apribojimų. Ikiteisminiame procese ši bendra nuostata yra tokia: „Ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmus ir nutarimus proceso dalyviai arba asmenys, kuriems taikytos procesinės prievartos priemonės, gali apskusti ikiteisminį tyrimą organizuojančiam ir jam vadovaujančiam prokurorui. Jei prokuroras atsisako patenkinti skundą, šis jo nutarimas gali būti skundžiamas aukštesniajam prokurorui” (BPK 62 str. 1d). Ar galima teigti, kad tokia pačia tvarka gali būti apskustas prokuroro nutarimas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo proceso taikymo? Bet būtina užtikrinti, kad nebus vilkinamas procesas, dėl nepagrįstų skundų.

Didesnė problema yra su nepakaltinamais asmenimis. Kadangi manoma, kad jų psichinė būklė negali atitikti sveiko, racionalaus piliečio būklės, todėl ir dalyvauti toks asmuo procese turi ribotas teises. Tarp tų ribotų procesinių teisių yra skundo teisė.

Tiek ribotai pakaltinamų, tiek nepakaltinamų asmenų procese, kaip būtina sąlyga, yra teismo psichiatrijos ekspertizė. Tačiau, kaip jau buvo minėta ekspertizės metu, asmuo su psichikos sutrikimais gauna paciento teises. Kaip vieną iš tokių – skundo teisę. Pacientas turi teisę apskusti tik sveikatos priežiūros sąlygas. Pažymėtina, kad teismo ekspertizės aktas yra teismo dokumentas ir jo peržiūrėjimo galimybes numato BPK. Paminėsiu, kad šio akto negalima skusti, tačiau suteiktos kitos priemonės: pirma – galima pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, antra – galima pateikti prašymus dėl pakartotinos ekspertizės skyrimo, jei kyla abejonių dėl jau atliktos. Todėl suteikiamos galimybės psichikos sutrikimų turinčiam asmeniui aktyviai pasireikšti dėl savo padėties.

Taip pat kaip saugiklis veikia ir tai, kad teismo nutartį, kuria yra skiriamos konkrečios medicinos poveikio priemonės asmeniui gali apskusti nemažas ratas asmenų: asmuo, kuriam taikytina priverčiamoji medicinos priemonė, jo atstovas pagal įstatymą, šeimos nariai ar artimieji giminaičiai, gynėjas, nukentėjusysis, jo atstovas ir prokuroras. Sudėtingiausia situacija, kai skundą pateikia pats asmuo, kuriam pritaikyta medicinos priemonė. Doktrinoje formuojama nuostata, kad į tokio asmens skundą būtina atsižvelgti, kai jame randama logiškų skundimo motyvų, skundo pagrindimų ir pan. Nors, aišku skundo vertinimas gali būti ir sudėtinga problema. Ribotai pakaltinamam asmeniui skundų pateikimo teisė nėra niekaip varžoma, jei jo

byla nagrinėjama įprasto proceso tvarka. Bet reikia nustatyti koku būdu reikėtų užkirsti kelią piktnaudžiavimui savo procesinėmis teisėmis. Jei atkreipsime dėmesį į nepilnamečių procesui keliamus reikalavimus, pamatysime, kad vienas iš jų būtų – skundimo teisės susiaurinimas. Pagrindinis motyvas, kad teisminis procesas neužsitęstų labai ilgai. Jau buvo minėta, kad asmenys, turintys psichikos sutrikimų, dažnai linkę perdėtai vertinti savo galimybes. Todėl būna atveju, kad dėl psichiškai pasiligojusio asmens nepalaujamų skundų baudžiamoji byla yra beprasmiškai vilkinama. Pavyzdžiui, Rusijos BPK 444 straipsnis kaip ir LR BPK numato, kad apskūsti teismo nutartį gali ir asmuo, kurio atžvilgiu taikomas medicininių priemonių procesas, tačiau apskūsti šią nutartį galima tik kasaciniam teismui.⁸⁸ Tokiu būdu užkertamas kelias vilkinimui, bet paliekama galimybė apskūsti bylą.

4. 2. Priverčiamųjų medicinos priemonių proceso eiga bei reikšmė

1918 metais, atkūrus Lietuvos valstybę, dar kurį laiką veikė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą parengto Baudžiamojo kodekso projektas. Pagal šio projekto 95 ir 96 straipsnius, dėl nepakaltinamų psichikos ligonių, „padariusių nužudymą ar pasikėsinę ant kito žmogaus arba savo paties gyvybės arba padarę padegimą“, gydymo, tokie ligoniai būdavo „uždaromi į bepročių namus“. Tokiam gydymui taikyta sąlyga, „kad jie jokių būdu nebūtų iš tų namų paleisti ir grąžinti į visuomenę be vyriausybės leidimo“.

Vėliau, priėmus naują Lietuvos Statutą, 39 straipsnio 2 dalyje, buvo numatyta nepakaltinamą asmenį, padariusį pavojingą veiką, atiduoti kitų asmenų atsakingai priežiūrai, o jeigu jis padarė labai pavojingą veiką (nužudymą, sunkų kūno sužalojimą, išžaginimą, padegimą), būtinai atiduoti į gydyklą.⁸⁹

Šiandien galimi įvairūs procesinės formos diferencijavimo atvejai, kuomet asmuo, įvykęs nusikalstamą veiką, turi psichikos sutrikimų (trūkumų). Jei šie psichikos sutrikimai (trūkumai) siejami su nusikalstamos veikos padarymo momentu, tuomet gali iškilti klausimas dėl asmens nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo. Gavus ekspertinę išvadą, kad asmuo, darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, dėl psichikos sutrikimo negalėjo visiškai ar iš dalies suvokti pastarosios pavojingumo arba visiškai ir iš dalies negalėjo kontroliuoti savo veiksmų, procesas perauga į priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Jeigu asmuo ekspertizės išvadoje pripažįstamas ribotai pakaltinamu, teisme byla gali būti nagrinėjama XXIX skyriaus tvarka.

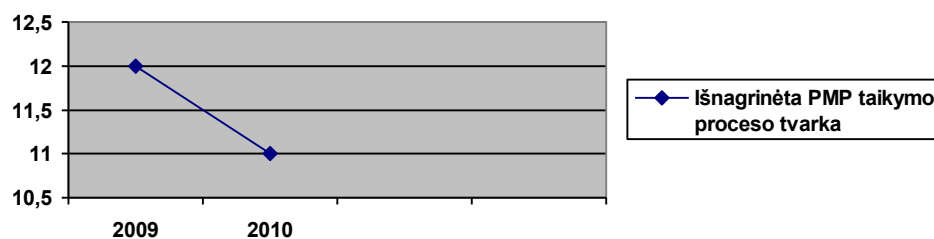
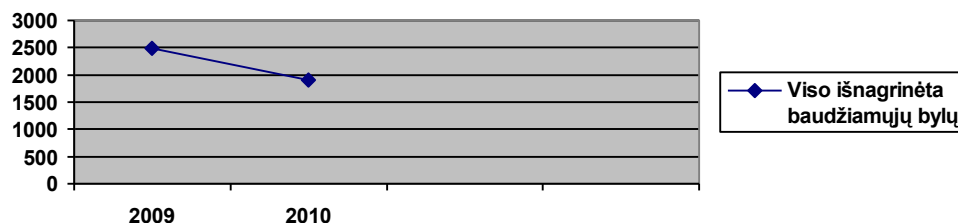
⁸⁸ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> prisijungimo laikas 2011-04-08 11:38

⁸⁹ L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. –Vilnius: MRU leidybos centras, 2004 m., psl. 105

Išanalizavus Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo baudžiamųjų bylų pastarųjų metų nagrinėjimo statistiką, galima padaryti tam tikras išvadas:

Atrodytų, kad bylų, kurių dalyviai yra asmenys su psichikos sutrikimais kasmet mažėja, bet palyginus lentelių duomenis matome, kad bendras skaičius tokių bylų yra išaugęs.

2009 metais procentaliai tokių bylų buvo 0,5 procentinio punkto, o 2010 metais – 0,6.

90

Lietuvoje vyrauja nuostata, kad sutrikusios psichikos asmenims įprasta socialinė reakcija dėl padarytos nusikalstamos veikos – bausmė netinka, nes neužtikrina atitinkamos readaptacijos. Nors priverčiamosios medicinos priemonės yra panašios į bausmes (BK 98 str.), tačiau jų prigimtis, taikymo tikslai ir pasekmės skiriasi. Priverčiamosios medicinos priemonės nėra bausmė, nes, visų pirma, neturi teistumui būdingų pasekmių. Tai yra labiau gydymo ir valstybės prievartos priemonių derinys. Nors įstatymiškai nėra įtvirtinti priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo tikslai, tačiau bendra šio instituto normų analizė leidžia teigti, kad šių priemonių tikslas – tai siekimas, kad asmuo pasveiktų ar pagerėtų jo psichikos būklė ir dėl to išnyktų ar sumažėtų jo pavojingumas.⁹¹

Įstatymas teigia, kad asmenys, padarę nusikalstamą veiką būdami nepakaltinami, nėra nusikaltėliai ir nėra baudžiami. Atsižvelgiant į padarytą veiką, jų veiksmuose nėra subjektinės pusės – kaltės, nes psichiškai nesveiki asmenys neturi pakaltinamumo pagrindo, t.y. negali suvokti savo veiksmų (neveikimo) pavojingumo arba jų valdyti. Psichiškai nesveikiems asmenims negalima paskirti bausmės be kaltės.⁹² Tačiau, jei procesas būtų nutraukiamas šiuo atveju dėl subjektyviosios nusikaltimo pusės nebūvimo, tai reikštų, kad yra galima potencialiai pavojingą visuomenei asmenį išleisti į laisvę, neribojant jo galimybes daryti naujas

⁹⁰ Duomenys paimti iš teismų informacinės sistemos LITEKO. Lentelės duomenys atspindi Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo išnagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičių.

⁹¹ P. Ancelis Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas,- Vilnius: UAB Saulele, 2006 m., psl. 132

⁹² М. Н. Жариков, Г. В. Морозов, Д. Ф. Цритинин Судебная психалогия. Москва: Норма, 2003 psl. 58

nusikalstamas veikas. Netgi neatsižvelgiant į tai, yra būtina taikyti asmeniui būtina medicininė pagalba.

JAV egzistuoja du apibūdinimai: vienu atveju – asmuo pripažįstamas „ne kaltas dėl nepakaltinamumo“, kitu atveju – jis yra „neatsakingas dėl nepakaltinamumo“. Abiem šiais atvejais asmuo neatsako už padarytą nusikalstamą veiką. Atsiranda dilema, kaip reikėtų pasielgti su asmeniu, kuris nesupranta ką daro ar negali kontroliuoti savo veiksmų. Todėl reikalingas priverčiamųjų medicinos priemonių institutas.⁹³

Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas nėra bausmė. Kaip jau buvo minėta, tai gydymo ir valstybės prievartos priemonių derinys. Šių priemonių taikymas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padariusiam asmeniui neturi neigiamų pasekmių, kurios būdingos teistumui. Skiriasi bausmės ir pastarųjų priemonių taikymo tikslai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nėra aiškiai suformuluotų ir įtvirtintų priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo tikslų. Analizuojant BPK 405 straipsnio 1 dalies bei BK 98 straipsnio 6 dalies nuostatas, apibrėžiančias priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo pagrindus, darytina išvada, kad jos taikomos siekiant, kad asmuo pasveiktų arba pagerėtų jo psichikos būklė. Kitaip tariant, kad išnyktų faktoriai, kurie asmenį su psichikos sutrikimais darė pavojingu visuomenei. Seka logiška išvada, kad galimas dar vienas tikslas, kaip šalutinis t.y. izoliuojant tokį asmenį nuo visuomenės, apsaugoti pastarąją nuo galimų tokio asmens nusikalstamų veikų ateityje.

Reikia nepamiršti, kad nagrinėjant medicinos priemonių taikymo procesą, reikia apibrėžti subjektų ratą, kieno atžvilgiu galimas šis procesas. BK nurodo, kad priverčiamosios medicinos priemonės gali būti taikomos nepakaltinamiems asmenims. Šio įstatymo 98 str. numatytas priemonės taiko teismo pripažintiems nepakaltinamiems asmenims (392 str.1d.). Tačiau kita asmenų grupė yra ribotai pakaltinami, kuriems įstatymas tik suteikia galimybę kai kuriais atvejais taikyti šį procesą. Aukščiausiasis teismas savo praktikoje ne kartą buvo minėjęs, kad įstatymas suteikia teismui galimybę, bet neįpareigoja, riboto pakaltinamumo atveju, pasirinkti vieną ar kitą bylos sprendimo būdą. Kiekvienu atveju, teismas turi teisę spręsti ar tikslinga, reikalinga nagrinėti bylą priverčiamųjų medicinos priemonių proceso tvarka, ar bendra tvarka.⁹⁴ Taigi, riboto pakaltinamumo atveju, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas yra viena iš galimybių, teismui nagrinėjant bylą. Teismas remdamasis BK 18 str. 2 d. suformuluota diskrecine nuostata, gali asmeniui, pripažintam ribotai pakaltinamam, sušvelninti bausmę arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir taikyti baudžiamojo poveikio medicinos priemones. Asmeniui, padarius sunkų ir labai sunkų nusikaltimą, teismas remdamasis 18 str. 3 d. gali

⁹³ Matthewt. Huss Forensic Psychology- Wiley-Bleckwell 2009 m., psl. 152

⁹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis Nr. 2K-291/2005 m.

švelninti bausmę. Tačiau, tai yra taip pat teismo teisė spręsti kiekvienu konkrečiu atveju. Ši norma nėra įpareigojanti ir teismas gali nešvelninti skiriamosios bausmės.⁹⁵

Reikėtų išskirti dar vieną subjektą- tai nepilnamečiai asmenys. BK numato specialias normas reglamentuojančias nepilnamečių asmenų baudžiamosios atsakomybės ypatumus. Tačiau reikėtų pažymėti, kad priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo procesas taip pat yra specialioji norma ir ji turėtų būti taikoma kaip išimtis. Taigi, kyla klausimas ar galima skirti priverčiamąją medicinos priemonę nepilnamečiui asmeniui su psichikos sutrikimais. Atsižvelgiant į šių subjektų svarbą, vis dėlto svarbiausiu aspektu turėtų išlikti asmenų sveikatos būklė ir galimybė šiems asmenims gydytis bei pasveikti. Todėl net ir nepilnamečiui padarius nusikalstamą veiką nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo būsenoje tikslinga taikyti priverčiamąsias medicininio pobūdžio priemones, nors pastarosios ir nėra numatytos BK XI skyriuje.

Dėl ribotai pakaltinamų asmenų yra problematiška. Kaip jau buvo minėta, ribotas pakaltinamumas – tai tam tikra pakaltinamumo atšaka, todėl, šiuo atveju, niekaip negalima taikyti tų pačių nuostatų kaip ir nepakaltinamumo atveju. Ribotai pakaltinamo asmens veikoje yra subjektinę nusikaltimo pusę – kaltę, todėl riboto pakaltinamumo atveju egzistuoja kitos procesinės taisyklės. Jei prokuroras ikiteisminį tyrimą dėl ribotai pakaltinamo asmens atliktų pagal BPK 394-398 str. reikalavimus ir perduotų bylą į teismą nutarimu asmeniui skirti priverčiamąsias medicinos priemones, o teismas nuspręstų, kad reikia skirti baudžiamojo poveikio priemones (šios priemonės turi padėti įgyvendinti bausmės paskirtį) arba bausmę, ją sušvelninus.⁹⁶ Tačiau nesant byloje kaltinamojo akto, to padaryti būtų neįmanoma. Todėl formuojama praktika, kad dėl ribotai pakaltinamo asmens ikiteisminis tyrimas atliekamas bendra tvarka ir atsižvelgiant į XXIX skyriaus reikalavimus (į įrodinėtinas aplinkybes ar ekspertizės atlikimą). Tačiau tik teismas gavęs ikiteisminio tyrimo duomenis ir kaltinamąjį aktą, pats gali spręsti kokį procesinį sprendimo priėmimo būdą pasirinkti.

Nors BK 17 str. 2 d. numato tik galimybę taikyti priverčiamąsias medicinos priemones ir nepakaltinamiems asmenims, tačiau šią galimybę reikėtų suprasti plačiau. Tais atvejais, kai asmeniui, pripažintam nepakaltinamu, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas nėra būtinas (pavyzdžiui, jei asmens psichinė būklė pagerėjo), byla gali būti nutraukta. Tačiau, bet kuriuo atveju, dėl nepakaltinamo asmens procesas turi vykti pagal BPK 392-406 str.

Nagrinėjamame procese detaliau apibrėžtos įrodinėtinos aplinkybės. BPK 395 str. nurodoma, kad proceso dėl nepakaltinamo ar ribotai pakaltinamo asmens padarytos veikos proceso metu turi būti įrodinėjama:

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis Nr. 2K-666/2004 m.

⁹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (2 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 423

1. Baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos padarymo laikas, vieta, būdas ir kitos aplinkybės;
2. Ar baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padarė tas asmuo;
3. Ar baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padaręs asmuo anksčiau yra sirgęs psichikos ligomis, kokio sunkumo ir pobūdžio liga asmuo sirgo veikos padarymo metu, ikiteisminio tyrimo, bylos nagrinėjimo teisme metu arba paskyrus bausmę;
4. Kaip baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką elgėsi prieš padarydamas veiką ir ją padaręs;
5. Baudžiamojo įstatymo uždrausta veika padarytos žalos pobūdis ir dydis.

Be nusikalstamos veikos aplinkybių, ypač pabrėžiamas asmens pakaltinamumo prezumpcijos paneigimas. Šiame procese vietos įtariamojo arba kaltinamojo procesinės figūros įstatymo normose minimas asmuo, kurio atžvilgiu yra vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas. Tokio subjekto teisinė padėtis nėra tapati įtariamojo ar kaltinamojo statusui, pvz.: jam nepareiškiamas įtarimas, jis nėra supažindinamas su ekspertizių aktais ir kt., nes jis negali būti teisių subjektu dėl neveiknumo, todėl tarpininkauti privalo gynėjas ir jo atstovas pagal įstatymą. Visuose tokio proceso etapuose (stadijose) gynėjo dalyvavimas užtikrinamas nepaisant asmens teisės atsisakyti jo paslaugų <...>.

Baigęs ikiteisminį tyrimą ir perduodamas bylą teismui, kad šis taikytų priverčiamąsias medicinos priemones, prokuroras surašo ne kaltinamąjį aktą, o nutarimą, kuriame nurodoma: asmens, kuriam gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės – vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, šeimyninė padėtis, profesija, darbovietė. Taip pat, gali būti nurodomi ir kiti duomenys, nekonkretizuojant jų pobūdžio (pvz.: apie gyvenamąją vietą, išsilavinimą, šeimos sudėtį ir pan.).

Pagrindas taikyti priverčiamąsias medicinos priemones – teismo psichiatrijos ekspertizės išvada apie asmens nepakaltinamumą arba psichikos sutrikimą, atsiradusį po veikos padarymo ir atimantį jam galimybę suprasti savo veiksmų esmę ar juos valdyti. Duomenys apie asmens gydymą ir rezultatus, jo ankstesnius psichikos sutrikimus ir jų gydymo rezultatus, elgesį tiek prieš veiką, tiek po to, išvada apie asmens padarytos veikos bei paties šio asmens pavojingumą visuomenei, jam skirtiną konkrečią priverčiamąją medicinos priemonę bei jos parinkimo motyvai.⁹⁷

Reikėtų paminėti, kad ekspertizės metu pripažinus asmenį ribotai pakaltinamu, ikiteisminis tyrimas turėtų būti atliekamas bendra tvarka ir, esant pakankamai duomenų, surašomas kaltinamasis aktas, tada tik teismas tokiam asmeniui gali taikyti atitinkamas priemones. Be to,

⁹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis..... (el al).- Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003 m., psl. 398

prokuroras gali priimti sprendimą nutraukti bylą, jeigu ikiteisminio tyrimo metu buvo nustatytos aplinkybės, dėl kurių procesas yra negalimas.⁹⁸

Teisėjas, gavęs bylą su prokuroro nutarimu taikyti priverčiamąsias medicinos priemones, netikrindamas prokuroro išvadų pagrįstumo perduoda bylą nagrinėti teisiamaajame posėdyje. Bylos aplinkybės ištiriamos ir vertinamos teisiamaajame posėdyje. Įstatymo leidėjas, atsižvelgdamas į teisinę ir psichologinę tokių bylų specifiką, visus sprendinius esminius klausimus palieka teisiamaajo posėdžio kompetencijai.

Teisėjas, priėmęs nutartį, perduoda bylą nagrinėti teisiamaajame posėdyje. Šioje nutartyje išdėstoma bylos esmė, nurodoma teisiamaajo posėdžio laikas bei vieta, asmens, kurio byla nagrinėjama, atstovas pagal įstatymą, gynėjas ir prokuroras, taip pat nukentėjusieji, liudytojai, ekspertai.

Teisėjas, atsižvelgęs į asmens su psichikos sutrikimu sveikatos būklę, gali jį iškviesti į teisiamaajį posėdį. Šis asmuo gali būti reikalingas teisiamaajame posėdyje tais atvejais, kai, pavyzdžiui, būtina parodyti šį asmenį nukentėjusiajam ar liudytojams atpažinti, kai tokio asmens dalyvavimas gali padėti teismui tiksliau įvertinti eksperto išvadą ir t.t. Su tokiu asmeniu negalima atlikti procesinių veiksmų, kurių rezultatas priklauso nuo jo intelektinių, psichologinių ir valinių savybių. Tačiau, šiuo atveju, eliminuojama galimybė, kad nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas asmuo po veikos padarymo ir iki teisiamaajo posėdžio pasveiko ar jo psichikos būklė pagerėjo. Tokiais atvejais, mano manymu, turėtų būti galima atlikti su tokiu asmeniu procesinius veiksmus, jei tokie veiksmai padėtų teismui geriau įvertinti įrodinėtinas aplinkybes.

Teismo posėdis dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo pagal BPK 400 str. vyksta bendra tvarka. Tačiau turi būti atsižvelgiama į kai kuriuos ypatumus. Visų pirma, reikėtų pažymėti, kad šio pobūdžio posėdyje privalo dalyvauti ekspertas-psichiatras. Ekspertas privalomai pateikia ir pagrindžia suformuluotas teismo psichinės ekspertizės išvadas. Taip pat, šio straipsnio 2 dalis nustato tam tikras nagrinėjimo ribas: a) įrodymų, kuriais pagrindžiama, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką ištyrimas, b) asmens, padariusio nusikalstamą veiką, psichinės būsenos, nepakaltinamumo, riboto pakaltinamumo nustatymas, c) kitų aplinkybių, reikšmingų priverčiamųjų medicinos priemonių taikymui, išsiaiškinimas. Šiuo procesu nėra bandoma įrodyti asmens kaltės, nes, kaip jau buvo minėta, ši kategorija nėra kaltinama nusikalstamos veikos padarymu.

Dėl to kokią konkrečiai priemonę taikyti BPK taip pat nepasako. Šioje vietoje Lietuvos aukščiausiasis teismas formuoja tokią praktiką: „Už pavojingos veikos padarymą tam tikrais atvejais baudžiamajame įstatyme yra numatytas ne bausmės, o kitų valstybės prievartos

⁹⁸ P. Ancelis Baudžiamajo proceso ikiteisminis etapas.-Vilnius: UAB Saulele, 2006m., psl. 325 psl.

priemonių taikymas. BK 98 straipsnyje numatytos priverčiamosios medicinos priemonės ir jų taikymas. Jomis siekiama iš dalies labai panašių tikslų, kaip ir bausmės tikslai, tačiau savo forma ir esme jos yra skirtingos. Priverčiamosios medicinos priemonės taikomos tada, kai asmuo padarė baudžiamajame įstatyme numatytą pavojingą veiką, tačiau teismo jis pripažintas nepakaltinamu t.y. negalėjusiems suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti. BK 98 straipsnio 1 dalyje išvardintos, kokios šios priemonės tokiems asmenims turi būti taikomos. Tačiau šiame straipsnyje nenumatyta, už kokias padarytas pavojingas veikas teismas gali paskirti kuria nors iš BK 98 straipsnio 1 dalyje nurodytų priverčiamųjų medicinos priemonių. Jame numatytas priverčiamas medicininės priemonės teismas parenka ir taiko, atsižvelgdamas į baudžiamojo įstatymo nustatytus pagrindinius kriterijus t.y. į psichikos sutrikimą ir jo sunkumą, padarytos pavojingos veikos pobūdį, pavojų, kurį asmuo gali kelti savo ar kitų asmenų sveikatai.”⁹⁹

Taikydamas priverčiamąją medicinos priemonę, teismas nenustato jos taikymo trukmės t.y. nutartyje teisėjas nenurodo konkretaus termino, kadangi teisėjas šiuo atveju nėra kompetentingas spręsti, kiek laiko prireiks, kol asmuo pasveiks ar kol jam pagerės. Tačiau, teismas turi teisę ne tik taikyti, bet ir įpareigoti kontroliuoti priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Įstatymo nuostata, kad “teismas ne rečiau kaip kartą per šešis mėnesius privalo spręsti dėl priverčiamosios medicinos priemonės taikymo pratęsimo, rūšies pakeitimo ar panaikinimo”¹⁰⁰ (BPK 405 str. 2 d.) – yra humaniška ir atitinka tarptautinių teisės aktų reikalavimus.

Lietuvoje teismai pratęsia pastarųjų priemonių taikymą motyvuodami tuo, kad asmuo ir toliau lieka pavojingu sau ir aplinkiniams. Įstatymas suteikia teisę peržiūrėti priemonės pakeitimo ar panaikinimo klausimą ir anksčiau. Tam turėtų būti kreipiamasi į teismą iš konkrečios asmenį prižiūrinčios įstaigos su motyvuotu prašymu, pakeisti esamą priemonę kita ar išviso ją panaikinti. Gana retai taikyta priemonė yra pakeičiama kita. Norint pakeisti priemonės rūšį, būtinos dvi sąlygos: būtinybė taikyti naująją ir nustoti taikyti ankstesniąją. Šios sąlygos atsiranda tuomet, kai asmens psichikos būklė arba pablogėja, arba pagerėja. Pastaroji sąlyga sutinkama dažniau, tokiu atveju, tolygiai pereinama prie lengvesnių priemonių taikymo tol, kol jų taikymas panaikinamas.

Atsiradus naujai priemonei, „ambulatorinio stebėjimo pirminės psichikos sveikatos priežiūros įstaigose“, platesnį pritaikymą įgauna „tolygios“ priemonės rūšies pakeitimo principas. Dažnai yra nurodoma, kad priemonės taikymą reikia panaikinti, kadangi pakito asmens psichikos būklė – psichikos sutrikimas daugiau nesusijęs su galimybe kelti pavojų sau ir aplinkiniams. Tuo pačiu įstatyme įtvirtintas „pasveikimas ar psichikos būklės pagerėjimas“ nėra

⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-793/2005 prieiga per Internetą www.lat.lt

¹⁰⁰ JT Generalinės asamblėjos rezoliucija 46/119 1991m. Gruodžio 17d.

būtina sąlyga taikyti priverčiamąsias medicinos priemones, nes pakanka konstatuoti psichikos būklės pasikeitimus, panaikinančius potencialią asmens vidinę ar išorinę agresiją.

Apibendrinus J. Kanapeckaitė išskiria tokius priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso ypatumus:

1. Skirtingai nei su aplinkybėmis, įrodinėtinomis baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų padarytų nepakaltinamų asmenų, įrodinėjimo dalykas yra įtvirtintas BPK atskira norma (395 str.). Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese yra įrodinėjama ne tik asmens padaryta nusikalstama veika, nusikalstamos veikos požymiai, veika padaryta žala visuomenės saugomiems gėriams, vertybėms, bet kartu ir yra paneiginėjama pakaltinamumo prezumpcija.

2. Tokiame procese palyginti su įprastiniu, nėra kaltinamojo, o tėra asmuo, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas. Manau, tai yra vienas iš svarbiausių analizuojamo instituto bruožas. Procesinė padėtis asmenų, kurių atžvilgių yra vykdomas minimas procesas, baudžiamąjo proceso kodekse nėra įtvirtinta atskira norma. Nėra įstatyme specialios normos, kuri nurodytų kokias procesines teises ir pareigas turi minimi asmenys. Galime tik remtis bendromis nuostatomis, įtvirtintomis 392 straipsnio 3 dalyje: “Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso tvarką nustato šio Kodekso bendros taisyklės su šio skyriaus straipsniuose numatytomis išimtimis.“ Taigi šių asmenų procesinę padėtį galima būtų traktuoti kaip įtariamąjo ar kaltinamojo, tačiau visiškai analogija nėra galima ir priimtina.

Didelis dėmesys šiam klausimui buvo skirtas Rusijos Baudžiamąjo proceso moksle. Čia asmeniui, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, buvo siūloma suteikti įtariamąjo, kaltinamojo teises.¹⁰¹ Tačiau buvo ir visiškai priešingų nuomonių: “(...)Nepakaltinamas asmuo negali būti nusikaltimo subjektu, jis tik formaliai atitinka pastarojo kriterijus, todėl negali naudotis tomis procesinėmis teisėmis, kurias baudžiamajame procese realizuoja nusikaltimo subjektas – kaltinamasis.“¹⁰² Įdomus dar vienas šios problemos argumentas: įstatymas nurodo, kad ikiteisminis tyrimas tokio pobūdžio bylose vyksta bendra tvarka su kai kuriomis išimtimis, numatytomis priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese, vadinasi, ikiteisminiame tyrime asmuo su psichikos sutrikimais gali naudotis visomis įtariamajam priskirtomis procesinėmis teisėmis. Tačiau ir šie argumentai buvo paneigti teigiant, kad toks asmuo negali būti įtariamasis. Tačiau klausimas, kurias teises tokiems asmenims reikėtų suteikti, o kurių ne, išlieka atviras.

¹⁰¹ А. А. Хомовский Применение мер медицинского характера. – Саратов. 1967 м., psl. 14

¹⁰² Ю. К. Якинович Применение уголовнона процессаю- Москва.1992 м., psl. 286

3. Visose proceso stadijose yra būtinas gynėjo dalyvavimas, kad būtų tinkamai apsaugoti asmens turinčio psichikos sutrikimų interesai ir nebūtų pažeistos jo teisės. Jeigu gynėjo nėra pakvietę tokio asmens artimieji ar asmenys, kuriems tai patikėta, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo paskirti gynėją. Tokio proceso metu negalioja ir asmens teisė atsisakyti gynėjo.

4. Teismo procese privalo dalyvauti teismo psichiatrijos ekspertas. Jo išvada yra būtinas įrodymas tokio pobūdžio baudžiamojame bylose. Teismui pripažįstant asmenį nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu bei sprendžiant priverčiamųjų medicinos priemonių klausimą.

5. Procese turi teisę dalyvauti įstatyminiai atstovai, šeimos nariai, artimieji giminaičiai. Jie gali pateikti duomenų apie asmens, kurio byla yra nagrinėjama, sveikatos būklę, jo charakterio savybes ir kt.

6. Prokuroras surašo ne kaltinamąjį aktą, o vieną iš BPK 397 straipsnyje 1 dalyje numatytų nutarimų. Kaltinamojo akto negali būti, nes asmuo, kurio atžvilgiu pradedamas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas nėra niekuo kaltinamas.

7. Šiuo procesu nėra siekiama nubausti asmenį.

8. Teismas priima ne nuosprendį, o nutartį dėl konkrečios medicinos priemonės taikymo, kai to reikia.¹⁰³

Vokietijos BPK 415 straipsnis numato procedūras, kai kaltinamasis dėl savo sveikatos būklės saugumo ar viešosios tvarkos negali dalyvauti procese arba jo dalyvavimas būtų netikslingas. Tokiu atveju, kaltinamasis dar iki teismo posėdžio yra apklausiamas. Apklausoje dalyvauja ekspertas, gynėjas, prokuroras bei kaltinamojo atstovas. Tokia apklausa protokoluojama ir perskaitoma teismo posėdžio metu, taip pat apklausiamas ir ekspertas.¹⁰⁴

Rusijoje procesas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo taip pat vyksta bendra tvarka. Kaltinamasis, kaip ir Lietuvoje, kviečiamas į teismo posėdį, jei jo sveikatos būklė leidžia jame dalyvauti. Teisme kaltinamojo interesus atstovauja ne tik gynėjas, bet ir atstovas, kuriam Rusijos BPK suteikia plačių teisių spektrą (437 straipsnis).¹⁰⁵

Pažymėtina, kad ir Vokietijoje, ir Rusijoje tokio pobūdžio bylose galimas uždaras procesas. Siekiant apsaugoti, informaciją, kuri gali sudaryti gydytojo profesinę paslaptį, kita vertus, apsaugos reikia informacijai apie asmenį, jo ligas bei asmeninį gyvenimą.

Latvijoje priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas nuo taikomo mūsų šalyje skiriasi nedaug. Šioje valstybėje tokio pobūdžio bylose ikiteisminis procesas yra būtinas, o kada byla buvo tiriama bendra tvarka. Paaiškėjus, kad asmuo nepakaltinamas ar tapo toks, padaręs

¹⁰³ J. Kanapeckaitė baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais) daktaro disertacija – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004 m., psl. 68

¹⁰⁴ <http://www.dejure.org/> prisijungimo laikas 2011-04-09 9:20

¹⁰⁵ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> prisijungimo laikas 2011-04-09 9:30

baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, per 10 dienų turi būti priimtas motyvuotas nutarimas dėl proceso tęsimo nurodyta tvarka ir panaikinamas nutarimas patraukti asmenį kaip kaltinamąjį, jeigu toks sprendimas buvo priimtas (Latvijos BPI 593,597 str.).

4.3. Nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų baudžiamosios bylos išsprendimo galimybės (variacijos)

Lietuvos BK dėl nepakaltinamų asmenų bylos išsprendimo jau 17 straipsnio 2 dalyje numato, kad asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, būdamas nepakaltinamumo būsenoje neatsako pagal baudžiamąjį įstatymą. Taip yra todėl, kad asmuo negali būti kaltas dėl nusikalstamos veikos, kurios pavojingumo jis nesuvokė ar dėl kurios jis negalėjo valdyti savo veiksmų. Tokių atveju, negali būti nubaustas už nepriklausomai nuo jo valios ar fizinių gebėjimų įvykusį nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą. Taigi, teismas turi dvi galimybes pasirinkti: arba nepakaltinamajam asmeniui skirti priverčiamąsias medicinos priemones, arba tiesiog perduoti tokį asmenį artimųjų ar giminaičių globai ir rūpybai. Įdomu, kad nei viena, nei kita alternatyva neužtraukia nepakaltinamajam asmeniui su bausme susijusių teisinių pasekmių, tokių kaip teistumas. Dar vienas jau minėtas niuansas, kad asmuo šiomis medicinos priemonėmis nėra baudžiamas. Jomis siekiama užtikrinti tiek neveiksnaus, tiek aplinkinių asmenų saugumas ir saugotini gėriai, todėl tikslas yra asmenį pagydyti, o ne jį nubausti dėl padarytos nusikalstamos veikos.

Kaip nebaudimo faktas liudija ir tai, jog prokuroras, šiuo atveju, nesurašo kaltinamojo akto, kitaip tariant, kad prokuroras nesiūlo atitinkamos bausmės už nusikalstamą veiką. Ekspertas, atlikęs teismo medicinos ekspertizę, teismui pateikia rekomendacijas ir išvadas – kokia priverčiamoji medicinos priemonė konkrečiu atveju konkrečiam asmeniui yra tikslingiausia. Teismas yra konstatavęs: „Ekspertų komisijos rekomendacija taikyti jam minėtą priverčiamąją medicinos priemonę teismui nėra privaloma. Atsižvelgiant į baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos pobūdį, pavojingumo laipsnį ir Z. L. veiksmų apimtį, taip pat, į tai, kad Z. L. pripažintas neveiksniu, o jo motina paskirta globėja, kolegija mano esant galima apsiriboti švelnesne priverčiamąja medicinos priemone.“¹⁰⁶ Todėl galima teigti, kad teismas turi išskirtinę teisę ir galimybę paskirti jo manymų tinkančią medicinos poveikio priemonę, nepaisant to, kad ekspertizės išvadose siūloma priemonė yra kitokia.

Už pavojingos veikos padarymą, tam tikrais atvejais, baudžiamajame įstatyme yra numatytas ne bausmės, o kitų valstybės prievartos priemonių taikymas. BK 98 straipsnyje numatytos priverčiamosios medicinos priemonės ir jų taikymas. Jomis siekiama iš dalies labai panašių

¹⁰⁶ Iš Vilniaus miesto apygardos teismo apeliacinės bylos Nr. 1A-695/2007

tikslų, kaip ir bausmės tikslai, tačiau savo forma ir esme jos yra skirtingos.¹⁰⁷ Nepakaltinamajam asmeniui teismas gali taikyti šias priverčiamąsias medicinos priemones: 1) ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis; 2) stacionarinį stebėjimą bendro stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose; 3) stacionarinį stebėjimą sustiprinto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose; 4) stacionarinį stebėjimą griežto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose. Šis sąrašas yra baigtinis. Tiesa, kaip priemonę, galima būtų vertinti ir atidavimą artimųjų ar giminaičių globai bei paskirti medicininį stebėjimą. Kodeksas šį atvejį įvardina kaip tokį, kuomet medicinos priemonių asmeniui taikyti nereikia. Taigi, sunku tokią bylos baigtį būtų įvardinti kaip poveikio priemonę.

Kokia konkreti priemonė taikoma padarius baudžiamąjį nusižengimą, nesunkų ar apysunkį, sunkų ar labai sunkų nusikaltimą nei šioje, nei kitoje normoje nedetalizuojama. Šios priemonės skirstomos pagal pavojingumo visuomenei lygį. Pateikiami keli pavojingumo lygiai: pirmasis – kai asmuo nekelia pavojaus sau ir aplinkiniams, toks asmuo gali gydytis ambulatoriškai. Antrasis – pavojingumo lygis, kai asmuo vis tik kelia grėsmę visuomeniniams gėriams, gali būti nuspręsta taikyti stacionarinį stebėjimą bendro stebėjimo sąlygomis. Trečiasis lygis – kai asmuo yra pavojingas, teismas kaip priverčiamąją medicinos priemonę taiko stacionarinį stebėjimą sustiprinto stebėjimo sąlygomis. Jei asmuo kelia didelį pavojų sau ir aplinkiniams, jį būtina izoliuoti ir stebėti griežto stebėjimo sąlygomis.

Šie asmens pavojingumo lygiai yra pakankamai panašūs į nusikalstamų veikų klasifikavimą, tačiau pagrindinis skirtumas tas, kad klasifikuojant veikas atsižvelgiama į tai, kokį visuomeninį gėrį kesinamasi padaryta veika.. Šiuo atveju, pati nusikalstama veika lieka kaip ir antram plane, kadangi pagrindinis dėmesys skiriamas asmeniui ir ar jis ateityje gali kelti pavojų. Taigi, priverčiamųjų medicinos priemonių klasifikavimui įtakos turi asmens su sutrikusia psichika pavojingumo laipsnis, o ne žala dėl padarytos nusikalstamos veikos. Tokį asmens pavojingumo laipsnį nustato kompetentingas ekspertas ir pateikia savo išvadas pateikdamas teismui ekspertizės duomenis, kuriuose, kaip rekomendacija yra įrašyta, kokio tipo poveikio priemonė konkrečiam asmeniui būtų tinkamiausia. Taip pat, teismas, atsižvelgęs į ekspertizės išvadas, gali asmenį atiduoti giminaičių globai nepaskirdamas jokios konkrečios priemonės, išskyrus, medicininį stebėjimą.

Nepilnamečiai, pripažinti nepakaltinamais, neatsako pagal baudžiamuosius įstatymus, tačiau jiems, kaip ir suaugusiems asmenims, gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės. Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 5 straipsnyje nurodoma, kad valstybė turi sudaryti sąlygas psichikos ligoniams ugdyti, padėti jiems įgyti darbo įgūdžių, persikvalifikuoti,

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla 2K-793/2005 prieiga per Internetą www.lat.lt

prisitaikyti prie visuomenės gyvenimo ir į jį grįžti. Taigi teismas turi nuspręsti kokios priverčiamosios medicinos priemonės gali sulaikyti nepilnametį nuo naujų veikų padarymo ir kurios padės jam geriau prisitaikyti prie visuomenės. Turi būti vadovaujama eksperto rekomendacine išvada. Ekspertas vadovaujasi ne BK nuostatomis, o Psichikos sveikatos priežiūros įstatymu. 27 pastarojo straipsnis teigia, kad asmenį priverstinai hospitalizuoti galima tik kai yra realus pavojus, kad asmuo pakenks 1) savo sveikatai ar gyvybei, 2) aplinkinių sveikatai ar gyvybei. Taigi nepilnamečiams ribojančios jo laisvę Priverčiamosios prievartos priemonės gali būti paskirtos tik išimtiniais atvejais.¹⁰⁸

Vokietijos BK 63 bei 64 straipsniai numato dvi pataisos priemones: pagal 63 straipsnį galima asmenį paguldyti į psichiatrinę ligoninę. Kokio tipo ligoninės nėra detalizuojama. O pagal 64 straipsnio nuostatas, asmenį galima atiduoti į reabilitacijos įstaigą. Ši priemonė taikoma asmenims kurie serga priklausomybes ligomis.¹⁰⁹

Rusijoje yra numatytos galimybės stebėti asmenį ambulatoriškai bei priverstinis gydymas, pastarasis gali būti: a) privalomas gydymas bendro pobūdžio psichiatrijos ligoninėje; b) priverstinis gydymas specializuotoje psichiatrijos ligoninėje; c) privalomas gydymas intensyvios priežiūros specializuotoje psichiatrijos ligoninėje (Rusijos BK 99 str.).¹¹⁰

Lietuvoje kur kas sudėtingesnė situacija yra su asmenimis, kurių pakaltinamumas ribotas. BK 18 straipsnio 3 dalis pakankamai aiškiai apibrėžia, kad teismas, pripažinęs asmenį ribotai pakaltinamu, bylose dėl sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo, baudžia jį pagal bendras taisykles. Vienintelė galimybė teismui yra tik įskaityti ribotą pakaltinamumą kaip atsakomybę švelninančią aplinkybę. Dėl sunkių ar labai sunkių nusikaltimų ribotai pakaltinamajam asmeniui negali būti skiriamos medicinos poveikio priemonės, taip pat, toks asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Visai kitokia situacija jei asmuo padarė baudžiamąjį nusižengimą, nesunkų ar apysunkį nusikaltimą. Tada teismas, atsižvelgęs į visas bylos aplinkybes, turi net tris galimybes: 1) paskirti bausmę pagal bendras bausmės skyrimo taisykles ir (ar) pastarąją švelninti pagal BK 59 straipsnyje numatytas bausmę švelninančias aplinkybes; 2) jis gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ir jam taikomos pasitrinktinai viena ar kelios iš baudžiamojo poveikio priemonės; 3) teismas gali ribotai pakaltinamą asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir (ar) taikyti priverčiamąsias medicinos priemones.

Teismas turi pasirinkti, visų pirma, koku būdu bus sprendžiama ribotai pakaltinamo asmens byla. Ar jis spręs bylą įprasto proceso metu. Ar byla bus sprendžiama XXIX skyriaus tvarka. Jei

¹⁰⁸ A. Drakšienė, R. Drakšas Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida – Vilnius: Eugrimas, 2008 psl. 57-58

¹⁰⁹ <http://www.dejure.org/prisijungimo laikas 2011-04-09 9:40>

¹¹⁰ <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/prisijungimo laikas 2011-04-09 9:40>

byla sprendžiama dėl medicinos poveikio priemonių skyrimo proceso būdu, tada teismas turi skirti vieną ir BK 98 straipsnyje numatytą medicininio poveikio priemonių. Jei byla sprendžiama paprasto proceso būdu, teismas skiria ribotai pakaltinamajam asmeniui bausmę arba atleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiria poveikio priemonę numatytą BK 67 straipsnyje.

Bausmės paskyrimas – tai visiškai natūrali baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo forma. Ribotai pakaltinamiems, kaip ir visiems kitiems kaltinamiesiems, gali būti skiriamos bausmės už nusikalstamos veikos padarymą. Išsamus bausmių sąrašas yra BK 42 straipsnyje. Kokia konkrečiai bausmė turi būti paskirta sprendžia teismas atsižvelgdamas į BK 54 straipsnyje numatytas sąlygas. Šios taisyklės bendros visiems kaltinamiesiems, kurie nusikalstamos veikos padarymo metu buvo pakaltinami. Teismą paskirti vieną ar kitą bausmę, riboja sankcija, numatanti atsakomybę už atitinkamą nusikalstamą veiką. Svarbus momentas, kad asmens pripažinimas ribotai pakaltinamu yra lengvinanti aplinkybė (BK 59 str. 1 d. 11p.), todėl pagal BK 54 straipsnį teismas, skirdamas bausmę, turi į ją atsižvelgti. Reikia pažymėti, kad nėra svarbus padaryto nusikaltimo sunkumas, nes galimybę švelninti bausmę įstatymas numato ir už sunkius bei labai sunkius nusikaltimus. Tačiau ar konkrečiu atveju teismas privalo švelninti bausmę? Teismų praktika rodo, kad teismas ribotai pakaltinamajam asmeniui turi teisę, bet neprivalo, švelninti bausmės pagal minėtą 59 straipsnį.

Taip pat paskirdamas konkrečią bausmę pagal bendrąsias bausmių skyrimo taisykles, teismas turi galimybę, kartu su bausme taikyti vieną iš priverčiamųjų medicinos priemonių. Kuriai konkrečiai priemonei paskirti sprendžia teismas, atsižvelgdamas į ekspertizės akto turinį ir jo rekomendacijas. Reikia pažymėti, kad jei yra skiriama šalia bausmės stacionarus gydymas, tai gydymo laiko trukmė įskaičiuojama į bausmės atlikimo laiką (jei bausmė susijusi su laisvės atėmimu).

Tiek Vokietijos, tiek Rusijos baudžiamieji kodeksai nepakaltinamiems asmenims numato galimybę taikyti medicininio pobūdžio prievartos priemones. Tuo tarpu, ribotai pakaltinamiems asmenims yra galimybė švelninti bausmę arba taikyti tokias pat priemones kaip ir nepakaltinamiems.

Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės taikant baudžiamojo poveikio priemones. Šioje vietoje, gali susidaryti neteisinga išvada, kad iš tikro atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės¹¹¹ nėra visiškas, kadangi teismas asmeniui skiria tam tikras sąlygas. Tačiau atidžiai panagrinėjus pamatysime, kad galimas ir toks variantas. R. Drakšas nagrinėdamas šį klausimą yra pasakęs, kad baudžiamojo poveikio priemonių vykdymas gali būti suprantamas kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma arba kaip šalia baudžiamosios atsakomybės

¹¹¹ Reikėtų pažymėti, kad atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės nėra tokių pasekmių kaip teistumas ar recidyvas

egzistuojantis pagalbinis institutas. Baudžiamojo poveikio priemonių skyrimą dar galima būtų laikyti baudžiamosios atsakomybės realizavimo būdu, tačiau sąlygos jau visai kitas institutas.¹¹²

Dar vienas svarbus aspektas yra: kokio tipo poveikio priemonę pasirinkti. BK 67 straipsnis numato poveikio priemones. Beveik visos jos orientuotos į nukentėjusiąją šalį. Tačiau yra keletas, būtent kaltininko elgesį formuojančių priemonių, kaip nemokami darbai arba dalyvavimas smurtinį elgesį keičiančiose programose. Taikant baudžiamojo poveikio priemonę psichikos sutrikimą (trūkumą) turinčiam asmeniui, reikėtų atsižvelgti, kad šalia trumpą laiką egzistuojančių psichikos sutrikimų (frustracijos būseną, priklausomybę narkotinėms medžiagoms) yra nemažai sutrikimų, kurie apskritai susilpnina asmens galimybę orientotis jį supančioje aplinkoje (psichopatologiniai sutrikimai). Todėl parenkant konkrečią poveikio priemonę, reikėtų maksimaliai priartinti priemonę prie asmens sugebėjimo ją suvokti bei įgyvendinti, o taip pat, kad konkreti priemonė pasiektų savo tikslą.

Atleidimas nuo Baudžiamosios atsakomybės ir priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimas.

Ribotai pakaltinamą asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės teismas gali tik tais atvejais, jei asmuo padarė baudžiamąjį nusižengimą arba nesunkų, apysunkį nusikaltimą. Taigi ribotai pakaltinamajam asmeniui gali būti skiriamos šios priemonės, kurios nesusijusios su realiu bausmės paskyrimu ar vykdymu, BK 98 straipsnis numato:

Tiek ribotai pakaltinamajam, tiek nepakaltinamajam asmeniui priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo taisyklės yra tapačios.

Teismas gali ribotai pakaltinamajam asmeniui neskirti jokių papildomų priemonių, jei yra visos BK 39 straipsnyje numatytos sąlygos. Šiuo atveju, asmenį galima atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir, jei nėra būtinybės, netaikyti jam jokių papildomų sąlygų. Arba jei iš bylos medžiagos matyti, kad, dėl savo psichinės būklės, asmeniui šios priemonės nereikalingos arba netikslingos. Vienoje baudžiamojoje byloje teismas šiuo klausimu yra pasisakęs: „Dėl psichikos sutrikimų šiuo metu V. Z. priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas nerekomenduojamas, tačiau jai yra būtinas neurologinių sutrikimų gydymas. Dėl konstatuotų psichikos sutrikimų V. Z. negali atlikti laisvės atėmimo, arešto ar kitos bausmės, nes jai būtinas aktyvus gydytojų stebėjimas ir gydymas.“¹¹³ Todėl, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes, asmuo gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Kyla abejonių, kai ribotai pakaltinamam yra pripažįstamas dar pilnametystės nesulaukęs asmuo. Jis gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, jei pirmą kartą padarė neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą (BK 93 straipsnis). Atleidžiant nuo

¹¹² R. Drakšas „Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma// Teisė Nr. 50 Vilnius psl. 26-35

¹¹³ Iš Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo archyvinės baudžiamosios bylos Nr. 1-589-21/2004

baudžiamosios atsakomybės nepilnamečiui skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės. Šių priemonių sąrašė priverčiamosios medicinos priemonės nenumatytos, todėl gali kilti abejonių, ar ribotai pakaltinamo asmens, turinčio psichikos sutrikimų elgesio korekcijai pakanka vien auklėjamojo poveikio priemonių. Pažymėtina, kad BK XI skyriaus „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ straipsniai reglamentuojantys nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę, visos BK bendros dalies požiūriu yra specialios normos ir teismas pirmiausia turi jas taikyti. Tačiau, tais atvejais, kai specialiomis normomis nepilnamečių atsakomybė neregamentuota, gali būti taikomos bendrosios normos. Todėl pripažinus nepilnamečių ribotai pakaltinamu, neatmetama galimybė paskirti jam BK 98 straipsnyje numatytas priverčiamąsias medicinos priemones.¹¹⁴

Kaip matome, yra pakankamai daug būdų spręsti ribotai pakaltinamojo asmens bylą. Teismai savo praktikoje naudoja įvairias variacijas ir vieningos nuomonės čia nerasime. Netgi nėra teorinių žinių, kokios bylos išsprendimo galimybei reikėtų teikti pirmenybę ir kaip tinkamai jomis naudotis. Tačiau, gal ir gerai, kad teismas turi pasirinkimą. Tokiu būdu, įmanoma įsigilinti į situaciją, asmenį bei aplinkybes ir parinkti optimaliausią, tinkamiausią bylos baigtį.

Lenkijos BK numato dvi galimybes. Viena (94 str.) – kad asmuo, padaręs ypač pavojingą visuomenei nusikalstamą veiką, būdamas riboto pakaltinamumo būsenoje ir yra tikimybė, kad tą veiką jis gali pakartoti, toks asmuo patalpinamas į psichikos sveikatos priežiūros įstaigą. Jei asmens padaryta veika nėra tokia pavojinga, tada, pagal šio įstatymo 31 straipsnį, teismui suteikiama galimybė švelninti bausmę asmenims padariusiems nusikaltimą dėl psichikos sutrikimo.¹¹⁵

¹¹⁴ A. Drakšienė, R. Drakšas Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida – Vilnius: Eugrimas, 2008 psl.70

¹¹⁵ <http://www.karnykodeks.pl/> prisijungimo laikas 2001-04-08 14:15

6. Išvados

1. Reikėtų įtvirtinti įstatymiškai pakaltinamumo sąvoką. Apibrėžti, kad pakaltinamumas taisugebėjimas suprasti savo veiksmus ir juos valdyti.
2. Riboto pakaltinamumo sąvoka taisytina, įrašant, kad jis yra pakaltinamumo dalis bei panaikinant diferenciaciją dėl nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnio.
3. Nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo institutai yra skirtingi. Nepakaltinamumas savo prasme nusako kaltės nebuvimą ir negalimumą bausti asmenį už jo padarytą veiką. Tuo tarpu, ribotas pakaltinamumas yra pakaltinamumas ir jokiais būdais negali sumažinti ar panaikinti kaltės, tuo tarpu, negali būti tokio varianto, kad kaltas asmuo yra nebaudžiamas už jo padarytą nusikaltimą. Šios dvi kategorijos negali būti gretinamos, nors ir turi bendrų bylos tyrimo, nagrinėjimo bei sprendimo galimybių.
4. Bylose, dėl nepakaltinamųjų asmenų padarytų nusikalstamų veikų, pagrindinį vaidmenį vaidina ne bylos išsprendimas, o asmens sveikatos būklė veikos padarymo, ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo metu.
5. Ribotai pakaltinamų asmenų baudžiamosioms byloms tirti bei nagrinėti tinka visos bendrosios BPK nuostatos. Išimtys gali būti daromos tik tuo atveju, jei kažkokio veiksmo negalima atlikti dėl asmens sveikatos būklės.
6. Ikiteisminio tyrimo stadijoje nėra nepakaltinamojo ar ribotai pakaltinamojo asmens statuso, todėl visos bylos nagrinėjamos bendra tvarka, tačiau būtina atsižvelgti į specifinius reikalavimus, atliekant ikiteisminį tyrimą, kai įtariamieji yra asmenys su psichikos sutrikimais:
 - a) užtikrinant, kad asmuo ikiteisminiame tyrime turėtų tinkamą gynybą, būtina kuo anksčiau nustatyti asmens būklę, bei pasinaudoti teise neleisti atsisakyti gynėjo;
 - b) yra nusistovėjusi ydinga praktika rinkti duomenis apie asmens nepakaltinamumą, neatsižvelgiant, kad jokio pagrindo tam nėra;
 - c) atliekant įvairius tyrimo veiksmus, būtina atsižvelgti į galimus specialius įtariamojo poreikius ir užtikrinti, kad visi tyrimo veiksmai neblogintų asmens sveikatos būklės;
 - d) nėra išnaudojamas specialisto institutas, nors tai gelėtų daugeliu atveju palengvinti tyrimą;
 - e) Nėra išnaudojamos visos įstatymo numatytos galimybės, kad dalyvaujančiojo ikiteisminiame tyrime asmens parodymai turėtų įrodomąją galią;
6. Teismo ekspertizės metu asmuo išlaiko įtariamojo teises bei įgauna paciento teisių paketą.

7. Teisminiam procesui turi būti keliami kitokie reikalavimai, labiau orientuoti į asmenį, bei optimaliai sumažinant galimybę vilkinti procesą skundais.
8. Bylose su ribotai pakaltinamais asmenimis teismas turi daugybę pasirinkimo variantų, būtų tikslinga jas sumažinti paliekant tik galimybę švelninti bausmę.

Literatūros sąrašas

Tarptautiniai teisės aktai:

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija// žinios 1995m. Nr. 40-987
2. JT Generalinės asamblėjos rezoliucija 46/119 1991m. gruodžio 17d.

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija// žinios 1992m., Nr. 33-1014
2. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas // žinios 2000m. Nr. 89-2741
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais iki 2003 m. gegužės 1d.)// žinios 1961m. Nr. 18-147
4. Lietuvos Respublikos audžiamojo proceso kodeksas// žinios 2002m. Nr. 37-1341
5. Lietuvos Respublikos audžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais iki 2003 m. gegužės 1d.)// žinios 1961m, Nr. 18-148
6. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas// žinios 1995m. Nr. 53-1290
7. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas// žinios 1998m. Nr. 109-2995
8. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas// žinios 2002 m. spalio 29 d. Nr. 112-4969
9. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas// žinios 2000m. Nr. 74-2262
10. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas// žinios 2002 m. Nr. 36-1340
11. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas// žinios 2004 m. Nr. 50-1632
12. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas// žinios 2000m. Nr. 30-827

Pojstatyminiai teisės aktai:

1. Ekspertizių darymo nuostatai patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m.rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr.V-499// žinios 2003m. Nr. 82-3767
2. Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. liepos 11 d. Įsakymu Nr. V-425// žinios 2003m. Nr. 71-3252
3. Advokato arba advokato padėjėjo paskyrimo teikti valstybinę teisinę pagalbą bylų procese tvarka patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro, Lietuvos

Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2002 m. lapkričio 28 d. Įsakymu Nr. 330/555/159// žinios 2003m. Nr. 3-81

4. Pirminio asmens psichikos būklės patikrinimo tvarką patvirtinta Sveikatos apsaugos ministro 1996 m kovo 07 d. įsakymu Nr.133 // žinios 1996m. Nr. 28-695

Konstitucinio teismo nutarimai:

1. LR Konstitucinio teismo 1994m. Lapkričio 18d. nutarimas “Dėl baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antros dalies trečio punkto atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“
2. LR Konstitucinis teismas 2000 09 19 nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118(1), 156(1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317(1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ žinios 2000m. Nr. 80-2423

Teismų praktika:

1. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-62/2008
2. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-152/2009
3. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-170/2008
4. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-538/2001
5. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K- 350/ 2007
6. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-142/2008
7. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-325 / 2004
8. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-433/ 2003
9. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr.2K-377/2004
10. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-28/2007
11. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-28/2007
12. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-358/1999
13. Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis Nr. 2K-291/2005
14. Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis Nr. 2K-666/2004
15. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-793/2005
16. Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla 2K-793/2005
17. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-799-270/2009
18. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-767-203/2009

19. Vilniaus miesto apygardos teismo apeliacinė byla Nr. 1A-695/2007

20. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-589-21/2004

Specialioji literatūra:

1. Baudžiamoji teisė. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 2001
2. L. E. Radavičius Teisės psichiatrija istorija ir dabartis. – Vilnius: MRU leidybos centras, 2004
3. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų“. – Vilnius: VĮ „Registru centras“, 2011
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis (A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ... (el. al.) – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, specialioji dalis (A. Abramavičius, A. Drakšienė, G. Švedas... (el. al.) – Vilnius: Vilniaus universiteto teisinės informacijos skyrius, 2009
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis.... (el. al.) – Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (2 knyga) (G. Goda, M. Kazlauskas, M. Kuconis.... (el. al.) – Vilnius: teisinės informacijos centras, 2003
8. J. Zajančkauskienė Fiziniai ar psichiniai trūkumai (sutrikimai): procesinė - teisinė samprata ir reikšmė realizuojant asmens teisę į gynybą. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai – Vilnius, Industrus, 2009
9. J. Zajančkauskaitė Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai// Jurisprudencija, 2006m., Nr. 10(88)
10. A. Drakšienė, R. Drakšas Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida – Vilnius: Eugrimas, 2008
11. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (G. Goda, M. Kazlauskas, P. Kuconis.... (et al). Kn. 1,2) – Vilnius: VĮ teisinės informacijos centras, 2003
12. R. Merkevičius Baudžiamasis procesas Įtariamojo samprata – Vilnius: VĮ Registru centro teisinės informacijos departamentas, 2008
13. R. Burda, R. Krikščiūnas, E. Latauskienė ir kt. Kriminalistikos taktika ir metodika Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004
14. E. Palskys, M. Kazlauskas, P. Danisevičius Kriminalistika – Vilnius: Mintis, 1985

15. Žmogaus teisių problema Baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese M. Kazlauskas Gynybos ir kaltinimo šalių lygiateisiškumas ir jo reikšmė žmogaus teisių apsaugai – Vilnius, Lietuvos teisininkų draugija, 1995
16. G. Švedas Riboto pakaltinamumo problema// Teisė, 1995m. Nr. 29, Vilnius
17. R. Drakšas „Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma// Teisė, Nr. 50, Vilnius
18. J. Kanapeckaitė Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos sutrikimų (trūkumų) ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė// Jurisprudencija 2005m. Nr. 77(69)
19. L. Radavičius Psichikos sutrikimų požymiai ir jų reikšmė teisėtvarkos, teisėsaugos, administracijos ir valdymo įstaigų darbuotojams: mokomasis leidinys – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2000
20. J. Kanapeckaitė baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais(sutrikimais) daktaro disertacija - Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004
21. G. Bučiūnas, E. Gruodytė Ikiteisminis tyrimas: procesiniai kriminalistiniai ir praktiniai aspektai – Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009
22. Nepilnamečių kriminalistinė justicija Kvalifikacijos kėlimo kursų medžiaga – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002
23. P. Ancelis Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas – Vilnius: UAB Saulele, 2006
24. A. Dembinskas Psichiatrija – Vilnius: Vaistų žinios, 2003
25. "Klubo 13 ir Ko žinios", 2007 m. Nr.2/36
26. J. Pradel lyginamoji baudžiamoji teisė – Vilnius: Eugrimas, 2001
27. R. I Simon, M.D D. W. Shuman, J D. Clinical Manual of Psichiatriy and low Amerikan Psichiatic publishing, Inc 2006
28. Matthewt. Huss Forensic Psichology.- Wiley-Bleckwell, 2009
29. Е. П. Ищенко, В. А. Образцов Криминалистика учебное пособие- Москва: Издательство „Елит“, 2007
30. М. Н. Жариков, Г. В. Морозов, Д. Ф. Цритинин Судебная психалогия. Москва: Норма, 2003
31. Ю. К. Якикович Применение уголовнова процессаю – Москва.1992
32. Н. И. Капинус процессуальные гарантий лиц в назначение санкций в уголовном процессю – Питер. Буквод. 2007
33. А. А. Хомовский Применение мер медицинского характера. – Саратов. 1967

34. А.А. Ткаченко Судебная психиатрия. Консультирование адвокатов – Москва: Голос, 2006
35. А.В. Победкин, В. А. Гавриков Допустимость показаний лица, страдающего психическим заболеванием, в уголовном процессе// Государство и право, 1999
36. А.В. Победкин, В. А. Гавриков О некоторых проблемах определения допустимости доказательств в уголовном процессе// Государство и право, 1999
37. В. З. Радаев особенности методики расследований совершенных лицами страдающими психическими недостатками – Саратов. 1980
38. В. А. Лазарева Право на судебную защиту и проблемы его реализации и в судебном производстве по уголовному делу – Москва, юрлитинформ, 2010
39. И. И. Матиачук Экспертиза личности в исследовательской судебной практике, - Москва: Реч, 2002
40. В. Л. Васильев Юридическая психология. Питер. 2001

Internetinės nuorodos

1. www.lrs.lt
2. www.lat.lt
3. www.vtpt.lt
4. Rusijos federacijos baudžiamasis kodeksas bei Rusijos federacijos baudžiamojo proceso kodeksas <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>
5. Vokietijos federacijos baudžiamojo proceso kodeksas bei Vokietijos federacijos baudžiamasis kodeksas <http://www.dejure.org/>
6. Danijos baudžiamasis kodeksas www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=133530
7. Lenkijos baudžiamasis kodeksas www.karnykodeks.pl
8. Latvijos baudžiamojo proceso kodeksas www.likumi.lv/doc.php?id=90971

Santrauka

Darbe aptariami nepakaltinamumo bei riboto pakaltinamumo institutai. Nurodoma šių kategorijų samprata bei juridinis statusas, tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Aptariama nepakaltinamųjų ir ribotai pakaltinamųjų asmenų teisių paketai. Teoriškai sprendžiamas klausimas – kiek ir kokiomis teisėmis šie asmenys gali naudotis baudžiamojo proceso metu.

Šis darbas svarbus, nes būtina atkreipti dėmesį į asmenų su psichikos sutrikimais galimybes būti baudžiamosios teisės dalyviais, gintis nuo kaltinimų ir užtikrinti, kad šių asmenų byla būtų išspęsta teisingai. Darbe bandoma atskleisti kokia tvarka organizuojamas bei vykdomas ikiteisminis tyrimas. Ką privalo užtikrinti ir kokių procesinių priemonių bei veiksmų gali ar turi imtis ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Visa tai pateikiama apjungiant nepakaltinamus ir ribotai pakaltinamus asmenis, kurie pateikiami kaip įtariamieji, turintys psichikos sutrikimų ar trūkumų. Taip pat, jau atskiriant nepakaltinamus ir ribotai pakaltinamus asmenis, pateikiama teismo proceso eiga. Didelį dėmesį skiriant teismo medicinos ekspertizei, kadangi šio tipo bylose, ji yra labai svarbi. Taip pat aptariamos bylos išsprendimo variacijos.

Kadangi darbo specifika susijusi su praktiniais aspektais, aptariami klausimai pateikiami ir iš praktikos pusės, analizuojant baudžiamąsias bylas.

Summary

The paper discusses insanity and diminished accountability institutions. Indicate the categories of the concept and legal status of the investigation and criminal proceedings. It discusses the insane and the rights of persons with limited responsible packages. Theoretically address the issue of how much and what rights these people may use the criminal process.

This work is important because of the need to pay attention to people with mental disabilities opportunities to be participants in the criminal law, to defend himself against allegations and ensure that these persons case is resolved fairly. The paper attempts to reveal the manner in which organized and conducted a preliminary investigation. What is required to ensure, and what procedural steps and actions may or must take the pre-trial officer. All that the consolidation of unsound mind and limited responsible people who like the suspects with mental problems or deficiencies. Also, the separation of unsound mind and has a limited responsible people, the judicial process. Emphasis on the forensic examination, since this type of cases, it is very important. It also discusses the case of variation of the resolution.

Since the specifics relating to the practical aspects of the issues discussed and the practice of hand, the analysis of criminal cases.